

Інститут історії України НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України
Український інститут національної пам'яті

**СОБОРНІСТЬ ЯК ЧИННИК
УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
(до 90-річчя Акту злуки)**

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
Київ, 21 січня 2009 р.

Київ — 2009

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Смолій В. А., директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України (*голова*).

Пиріг Р. Я., завідувач відділу Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор (*заст. голови*).

Бойко О. Д., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук (*секретар*).

Ісаєвич Я. Д., директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, академік НАН України.

Левенець Ю. А., директор Інституту політичних та етнопольових досліджень ім. І. Кураса НАН України, член-кореспондент НАН України.

Юхновський І. Р., в.о. голови Українського інституту національної пам'яті, академік НАН України.

Верстюк В. Ф., заступник голови Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор.

Добржанський О. В., декан Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктор історичних наук, професор.

Зашкільняк Л. П., заступник директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук, професор.

Калакура Я. С., професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, доктор історичних наук, професор.

Солдатенко В. Ф., завідувач відділу Інституту політичних та етнопольових досліджень ім. І. Кураса НАН України, член-кореспондент НАН України.

Турченко Ф. Г., проректор Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор.

Відповідальний редактор д-р іст. наук *Р. Я. Пиріг*

В основу збірника покладено матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки)» (м. Київ, 21 січня 2009 р.).

ISBN 978-966-02-5246-02

ЗМІСТ

<i>Звернення Президента України Віктора Ющенка до учасників конференції</i>	5
<i>Смолий В. А.</i> Вступне слово	6
<i>Верстюк В. Ф.</i> Соборність — наріжний камінь української національної ідеї ..	9
<i>Резніт О. П.</i> Проголошення ЗУНР: проблеми легітимації	19
<i>Добржанський О. В.</i> Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 року .	33
<i>Солдатенко В. Ф.</i> Трагічна сторінка об'єднаного українського фронту: договір УГА з білогвардійцями	53
<i>Калакура Я. С.</i> Українська соборність як історіографічна проблема	63
<i>Пиріг Р. Я.</i> Політичне галичанство у сприйнятті гетьмана Павла Скоропадського	79
<i>Райківський І. Я.</i> Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. XIX ст.)	87
<i>Любовець О. М.</i> Ідея соборності як програмний принцип українських політичних партій (1917–1920 рр.)	105

Гошуляк І. Л. Ідея соборності в українській пресі (кінець 1918 — початок 1919 рр.)	123
Литвин М. Р. Проблема соборності в діяльності екзильного уряду ЗУНР ...	137
Соляр І. Я. Всеукраїнська національна рада і Рада Республіки у 1921 р.: проблема взаємин	149
Дацків І. Б. Військово-політична і дипломатична підтримка Директорією УНР визвольних змагань ЗУНР	159
Тимченко Р. В. Літо 1919 року в долі соборницьких устремлінь українців ...	171
Діденко І. О. Боротьба за приєднання Криму як прояв соборницької політики Української Держави (1918 р.)	183
Корольов Г. О. Українська державницька перспектива у рецепції М. Грушевського	197
Рубльов О. С. Акт злуки галицький внесок	211
Відомості про авторів	228

ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВІКТОРА ЮЩЕНКА ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Щиро вітаю учасників поважного наукового форуму.

Серед визначальних та знаменних подій в історії України одне з чільних місць посідає проголошення 22 січня 1919 року Акту злуки Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки.

Того дня національна революція втілила в життя мрію численних поколінь нашого народу про життя в самостійній і соборній Україні. Під прапор творення спільної держави у ті буремні роки стали різні за своїм походженням, освітою, соціальним статусом люди, яких об'єднувала любов до Батьківщини й усвідомлення того, що тільки соборний народ є нацією. Акт злуки став могутнім політичним і моральним імперативом для наступних генерацій патріотів, завдяки яким у 1991 році відродилася незалежна Україна.

Упевнений, що конференція стане важливим кроком у дослідженні доленосних подій, які 90 років тому визначили майбутнє нашої країни, сприятиме оцінці суспільством Акту злуки як потужного чинника українського державотворення.

Бажаю плідної роботи та вагомих результатів.

***Президент України
Віктор Ющенко***

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні колеги — учасники конференції!

Рівно дев'ять десятиліть відділяють нас від події, якій судилося стати визначною віхою в новітній історії українського державотворення. 22 січня 1919 року на Софіївській площі у Києві було урочисто проголошено об'єднання Української і Західно-Української народних республік.

В універсалі Директорії УНР наголошувалося: «Однині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились одвічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України». Наступного дня Всеукраїнський трудовий конгрес — найвищий представницький орган УНР — затвердив Акт злуки, здійснивши у такий спосіб його легітимацію.

Це був завершальний акорд нетривалого, але динамічного зустрічного поступу двох державних утворень на західних і східних українських теренах. Ще 1 грудня 1918 року у Фастові керівники Директорії УНР та посланці ЗУНР підписали передвступний договір, задекларувавши майбутню «злуку українських держав в одну державну одиницю».

3 січня 1919 року у Станіславові Українська Національна Рада прийняла ухвалу про злиття ЗУНР і УНР « в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку ». Проголошення акту соборності українських держав було детерміновано низкою вагомих міжнародних і внутрішньополітичних причин.

По-перше, це одвічне прагнення українства до соборного життя, яке залишалося духовним імперативом тривалого бездержавного існування. Пригадаймо намагання Богдана Хмельницького мати козацьку державу «по Львів, Холм і Галич».

По-друге, потужна регенерація соборницької ідеї в умовах розпаду Російської, Австро-Угорської імперій та утвердження української державності по обидва береги Збруча.

По-третє, нагальна потреба об'єднаного військового захисту від зовнішніх посягань.

По-четверте, гостра необхідність скоординованих дипломатичних зусиль по відстоюванню українських інтересів на світовій мирній конференції.

І нарешті, це усвідомлене прагнення національно-територіальної консолідації з боку правлячих еліт обох держав.

Безперечно, проголошення Акту злуки було потужною політичною маніфестацією соборницьких устремлінь українців і водночас відображало потреби конкретної військово-політичної ситуації. Проте творці Акту об'єднання української держави не змогли виробити відповідні правові, нормативні, адміністративно-управлінські механізми його реалізації. Тому Акт злуки 22 січня від самого початку свого втілення у життя зустрів значні перешкоди внутрішнього і зовнішнього, об'єктивного і суб'єктивного характеру. Однак, навіть не зреалізований, цей акт залишався упродовж багатьох десятиліть яскравим символом і мобілізуючим фактором боротьби українства за суверенну соборну державу.

Користуючись присутністю на конференції багатьох провідних фахівців, хочу висловити деякі міркування щодо подальшого дослідження цієї важливої і актуальної проблеми, природно, розглядаючи її у більш широкому історичному контексті.

1. Останніми роками Акт злуки досить виразно артикулюється на державному рівні. І в цьому є певний політичний сенс. Водночас помітна тенденція до висвітлення цієї, справді визначної події, в надміру мажорних тонах. Переконалий, що нинішні суспільно-політичні реалії вимагають від науковців комплексного і незаангажованого дослідження теми української соборності в історичному, політологічному, правничому, філософському та інших аспектах.

2. Ґрунтовне вивчення українського соборництва, на наш погляд, має корелюватися з розробкою надзвичайно важливих проблем вітчизняної регіоналістики. Адже український

регіоналізм також породжений тривалою бездержавністю. В нашому інституті цей напрямок отримав певний розвиток, ведуться тематичні дослідження. Почав виходити науковий збірник «Регіональна історія».

3. Вже давно на часі підготовка комплексної праці нарисного жанру з історії Української революції 1917–1921 років. Природно, в ній повинні бути адекватно подані тогочасні події на західноукраїнських землях, об'єктивно виписані складні взаємовідносини УНР і ЗУНР, включаючи й аналіз причин нереалізованості Акту соборності.

Очевидно, було б відступом від історичної дійсності обходити значення радянської доби у формуванні територіального тіла Української РСР, що стало потужним підґрунтям творення сучасної незалежної держави.

4. Успішна розробка означеної наукової проблематики великою мірою забезпечується розвинутою археографічною базою. Свого часу івано-франківські історики і архівісти започаткували амбітний публікаторський проект «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5-ти томах». На жаль, його реалізація надто затягнулася. Те ж саме слід сказати й про публікацію документів основних державних утворень доби революції науковцями профільного відділу нашого інституту.

Шановні колеги!

Ми плануємо видати матеріали даної конференції, тому просимо тексти доповідей у визначеному форматі передати її організаторам. Тепер дозвольте Всеукраїнську наукову конференцію «Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки)» оголосити відкритою і побажати успішної роботи.

Від імені оргкомітету передаю ведення конференції її модераторам, професорам Р. Я. Пирогу, В. Ф. Солдатенку, М. Р. Литвину, В. Ф.Верстюку.

Академік В. А.Смолій

СОБОРНІСТЬ – НАРІЖНИЙ КАМІНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Рівно десять років тому Указом Президента України було встановлено День Соборності України, який урочисто відзначається 22 січня. Цей день в українському історичному календарі асоціюється з двома знаменними подіями: проголошенням 1918 р. IV Універсалом Центральної Ради суверенної Української Народної Республіки, а через рік – Універсалом Директорії УНР об'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки «в одноцільну Суверенну Народну Республіку»¹.

В сучасній історіографії Української революції обидві дати – і ухвала IV Універсалу, і Акт злуки є підвалинами, на яких вибудовується архітектоніка вивчення загальних проблем революції, особливо тих аспектів, які стосуються історії державотворення. Не секрет, що Українська революція вивчається переважно у вузьких хронологічних рамках 1917–1921 рр. Ця «вузькість» має свої певні переваги, змушує скрупульозно вивчати та аналізувати джерельний матеріал, відслідковувати дуже тісні причинно-наслідкові зв'язки, докопуватись до таких деталей, які зовсім не потрапляють в поле зору дослідників, які працюють на великому хронологічному просторі. В цьому сенсі історики мають великі напрацювання, здійснені за останні 20 років.

---

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2 т. – Т. 2. – К., 2006. – с. 441.

Пригадується, коли 1990 р. у зв'язку з підготовкою Народним рухом України живого ланцюга між Львовом та Києвом до Інституту історії посипались запити на коментарі про події січня 1919 р. та їх наслідки, ми, співробітники відділу, змушені були вишукувати та зводити окремі фрагменти зі спецфондівської літератури. І на її підставі робити свої перші несміливі коментарі. Сьогодні маємо докорінно іншу ситуацію. Фактично, існує сучасна історіографія проблеми. Її творцями є В. Солдатенко, І. Гошуляк, Т. Бевз, М. Литвин, О. Любовець, В. Ткаченко, О. Павлишин², практично всі учасники сьогоднішньої конференції. Контекст подій, від постановки питання про об'єднання двох частин України, майже 300 років відірваних одна від одної, Українською Національною Радою до затвердження об'єднання Універсалом Директорії та постановою Конгресу трудового народу України, детально відтворений і прописаний. Не є таємницею і наступний перебіг подій, несуголосність поглядів і дій керманічів УНР та ЗУНР, зрештою практична нереалізованість об'єднавчих декларацій. На мою думку, при такому вузькому баченні проблеми дослідницький ресурс є суттєво використаним, і відчутного приросту нового знання в майбутньому від нього навряд чи можна очікувати.

Цю думку загалом можна поширити на всю Українську революцію, екстенсивні методи дослідження якої в сучасних хронологічних межах фактично близькі до завершення. Сьогодні чи завтра ми обов'язково станемо перед необхідністю зламу старих теоретичних схем і пошуку нових підходів. Очевидно, справа не обмежиться якимось одним варіантом. Можна передбачити їх певну множинність. Насамперед, треба звернути увагу на те, що не тільки минуле має безпосередній вплив на сучасне і майбутнє, але й хід часу міняє

---

² Див.: Проблеми соборності України в ХХ столітті. — К., 1994; Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січ. 1919 р.). — К., 1999.

ставлення до минулого, створює нові перспективи для його інтерпретацій, формулює нове бачення історії. В цьому сенсі справедливим виглядає твердження, що кожне покоління має свою візію історії. Сучасна українська держава за кілька років відзначатиме своє друге десятиліття. З урахуванням досвіду цих двох десятиліть історія Української революції сприймається дещо інакше, ніж на початку 1990-х років, коли насамперед треба було здійснити перехід від парадигми Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні до парадигми Української революції. На мій погляд, в найближчому майбутньому буде сильним попит не стільки на конкретно-історичний перебіг подій революційної доби, скільки на осмислення ідейного арсеналу, який використовувався Українською революцією. Насамперед, це будуть ідеї державо- та націєтворення, демократії, парламентаризму, в тому числі і соборності як уособлення територіальної цілісності держави та способу формування нації. В цьому сенсі проблема соборності вимагатиме вивчення її в широкому хронологічному контексті.

В своєму виступі, який я не наважуюсь назвати науковою академічною доповіддю, мені хочеться вивести проблему соборності з вузьких часових обмежень 1918–1919 рр., поглянути на неї як на одну з підвалин української національної ідеї, як процес самоідентифікації українців та уявлення себе єдиною нацією. Процес українського націєтворення — надзвичайно дискусійна і навіть контроверсійна проблема³. З цього приводу часто і в літературі, і в Інтернеті на всіляких форумах можна прочитати, що процес українського націєтворення не є закінченим, що це нація штучно складена з двох частин — галицької та наддніпрянської — за певних геополітичних умов. Що Україна є штучним новотвором і т. ін. В якості прикладу процитую кілька абзаців з книги Александра Смірнова «История Южной Руси», яка вийшла у

---

³ Див.: Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999.

Москві минулого року. «В современной украинской истории не исследуется ее фундаментальная проблема: как и когда Южная Русь превратилась в Украину, а малороссияне Поднепровья и русины Галиции стали украинцами..., — пишет автор. — Совершенно игнорируется позднее возникновение украинского языка как русско-польского диалекта... Замалчивается или преднамеренно не замечается факт того, что и в XV в. южнорусские земли сохраняли имя Руси... Особенно настойчиво замалчивается факт того, что термин «Украина и «украинцы» никогда не использовался в Галиции, что многие столетия, почти до XX в. здесь господствовали термины Малая Русь, Галицкая Русь, Русское воеводство, русины. Тщательно скрывается факт колоссального влияния на процесс создания Украины и украинцев Австрии, Германии и особенно большевизма»⁴. І наразті такий пасаж: «В украинской исторической науке практически полностью отсутствует свобода слова и дискуссий. Существуют прямые запреты со стороны Министерства образования и науки на исследования целых исторических эпох. Например, Киевской Руси... Следовательно, в такой важной для общественного сознания научной отрасли, как история, отсутствуют самые элементарные демократические свободы. И, прежде всего, свобода слова. Неудивительно, что здесь процветает фальсификация и коррупция, основанная на клановости и землячестве. Низок профессиональный уровень большинства украинских историков, которые не столько изучают, сколько сочиняют украинскую историю. Практически отсутствуют фундаментальные исследования по всей истории Украины, ибо невозможно написать историю Украины до XX века, которой не было»⁵. Вибачаюсь за довге цитування, але воно показове. Україні до XX ст. не було, її видумали і здійснили

---

⁴ Смирнов А. С. История Южной Руси. — М., 2008. — С. 7–9.

⁵ Там само. — С. 9–10.

сподвижники М. Грушевського, натхнені його «Історією України-Руси». Звичайно, ці карикатурні твердження мало кого обходять в Україні в науковому середовищі. Але й у нас часто звучать голоси про уповільненість українського націєтворення.

Як правило, генеза ідеї соборності в сучасній українській історичній літературі починається з цитування маніфесту Головної Руської Ради, першої української політичної організації Галичини, в якому Рада 10 травня 1848 р. заявила про єдність 15-мільйонного українського народу та його земель, примусово поділених між Російською та Австрійською імперіями і підтримала національні права інших поневолених народів. Констатуючи цей факт, ми насамперед повинні задуматись над тим, що могло лежати в основі такої декларації. Галичани дійсно називали себе русинами, але ніколи не вживали самоназви малороси. На Наддніпрянщині народ ніколи в XIX ст. не називав себе русинами. Тоді звідки відчуття спільності? Двісті років Галичина і Наддніпрянщина знаходились в різних державно-політичних системах, мали різні церкви і не мали в першій половині XIX ст. достатньо сильних засобів для комутації. Почуття такої спільності повинно було бути глибоко закорінене в глибинних пластах історичної свідомості і спиратися на якийсь альтернативний малоросам і русинам етнонім, однаково близький і наддніпрянцям і галичанам, етнонім, який покривав і об'єднував територію їх проживання.

Нема сумніву, що таким етнонімом могла бути лише «Україна». Саме ця і тільки ця назва була однаково близькою обом гілкам народу, в сакральній формі «території-народу» вона була глибоко вкорінена в популярну культуру, пісенну творчість. «Гей, у лузі червона калина, гей, похилилась, чогось наша славна Україна, гей, засмутилась», — співали і на сході, і на заході. В народній пісенній та епічній творчості сакральна Україна завжди уявлялась як єдине тіло від Сяну до Дону. Образ скривдженої України та пра-

вославної віри, необхідність її оборони надихав козацькі полки Богдана Хмельницького, цей образ мав ще давніше походження. Вперше, як відомо, він згадується в Іпатіївському літописі під 1187 роком, в зв'язку з трагічною смертю князя Володимира Глібовича, за яким «Україна много постана»⁶.

Блискучий аналіз вживання літописцями назви «Україна» здійснив С. Шелухин в монографії з такою ж назвою. Я не буду переказувати цю працю, зверну увагу на те, що цей термін вживається як по відношенню до Наддніпрянщини, так і Галичини та інших регіонів. Він як ні один інший є соборним. Абсолютно не біда, що він в домодерні та ранні модерні часи не використовувався як офіційна назва держави. Вона виконувала іншу роль, служила мірилом уявлення себе як спільноти, це одночасно і територія і народ, тому «Україна» плаче або радіє. С. Шелухин визначає її як народну назву етнографічної території в її соборній цілості⁷. В народних уявленнях «Україна» не має чітких конкретних ознак, це узагальнюючий образ, часто образ матері, яка журиться, опікується своїми дітьми («Зажурилась Україна, що нігде прожити, витоптала орда кіньми маленькі діти»). Звідси вже зовсім один крок до образу матері Батьківщини та уявлення себе як її дітей, тобто єдиного народу.

Після 1654 р. за Лівобережжям України закріплюється назва Малої Русі або Малоросії, у XVIII ст. воно поширюється і на частину Правобережжя. Однак похідне від цієї назви «малорос» ніколи не виступає як етнонім, а швидше як термін для визначення політичної лояльності частини українців до Російської імперії, тому він не міг виступати в

---

⁶ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х томах. — Т. 1. — К., 1992. — С. 172.

⁷ Шелухин С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Дрогобич., 1992. — С. 139.

якості об'єднуючого соборницького поняття, залишався регіональним, поки геть не зійшов нанівець під впливом поширення національної свідомості. Отже, соборність українських земель має глибоке історичне підґрунтя, спирається на правічне самоусвідомлення народу як органічної цілості території та етносу. Воно було використане українською інтелігенцією для формування національного ідеалу, покладене в основу модерної національної ідеї.

Відновлення української держави — «української Речі Посполитої» — в сонмі слов'янських народів стало політичним кредо кирило-мефодіївських братчиків. У маніфесті від 10 травня 1848 р. Головна Руська Рада, перша українська політична організація Галичини, заявила про єдність 15-мільйонного українського народу та його земель, примусово поділених між Російською та Австрійською імперіями і підтримала національні права інших поневолених народів.

У другій половині ХІХ ст. українська інтелектуальна еліта, добре розуміючи всю небезпеку бездержавного існування народу та поділу його території між іншими державами, докладала величезних зусиль для взаєможивлення культур наддніпрянських та галицьких українців. З ініціативи українців-наддніпрянців О. Кониського, Д. Пильчикова та фінансової підтримки Є. Милорадович (Скоропадської) 1873 р. у Львові було створено Літературне товариство ім. Тараса Шевченка. Згодом реорганізоване в Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, воно протягом кількох десятиліть виконувало роль національної академії наук, займалося підготовкою української наукової еліти, поширювало гуманітарні знання по обох берегах Збруча.

З кінця ХІХ ст. соборність стає одним з наріжних каменів ідеологічних декларацій, програм та маніфестів новостворених українських політичних партій. 1891 р. молоді українські радикали у Відні, ревізуючи програму Української радикальної партії, писали, що політичні потреби «вимага-

ють, щоби кожна народність, під загрозою загибелі, була зорганізована в самостійний політичний організм: новожитну централістичну державу»⁸. Народна Рада, що утворилася у Львові 1885 р., у своїй новій програмі 1892 р. записала: «Ми, русини галицькі, часть народу русько-українського висше 20-ти мільйонового, маючи за собою тисячолітню минувшість історичну, народу, що утративши самодіяльність державну боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікався і не зрікається прав самостійного народу...»⁹.

Програма Народної Ради може розглядатись як перша поширена політична програма національних дій. У ній ішлося про необхідність вільного розвитку українців як самостійної слов'янської народності, конституційної оборони її прав і інтересів, підйому з економічного упадку, належних умов для греко-католицької церкви, розвитку народної освіти. Практично в той же самий час в Каневі, біля могили Т. Шевченка, члени новозаснованого таємного Братства Тарасівців в своєму політичному маніфесті оголосили, «що Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією, і як кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу»¹⁰. І далі: «Для нас, свідомих українців, єсть один український народ. Україна австрійська і Україна російська однак нам рідні, і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу, і аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духу розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрову течію: вона завжди опиниться у морі, які б перепони не були»¹¹.

---

⁸ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і матеріали. У 3-х т. — Т. 1. — Мюнхен, 1983. — С. 14.

⁹ Там само. — С. 17.

¹⁰ Там само. — С. 20.

¹¹ Там само. — С. 23.

Образ одної, єдиної нероздільної вільної самостійної України «від гір карпатських аж по кавказькі»¹², сформований М. Міхновським 1900 р., став загально визнаним національним ідеалом, на якому зійшлися політичні сили України початку ХХ ст. В наступні десятиліття ідея соборності залишалась інтегральним чинником і чи не єдиним недискусійним положенням програмних цілей усіх течій національно-визвольного руху.

Перша світова війна створила небезпечний прецедент, поставивши великі маси українців в лави воюючих одна з одною ворожих армій. Одночасно війна, яка обернулася шерегом революцій, створила якісно нові можливості для відновлення української державності та реалізації соборницьких прагнень. Проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки стало центральною подією Української революції 1917–1921 рр., логічним завершенням довготривалого національно-визвольного руху. ІV Універсалом Центральної Ради і на мирових переговорах в Бересті з країнами Четверного блоку УНР твердо заявила про соборницьку перспективу своєї державної політики. Революція 1918 р. в Австро-Угорщині посилила надії українців Галичини на реалізацію права самовизначення, а факт існування державності на Великій Україні надавав їм упевненості в неминучості об'єднання нації в єдиній Українській Соборній Самостійній Державі.

6 жовтня 1918 р. на урочистому відкритті Державного Українського університету в Києві велике враження на присутніх справив виступ депутата австрійського парламенту д-ра Л. Цегельського, який зокрема виголосив: «Перепоповнене моє серце почуттям радості і тріумфу! Сьогодні положено найкращий камінець під будучину українського народу. Українська нація прилучилася до європейської культури, і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине.

---

¹² Там само. — С. 67.

Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, галичан, до себе...»¹³. Злука двох частин одного народу закономірно мусила настати, її передчуття вже оволоділо умонастроями українців. Після початку революції в Австро-Угорщині та виникнення Української Національної Ради у Львові воно одразу було поставлене на практичний ґрунт. Після проголошення соборності, незважаючи на фатальні невдачі Української революції, питання єдності української нації в українській політичній думці не ставилося під сумнів.

---

¹³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. 2: Українська гетьманська держава 1918 р. — Нью-Йорк, 1954. — С. 356.

ПРОГОЛОШЕННЯ ЗУНР: ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМАЦІЇ

Питання легітимності влади давно оформилося у самодостатній науковий напрям, важливими атрибутами якого є концептуальні конструкти філософів, політологів, істориків, починаючи від античності й до сьогодення. Та попри всі зусилля мислителів, спрямовані на те, аби окреслити весь комплекс чинників, що легалізують державу як повноцінну поліморфну структуру, наділену (тією чи іншою мірою) управлінськими повноваженнями, у широкому сенсі «образ держави» як історико-правовий феномен усе ще залишається привабливим і потенційно евристичним об'єктом дослідження.

Із методологічного погляду, очевидно, слід керуватися кількома міркуваннями. Перше з них стосується накладання міждисциплінарних підходів (у кращому випадку синтезу, або ж поєднання суто історичних та юридичних методик для аналізу певних явищ). Якщо абстрагуватися від особистих і корпоративних амбіцій, то труднощі виникають лише на рівні взаємопроникнення і вживлення монодисциплінарних дефініцій в історичний наратив. Не ставлячи під сумнів пріоритетів правознавців, усе ж спробуємо окреслити власну візію історико-правових параметрів, якими визначалася легітимація ЗУНР.

Відразу схилимо голову перед тими, хто звик «рубати Гордіїв вузол», визнаючи право на різні оцінки — від нестримно-емоційних до математично вивірених (кожен-бо має право на власну думку!). Та все ж найбільш загрозливим для науки є стан спокою й індиферентності, адже саме вчені, власне, й покликані збуджувати думку і провокувати дискусію.

Задля того, аби уявити феномен легітимації як багатовимірне явище, спробуємо поряд із правовими дефініціями взяти до уваги також чинники іншого порядку — історичного, філософського, етноконфесійного, морально-психологічного та ін. Отже, ідеться про широке трактування складного й суперечливого явища.

Загальноприйнятим методологічним підходом у цьому випадку може слугувати аксіома про природне право кожної нації на самовизначення і власну державу. Перша світова війна, попри всі негативні явища, що її супроводжували, створила умови для досягнення цієї мети перед багатьма великими й малими бездержавними народами Європи. Українці органічно були заангажовані у ці процеси, маючи історичну традицію національно-визвольного руху, політичний інструментарій, колективну волю, критичну масу національної свідомості значної частини мешканців регіону, про який ідеться. Іншими словами, українська спільнота Галичини історично визріла для реалізації «української ідеї» — створення суверенної національної держави.

Перебуваючи, так би мовити, у «зоні підвищеної міжнародної напруги», галицький політикум і суспільство не могли розраховувати на прості рішення та легкий успіх. Окрім суто об'єктивних факторів діяли також суб'єктивні, адже ще за рік до проголошення ЗУНР члени Української парламентарної репрезентації (УПР) не мали чіткої позиції щодо кінцевої мети, стратегії і тактики її досягнення. Виступаючи 19 грудня 1917 р. у віденському парламенті, голова УПР Є. Петрушевич наголошував на тому, що «галицькі землі — інтегральна частина української київської держави IX–XIV ст.», а «галицький нарід і досі має сильне відчуття спільности і єдности з усім українським народом», і тому Східна Галичина «в цілості» повинна перебувати або у складі Австро-Угорської монархії як окремий коронний край, або приєднатися до Української Народної Республіки, зазна-

чивши, що останній варіант «відповідає найвищому ідеалові української нації»¹.

Якщо Наддніпрянська Україна стала ареною жорстокого збройного протистояння різних політичних сил, а вищим імперативом була «революційна доцільність», то на піддавстрійських теренах усе ще покладали сподівання на майже сакральну силу закону. Це прагнення діяти у чинному правовому полі, у тому числі й міжнародному, знайшло вияв у пошуку легітимних форм автономізації Галичини. Згідно з таємним «галицьким протоколом», Австро-Угорщина зобов'язувалася до 20 липня 1918 р. підготувати пакет законопроектів, які санкціонували утворення окремого коронного краю на землях, де українці становили компакту більшість. Однак під тиском угорських та польських політиків Відень анулював свої зобов'язання.

Вразлива позиція уряду, який прагнув заручитися підтримкою більш чисельних поляків, з одного боку, і не пускати на самоплив розвиток подій в українських анклавів, поставила українські політичні сили перед необхідністю пошуку інших засобів впливу. 24 березня 1918 р. члени УПР та депутати регіонального галицького сейму обговорили нагальні проблеми боротьби за справедливе розв'язання «українського питання», а наступного дня на нараді представників українських політичних партій ішлося «про конституювання українського державного організму в Австрії». Прогресуюча агонія центру спонукала західноукраїнських діячів розглянути у практичній площині питання про організацію адміністративних та військових інституцій, спроможних перебрати владу після падіння імперії.

На порозі краху Австро-Угорщини близько 500 членів українських партій під проводом віце-президента австрійського парламенту Ю. Романчука ухвалили резолюцію, що

---

¹ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — К., 1993. — С.172.

містила вимоги невідкладної ратифікації Брестського мирного договору, відокремлення українських земель від польських, забезпечення їх автономії та рівноправності, передачі до складу Наддніпрянської України Холмщини та Підляшшя.

Враховуючи роль та місце греко-католицької церкви у системі суспільних координат Галичини, надзвичайного значення набувала її позиція в «українському питанні». Більше того, є всі підстави вважати УГКЦ одним із найбільш вирішальних чинників легітимації (хай і неформальної) процесу державотворення на західноукраїнських землях. Адже архієрей та клір працювали в усіх сферах життя суспільства (політичній, соціально-економічній, культурно-освітній), формуючи в різних верствах галицької спільноти національну свідомість, активну життєву позицію, готовність до злагоджених, консолідованих дій в ім'я високих ідеалів. А те, що від викликів часу не відсторонився духовний провідник галичан митрополит А. Шептицький, виводило ці процеси на рівень, вищий від звичайних політичних та дипломатичних акцій. Саме першоієрарх греко-католицької церкви як член палати панів підтримав позицію президії Української парламентської репрезентації, яка різко негативно сприйняла плани Відня передати Галичину й Холмщину Польщі задля співіснування з нею у форматі федерації, а також ухвалила рішення про скликання широкого представницького зібрання — «з'їзду мужів довір'я», який мав вирішити долю краю. Митрополит Андрей також був присутній на цій нараді й підписав відповідний документ².

12 жовтня 1918 р. цісар Карл прийняв представників парламентських клубів, аби з'ясувати їхню оцінку подій. На відміну від чехів та поляків, Є. Петрушевич та К. Левицький зайняли вичікувальну позицію, усе сподіваючись одержати санкцію на державність західноукраїнських земель із рук віденської верхівки. Ця прихильність до легітимних засобів

---

² Там само. — С.174–175.

розв'язання складних проблем відбилася у негативному ставленні до дій лідерів УПР сучасників і нинішніх дослідників. Послідовна проавстрійська орієнтація тих, від кого залежала інтенсивність державотворчих процесів, дискредитувала їх в очах держав-переможниць, зменшуючи шанси на гідне місце у повоєнному європейському устрої, а також припізнавала невідкладні кроки щодо формування структур, які б заклали підвалини майбутньої державності.

18 жовтня у Львові зібралися українські послы австрійського парламенту і крайових сеймів Галичини й Буковини, делегати галицьких Національно-демократичної, Радикальної, Християнсько-суспільної та Соціал-демократичної партій та буковинських Національно-демократичної, Соціал-демократичної та Радикальної, представники єпископату УГКЦ та посланці академічної молоді — усього 69 осіб. Установчі збори («конституанта») проголосили утворення з українських теренів Австро-Угорщини Української держави. Як тимчасовий представницький орган Українська національна рада, очолити яку довірили Є. Петрушевичу, окреслила межі новоутвореної держави і взяла на себе підготовку конституції «для утворення сим способом держави на основах загального, рівного, тайного й безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей». Рішення передбачало належну репрезентацію інтересів Західноукраїнської держави на міжнародній мирній конференції та відмову міністру закордонних справ Австро-Угорщини щось чинити від імені цієї території³.

УНРада оприлюднила програмну декларацію, що містила «основні правові та соціально-економічні засади молодого держави». На пропозицію про невідкладне з'єднання з Ве-

---

³ Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання. 1917–1921 рр. — К., 1999. — С. 251.

ликою Україною поміркована частина УНРади висунула власні контраргументи: а) неминуче погіршення стосунків із Віднем у випадку, коли Австрійська держава вціліє; б) невизначеність ситуації у самій Наддніпрянській Україні; в) можливість участі у Паризькій мирній конференції, у той час, як Східна Україна зашкодила собі в очах Антанти, уклавши Брестський договір із Берліном і Австро-Угорщиною. Таким чином, данина австрійським парламентським традиціям (що за інших умов, безумовно, вважалося б чесною) у даному випадку виявилася тягарем, який не дозволяв встигати за швидкоплинним перебігом подій.

Першого помітного збою представники консервативного легітимізму припустилися вже наступного дня, коли у Львові розпочався з'їзд мужів довір'я (близько 500 делегатів), на який спочатку і покладалося створення конституанти та проголошення української держави. Побоюючись, що делегати не підтримають їхню позицію у питанні про об'єднання з Великою Україною, провідники УНРади звели з'їзд мужів довір'я до простої формальності.

Рішення конституанти підтримали архієреї УГКЦ митрополит Андрей Шептицький, єпископ перемиський Йосафат (Коциловський), єпископ станіславський Григорій (Хомишин). А вже 20 жовтня після урочистої служби Божої у катедрі св. Юра відбулося проголошення Української держави на галицько-буковинських землях.

Тим часом чехи, хорвати, поляки й німці рішуче крокували до незалежності, коли впродовж третьої декади жовтня проголосили самостійність чехословацької, австро-німецької, південнослов'янської держав, а польська ліквідаційна комісія почала перебирати владу з рук австрійської адміністрації.

Єдине ж, на що спромоглася УНРада — це формування трьох делегацій: а) виконуючу у Відні на чолі з Є. Петрушевичем; б) галицьку у Львові на чолі з К. Левицьким; в) буковинську у Чернівцях (О. Попович). Ці органи мали забезпечити реалізацію українських політичних вимог. Та,

оскільки дезінтегруючі процеси в імперії набули безповоротного характеру, центр ваги змістився до Львова. Із місцевою делегацією пішов на співпрацю Центральний військовий комітет (ЦВК) на чолі з І. Рудницьким.

Опосередковано легітимність курсу, обраного УНРадою, засвідчує його суголосність із деякими кроками провідних держав світу, які визначали букву і дух міжнародного права. Так, президент США В. Вільсон у своїх «14 пунктах» спочатку висловився за утворення Польської держави та забезпечення прав усіх інших народів, які населяли імперію, а потім визнав новопосталі держави, зазначивши при цьому, що віднині Австро-Угорщина не може вважатися державною цілістю.

Послідовно дотримуючись власних принципів, керівники УНРади провели 31 жовтня нараду із представниками ЦВК і надіслали делегацію до намісника Галичини графа Гуйна. 1 листопада формальний протокол про передачу влади українським чиновникам було підписано. Керуючись цісарським маніфестом від 16 жовтня, заступник намісника В. Дашкевич передав його текст УНРаді.

Та оскільки поляки, заручившись підтримкою США й Антанти, готувалися перебрати владу у Львові, український табір логічно вдався до превентивних дій, і вранці 1 листопада війська ЦВК зайняли майже всі стратегічні об'єкти міста. У відозві до населення, зокрема, зазначалося, що на теренах Української держави мають бути усунені всі «дотеперішні неприхильні» уряди (тобто, владні структури). «Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати владу». Усі військовики-українці відкликалися із фронтів і підпорядковувалися військовим властям держави. «Представники національних меншостей — поляки, жиди, німці» — мали надіслати своїх делегатів до УНРади. До вироблення нових законів обов'язковим для виконання залишалося чинне право. «Як тільки буде забезпечене й укріплене

існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішають про дальшу будучність Української Держави»⁴.

Ще однією формою легітимації нової влади стала широка її підтримка з боку всіх верств українського суспільства. Свідченням цього є беззбройне переобрання влади українцями у Станіславі, Коломиї, Долині, Снятині, Раві-Руській, Золочеві, Жовкві та інших населених пунктах. У Тернополі, Перемишлі, Бориславі, Рудках, Бережанах, Стрию, Турці, Самборі, Густинському повіті влада перейшла до українських сил у результаті селянських виступів, у Дрогобичі — селянських і робітничих.

До державотворчої роботи залучалися тисячі громадян: на народних вічах із-поміж них обиралися комісари і члени революційних комітетів.

У тих місцевостях, де польські сили чинили спротив встановленню української влади, застосовувалися силові методи. Саме таким чином розвивалися події у Кам'янці-Струмилівій, Бережанському та Бродівському повітах.

25 жовтня у Чернівцях виник Український крайовий комітет (УКК) на чолі з Омеляном Поповичем, який одночасно керував буковинською делегацією УНРади. У складі УКК діяли комісії: адміністративна, народної оборони, фінансів, міжнаціональних відносин, редакційна. 3 листопада тут відбулося велелюдне віче (майже 10 тис. присутніх), що висловилося за прилучення української частини Буковини до Західноукраїнської держави, із наступним об'єднанням із Наддніпрянською Україною. 6 листопада УКК уклав угоду з Румунською національною радою про поширення української влади на північну, а румунської — на південну частину краю.

Українську національну раду Буковини очолював А. Артимович, крайову адміністрацію — О. Попович. Українські

---

⁴ Діло. — 1918. — 2 листопада.

комісари взяли під контроль пошту, телеграф, банк, промисловість та оборонні об'єкти. Були створені українська жандармерія, поліція, суд. Усі службовці присягнули на вірність УНРаді.

Та оскільки легіон УСС вирушив у Львів на підтримку нової влади, Буковина залишилася без військ, чим скористалися румуни. 11 листопада румунські війська оволоділи Чернівцями, а згодом і всією Буковиною.

Налагодження всіх сфер державного життя ставило на порядок денний низку найбільш нагальних завдань. Нова держава, що на час виникнення охоплювала територію в 70 тис. кв. км і мала 6,2 млн населення, потребувала управлінського апарату, законів, правоохоронних структур, війська і т. ін.

Вищим органом влади у державі залишалася УНРада, яка володіла законодавчими повноваженнями. Лише 9 листопада було сформовано уряд — Тимчасовий державний секретаріат (згодом — Рада державних секретарів ЗУНР) на чолі з К. Левицьким. Вищий виконавчий орган творився на багатопартійній основі, що свідчило про запозичення європейських демократичних традицій. Того ж дня була затверджена офіційна назва держави — Західно-Українська Народна Республіка.

13 листопада УНРада схвалила текст тимчасового Основного Закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії. У контексті даної доповіді слід звернути увагу на артикул I, в якому зазначалося, що ЗУНР «проголошена на підставі права самоозначення народів». В артикулі IV декларувалося: «Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її наряд через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій самій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно-Української Народної Республіки». До часу їх скли-

кання владні повноваження належали УНРаді та Державному секретаріату¹⁸.

Аби УНРада підтримувала статус повноцінного репрезентативного органу влади, кожен повіт та містечко мали обрати й делегувати до її складу по одному представнику. Після виборів у раді налічувалося 150 осіб, усі — українці, оскільки нацменшини з різних причин не надіслали до неї своїх представників.

Серед перших юридичних актів нової влади — «Закон з 16 падолиста 1918 р. про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» і «Закон з 21 падолиста 1918 р. про тимчасову організацію судів і влади судейської». Перший із них залишив правочинність нормативних актів імперії в тому обсязі, в якому вони відповідали державності ЗУНР; підпорядковував адміністративні установи Державному секретаріату; до унормування державно-правних відносин запроваджував посаду повітового комісара, призначуваного держсекретарем внутрішніх справ. Низові місцеві органи управління змін не зазнали. Повітовому комісару підпорядковувалися повітові військові команди, а також громадські комісари у населених пунктах. Поза їхньою компетенцією залишилися суди, пошта, телеграф, залізниця, питання земельних володінь.

Конкретніше компетенція повітових, міських та сільських органів управління прописувалася в «Уставі та інструкції для повітових органів Української національної ради». Документ передбачав вибори повітових комісарів повітовими зборами «відпоручників» усіх громад, а вибори останніх — членами громади. У ньому детально фіксувалися функції повітових комісарів.

4 січня 1919 р. набули чинності ще два важливі конституційні документи. Закон «Про виділ Української національної ради» базувався на «комбінації колегіального принципу го-

---

⁵ Там само. — 15 листопада.

лови держави із принципом одноособового шефа держави»⁶. Законодавчий акт закріплював за радою «функції, що звичайно входять в обсяг повноважень президента держави». Закон про внесення змін до статуту УНРади покладав поточну роботу виділу на президію УНРади: президента Є. Петрушевича, чотирьох його заступників, двох секретарів та заступника секретаря⁷.

У період 22–26 листопада планувалося провести демократичні вибори до сейму, однак цьому перешкодили військово-політичні обставини.

Із цих кроків керівництва республіки рельєфно проступають два принципові моменти: по-перше, данина австрійській державницькій традиції, що відбилася у збереженні значної частини нормативних актів та управлінських структур; по-друге, стійке прагнення сповідувати демократичні засади державотворення. Ці іманентні риси нової влади також можна вважати опосередкованими ознаками її легітимації.

Збройний виступ поляків у Львові спричинив евакуацію керівництва ЗУНР. У Станіславі відбулася II сесія УНРади, під час якої був переобраний провід УНРади. Крім того, тут було ухвалене рішення про створення комісії закордонних справ, земельної реформи, фінансової, шкільної та інших. Це дало підставу деяким дослідникам для паралелей між УНРадою та англійським парламентом, оскільки вона, окрім законодавчих, здійснювала ще й адміністративно-виконавчі функції⁸.

Аксіомою для новопосталих держав є здатність себе захистити. Молода західноукраїнська демократія не встигла

---

⁶ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. — Т. 2: Україна між двома силами. — Скрентон, 1963. — С. 33.

⁷ Його ж. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.: У 6 т. — Т. 4. — Скрентон, 1960. — С. 70.

⁸ Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917–1919 рр. і їхня політично-державна якість. — Торонто, 1964. — С. 165.

відразу створити власне військо і втратила Львів. Та вже за кілька місяців ЗУНР мала свою армію, якою командував М. Омелянович-Павленко. Мобілізаційна кампанія відбувалася в атмосфері патріотичного піднесення. До весни 1919 р. Українська галицька армія налічувала 125 тис. бійців та офіцерів, мала піхотні, артилерійські і навіть авіаційні частини. Наявність власних збройних сил також можна віднести до одного з чинників легітимації влади. Адже саме сильні армії забезпечували перемоги державам, які у цьому статусі вже диктували свої «правила гри» і встановлювали світопорядок за власними моделями.

Реалії часу виявилися такими, що ЗУНР постійно потребувала зовнішньої підтримки. УНРада не могла розраховувати на західний світ, оскільки держави Антанти мали свої інтереси у цій частині Європи. Тому у середовищі керівництва республіки все більше усвідомлювали необхідність об'єднання з Великою Україною.

Попередні консультації мали наслідком підписання делегаціями Директорії та ЗУНР у Фастові 1 грудня 1918 р. «передвступного договору» про злуку двох частин України в «одне державне тіло». Після входження до складу УНР ЗУНР зберігала права територіальної автономії, межі якої мала визначити спільна комісія⁹.

3 січня 1919 р. закон про об'єднання ЗУНР та УНР ухвалила новоскликана УНРада у Станіславі. 22 січня у Києві відбулося урочисте проголошення Акту злуки. 30 березня офіційна делегація соборної УНР нотифікувала цей факт перед послами всіх акредитованих у Відні держав.

Акт злуки фіксував утворення не цілісного державного організму, а лише конфедеративного об'єднання. Кожен із його суб'єктів зберігав законодавчу і виконавчу компетенцію на власній території. Активні інтеграційні процеси мали місце переважно у військовій сфері. За формально-правовим

---

⁹ Відродження. — 1918. — 28 (15 грудня).

актом злуки крилося чимало внутрішніх суперечностей, різного розуміння ситуації та засобів виходу з неї. Помірковано-ліберальні кола ЗУНР та радикальне керівництво УНР мали різні погляди на кардинальні питання державотворення. Надалі це спричинило антагонізми і непорозуміння, що мали фатальні наслідки.

Як відомо, на міжнародному рівні легітимація тієї чи іншої держави пов'язана з її визнанням із боку світової спільноти. Аби вийти на світову арену як незалежна держава, президент УНРади Є. Петрушевич та уряд С. Голубовича вели активну роботу на дипломатичному фронті. Однак геостратегічна ситуація складалася не на їхню користь. Гіперболізуючи «більшовицьку загрозу», США і держави Антанти першочерговим завданням вважали створення противаги у формі сильної Польщі. Оскільки і ЗУНР і УНР об'єктивно стояли на заваді цьому, їм важко було розраховувати на підтримку «українського національного проекту». Особливо показовою в цьому сенсі виявилася місія Бартелемі, у ході якої українська сторона зіткнулася з диктатором і вимушена була піти на перемир'я. Неприйнятні умови, нав'язані місією під диктовку поляків, підштовхнули уряд ЗУНР до рішучих дій. Але сприятливий розклад сил змінився втратою ініціативи на українсько-польському фронті. Остаточну долю протистояння вирішили кроки уряду Франції, який послідовно надавав військово-дипломатичну підтримку Варшаві, США і Британії. 25 червня 1919 р. країни Антанти санкціонували дії польської армії на театрі дій до р. Збруч. 20 листопада Польща одержала від Ради послів Антанти мандат на 25-річне управління Східною Галичиною, після чого її долю мав вирішити плебісцит. 14 березня 1923 р. цей крок набув статусу міжнародно-правового акту.

Залишаючи аналіз причин невдачі визвольних змагань і державотворення на теренах Західної України, спробуємо підсумувати викладене вище. Процес легітимації державотворення у Західній Україні мав усі формальні й неформальні

атрибути. Українські політичні сили використовували всі наявні можливості парламентаризму до часу, поки існувала владна вертикаль Австро-Угорської імперії. У цей час вони діяли згідно з міжнародним правом та рекомендаціями найвпливовіших геополітичних гравців (зокрема, у рамках «14 пунктів Вільсона»).

Усі доленосні рішення, пов'язані з утворенням ЗУНР, базувалися на засадах народоправства і широкого громадського представництва. Натомість Відень і Варшава обрали тактику докраних фактів, відмовивши українським політичним силам у праві на паритетну участь у вирішенні питань, що становили взаємну зацікавленість і безпосередньо визначали долю українських земель.

Швидкоплинне й відносно безболісне встановлення української адміністрації у Східній Галичині беззаперечно свідчило про те, що новопостала держава стала логічним результатом суспільного розвитку. Без широкої підтримки усіх верств суспільства, греко-католицьких архієреїв та парохіяльних священиків постання нової держави і розгортання державотворчих процесів було б неможливим.

Відсутність же зовнішніх атрибутів легітимації ЗУНР лише зайвий раз підтверджує відмінність між ідеалами свободи народів і демократії, з одного боку, та звивистими магістралями геостратегії і правом сильного — з іншого.

Високо оцінюючи історичне значення ЗУНР, наведемо слова І. Лисяка-Рудницького: «Ця вартість полягає передусім у тому, що Галичина 1918–1919 рр. — єдиний у новішій історії приклад українського державного правопорядку»¹⁰.

---

¹⁰ Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. — Т. 2. — К., 1994. — С.56.

СОБОРНИЦЬКІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ ВОСЕНИ 1918 року

Соборницькі ідеї (в сучасному розумінні цього слова) почали поширюватися на Буковині з середини ХІХ ст. Важливим підґрунтям для цього стала збережена історична пам'ять про єдину Київську Русь та могутнє Галицько-Волинське князівство. Коли восени 1848 р. українські священики та селяни виступили проти відділення Буковини від Галичини, то в своїй петиції з цього приводу писали: «Буковина не має природних і національних кордонів з Галичиною; за давньою історією уже при русинських князях Всеволоді і Святославі вона з Галичиною належала до однієї і тієї ж держави»¹.

Великими поборниками єдності були Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі. Вони змальовували ідеальний образ єдиної України, яку не розділяють кордони. Важливе значення для поширення ідей єдності мала народова доктрина окремішності українського народу, його мови, звичаїв тощо.

На початок ХХ ст. Буковина перетворилася у важливий центр загальноукраїнського національного руху. Тут знаходилися видавництва українських політичних партій Наддніпрянщини, друкувалися твори письменників з Галичини та підросійської України, частими були візити визначних суспільно-політичних та культурних діячів з інших українських земель.

---

¹ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 9578. – Арк. 3.

Поступово доктрина соборності витіснила ідеї автохтонного руху та русофільства. Хоча ця боротьба була досить не простою і у багатьох випадках дуже гострою. Українська преса краю неодноразово цитувала слова І.Франка: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І це почуття не повинно бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції»².

Напередодні Першої світової війни на Буковині діяло чотири національні партії: національно-демократична, українська народна, радикальна і соціал-демократична. Всі вони у своїх програмних документах задекларували вимогу про створення окремого українського коронного краю в рамках Австро-Угорщини і здобуття в перспективі Україною незалежності.

Безперечно, не можна перебільшувати поширеність соборницьких ідей в той час. Про єдину незалежну державу мріяли українські інтелігенти національного табору. В той же час для більшості простих селян, залучених до національного руху, ця ідея мала лише віддалене теоретичне значення, в яку можна було вірити, але не більше того.

Перша світова війна завдала значного удару по українських організаціях на Буковині. Край декілька разів переходив з рук в руки. І австрійська, і російська влада вживали репресій щодо українців, звинувачуючи їх в зраді. Та все ж, національно-освітня робота передвоєнного часу не минула безслідно. Українці краю радо зустріли створення Центральної Ради в Києві. У надісланій телеграмі з Чернівців, яка була зачитана на засіданні 9 березня 1917 р., зазначалося важливість створення органу української влади³.

Велику роботу по піднесенню українства в краї в умовах російської окупації проробив Д.Дорошенко, якого призначили

---

² Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіж // Зібр. творів у 50 т. – Т. 45. – С.404.

³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. – Т.1. – К., 1996. – С. 39.

22 квітня 1917 р. крайовим комісаром Буковини і Галичини. Однак його діяльність на цій посаді тривала лише три місяці.

Після відходу з Буковини російських військ влітку 1917 р. в краї поступово відновилася австрійська адміністрація і норми довоєнного життя. В Чернівці повернулася частина української інтелігенції, яка змушена була покинути край у попередні роки. Запрацювали старі українські товариства, відновили свою діяльність українські політичні партії, хоча й в обмеженому вигляді, зважаючи на умови війни. 20 травня 1918 р. на Буковині остаточно скасовано надзвичайний стан. Редакцію газети «Буковина», яку видавали буковинські посли, цього ж місяця перенесли з Відня до Чернівців.

Однак у краї було неспокійно. Цей стан породжувала невизначена політична ситуація, а насамперед, незрозумілі широким загалом повідомлення про перебіг бойових дій на фронтах Першої світової війни.

Українці Буковини, крім військових подій, уважно стежили за змінами на Наддніпрянській Україні. Вони схвально сприйняли проголошення IV Універсалом незалежності України та укладення Брестського миру. В багатьох містечках і селах краю було проведено урочисті мітинги, які називалися «Свято миру й української державності». На цих зібраннях висувалося й традиційне гасло про створення українського автономного краю у складі Австро-Угорщини, до якого мали б увійти Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття. Наприклад, в резолюції українців Вижниччини зазначалося: «Українське населення повіту Вижниця (Буковина), зібране 14 квітня 1918 р. на великому маніфестаційному вічі в Вижниці, підносить (голос – авт.) з нагоди укладення мирного договору з Україною, висловлює цілковите задоволення приєднанням староукраїнських земель Холмщини і Підляшшя з Українською Народною Республікою і вимагає організування окремої державно-правної української одиниці в рамках австрійської держави»⁴.

---

⁴ ДАЧО. Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 13051. – Арк. 2.

До гетьманського перевороту на Буковині спочатку поставилися з осторогою. У Чернівцях навіть було скасовано і перенесено на невизначений час свято миру і української державності, яке планувалося провести 19 травня. Але з часом буковинські політики визнали владу гетьмана як таку, що відбиває інтереси українців.

Наступна активізація питання про майбутнє Північної Буковини сталася у зв'язку з оприлюдненням секретних протоколів Брестського миру і відмовою австрійської влади їх виконувати влітку 1918 р. Це викликало шквал критики з боку українських депутатів парламенту і масове незадоволення простих людей. Поступово ставало зрозумілим, що сподівання вирішити питання зверху, шляхом переговорів є абсолютно безперспективним.

Тим часом, восени вже стало очевидним, що країни Четверного союзу терплять поразку у світовій війні. Це ще більше актуалізувало проблему майбутнього західноукраїнських земель. Власне обговорення перейшло у практичну площину. Газета «Буковина» 11 жовтня 1918 р. опублікувала велику статтю «Прогноз перспектив здобуття державної самостійності українцями Буковини». В ній зазначалося: «Тепер, коли хитають ся престולי, порушують ся основи могутних держав, руйнуєть ся добробит першорядних культурних народів, ніхто й не думає за наш рідний край. Коли зачнуть ся мирові переговори за нас не будуть сперечати ся й десять хвилин...

За Буковину зачнуть незабавки шарпатися на два боки. Ми, українці, стоїмо твердо за злукою Східної Галичини й північної Буковини по Серет в одно державне українське тіло в спілці з краями теперішньої австро-угорської монархії. Найліпше було би основати з цих країв українське королівство з австрійським архикнязем як королем. Це королівство мало би злучитися з австро-угорською федерацією народних федеративних держав...

У всякім разі нехай ніхто не надієть ся на те, що український нарід прийме добровільно чиє би то не було чуже ярмо на себе. Против усякого насильства ми готові бороти ся до останку.

Наш нарід має також право самоозначення, проголошене усіма народами»⁵.

12 жовтня 1918 р. у Чернівцях скликано нараду представників чотирьох українських партій (національно-демократичної, народної, соціал-демократичної та радикальної) для розробки програми майбутніх дій. На ній було ухвалено провести наступного дня розширену конференцію для того, щоб заручитися підтримкою народу. Визначено, що на конститuantу до Львова поїдуть, крім депутатів, по три представники від кожної політичної партії.

13 жовтня зібрання ухвалило резолюцію, в якій зокрема зазначалося: «Зібрана в Чернівцях 13 жовтня конференція всіх українських партій Буковини реклямує право на самоозначення також для українського народу. Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати про свою долю. Ми хочемо в мирі і згоді розійти ся з теперішнім і повсякчасним нашим сусідом румунським народом...

Ми проголошуємо своє право на українські області Буковини з їхнім одиноким осередком торгівлі і руху містом Чернівцями, яке з трьох сторін окружене чисто українськими областями, а тільки з четвертої припирає до мішаної, в якій сходять ся всі торговельні шляхи з українських областей і в якій по жидах ми творимо взглядну більшість»⁶. Тобто, в цій резолюції чітко визначалися соборницькі прагнення українців.

До Львова на конститuantу від Буковини прибули депутати парламенту М. Василько, А. Лукашевич, М. Спинул, І. Семака та С. Смаль-Стоцький; депутати Буковинського сейму О. Бурачинський, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан і О. Попович; представники партій: а) національно-демократичної — М. Драгомирецький, О. Іваницький і В. Федорович; б) народної — К. Білинський, М. Кор-

---

⁵ Буковина. — 1918. — 11 жовтня.

⁶ Там само. — 18 жовтня.

дуба і Р. Цегельський; в) соціал-демократичної — Г. Андріяшук, О. Безпалко і В. Сороневич; г) радикальної — І. Карбулицький.

Всі вони взяли активну участь у створенні Української Національної Ради і стали її членами. Буковинські соціал-демократи, так само як і їхні галицькі колеги, мали окрему думку щодо майбутнього західноукраїнських земель. Вони вимагали ухвалити рішення відразу приєднатися до України, однак більшість, особливо депутати австрійського парламенту і місцевих сеймів, вважали цю пропозицію передчасною.

На засіданні Української Національної Ради 19 жовтня ухвалено рішення поділити Раду на дві секції: галицьку і буковинську. Остання мала вирішувати буковинські справи у тісному контакті з галицькою секцією.

Після повернення до Чернівців буковинські члени Національної Ради зібралися 24 жовтня і вирішили розширити склад буковинської секції, ввівши до неї ще десять членів, які б представляли різні соціальні групи українства, і назвати її Крайовим Комітетом. До його складу включено представників: українського православного духовенства — К. Бриндзана; педагогів — А. Артимовича, М. Литвиновича, І. Кавулю; правників — Г. Лисинецького і Л. Когута; міщанства — О. Мицака та А. Левандовського; жіноцтва — М. Левицьку та К. Добрянську.

На першому засіданні Крайового Комітету 25 жовтня головою комітету було обрано О. Поповича, заступником А. Артимовича, секретарем М. Литвиновича, помічником секретаря Ю. Сербинюка. Цього ж дня було створено комісії: редакційну на чолі з М. Кордубою, народної оборони — О. Безпалком, фінансову — Р. Цегельським, міжнародну — О. Поповичем і адміністративну — Р. Лисинецьким та визначено завдання для кожної з них. Як зазначав у своїх спогадах М. Кордуба, на редакційну комісію було покладено завдання підготувати маніфест до народу, скликати всенародне віче на неділю 3 листопада і запропонувати проект організації крайової влади.

Події, що відбувалися в імперії після маніфесту імператора Карла I, активізували діяльність не тільки українців Бу-

ковини, але й інших народів краю. Суперечливі позиції займали лідери румунського руху. Депутат австрійського парламенту Ісопескул-Грекул визнавав право українців тільки на чотири повіти Буковини без м. Чернівці. Інший депутат А. Ончул відстоював ідею поділу краю за етнічним принципом, а м. Чернівці пропонував залишити під спільним контролем. Найбільш радикальні позиції займав Я. Флондор, який вважав, що вся Буковина повинна бути прилученою до Румунії.

Саме він і його прибічники зібрали 27 жовтня 1918 р. в румунському народному домі віче, на яке зійшлося біля 300 осіб. Ісопескул-Грекул, Г. Грігорович, А. Ончул та ряд інших відомих румунських політиків краю відмовилися брати участь у цьому зібранні. Віче ухвалило рішення про створення з усієї Буковини і Семигороддя окремої румунської держави.

Що ж стосується місцевих німців і євреїв, то вони займали переважно нейтральну позицію, сподіваючись, що до поділу Буковини не дійде. Євреї були готові стати посередниками у переговорах між українцями і румунами стосовно майбутнього краю. Але їхні спроби виявилися марними через непоступливу позицію румунів. Німці загалом погоджувалися на поділ Буковини за етнічною ознакою, наголошуючи на тому, що переважна більшість німецьких поселень знаходилася на півдні краю. Відкрито ворожу позицію щодо українців займали поляки. Це було прямим продовженням їхньої політики в Галичині.

Скликання румунського віча змусило активізуватися українську громадськість та Крайовий Комітет і показало, що часу на роздумування немає. Із протестом проти рішення румунів і підтримкою Української Національної Ради виступили збори українських студентів Чернівецького університету, третій з'їзд українського православного духовенства Буковини, з'їзд учителів Заставнівського повіту та ін.

Крайовий комітет 27 жовтня ухвалив маніфест до народу, який було розіслано по селах і містах Буковини. В ньому, зокрема, зазначалося: «Буковинський український народе, вста-

вай і ти до праці над своєю будуччиною! Щоби наш нарід взяв чинну участь у творенню своїх власних порядків, треба всюди закладати організації «Самооборони».

В кожному селі і місті повинен наш нарід бути згуртований коло «Самооборони», щоби міцною злукою перевів свою волю на своїй землі!». Також у маніфесті йшлося про вирішення соціальних проблем, наділення селян землею, запровадження справедливого виборчого закону тощо. Закінчувався маніфест закликком зібратися в Чернівцях 3 листопада 1918 р. «щоби там повселюдно об'явити свою волю цілому світові»⁷.

Підготовка до українського віча велася досить успішно. Особливе піднесення викликала звістка про події 1 листопада у Львові. Однак були й очевидні прорахунки. Найбільшим з них, як з'ясувалося пізніше, стала недостатньо активна робота у військових підрозділах. На Буковині з 9 жовтня 1918 р. перебували Українські Січові стрільці чисельністю близько тисячі вояків на чолі з архикнязем Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним). На них українські політики поклали великі надії. Однак за наказом Центрального військового комітету їхні підрозділи у ніч на 2 листопада відправлено потягом до Львова. Архикнязь Вільгельм через хворобу на грип (іспанку) покинув Чернівці тільки 9 листопада.

Крім того, на Буковині розташовувався 41-й піхотний полк, в якому було чимало українців та 22-й полк стрільців, де українські вояки значно переважали. Офіцерський склад цих військових підрозділів був інтернаціональним. Переговори з українськими старшинами цих частин велися від 25 жовтня, однак Крайовий Комітет не проявляв належної наполегливості, а самі командири також не відзначалися активністю. Такі зволікання привели до того, що неукраїнські офіцери вчинили 2 листопада в Чернівцях провокацію. Вони зібрали військові збори і оголосили, що солдати можуть розійтися по домівках, бо Австро-Угорщини вже немає і служба скінчилася. Така

---

⁷ Там само. – 1 листопада.

заява спровокувала масову втечу солдат, пограбування військових складів тощо. Очевидець тих подій Василь Руснак згадував: «Коли ми приїхали до Чернівців, побачили там цілковиту анархію. Народ розносив з казарм і військових складів все, що тільки попадалося до рук, включно із зброєю та амуніцією. Тому що вояки 22-го і 41-го полків піхоти, запасні частини яких стояли в Чернівцях, покинули військові склади і казарми та розійшлися по домах, з усім, що кожен з них міг захопити з собою (ці два полки рекрутувалися майже виключно з буковинців), місцеве чернівецьке населення, а також з прилеглих до Чернівців сіл, кинулися тисячами на військові склади та казарми і, через кілька годин порозносили в першу чергу всі продовольчі продукти, потім ліжкову постіль, мундири та інші предмети військового спорядження. Кому не стало цього, той брав зброю і амуніцію. Можна було видіти малих хлопців, які ще не могли нести рушниці на своїх плечах, як вони їх тягнули за собою по дорозі»⁸.

Таким чином, Крайовий Комітет не зміг сформувати з українських солдат 41-го та 22-го полків боєздатні військові підрозділи, більше того, не зумів нагромадити належні запаси зброї на випадок, якби треба було озброїти місцевих українців для відсічі ворогу. Виховані в дусі австрійського парламентаризму, українські політики, особливо старшої генерації, не вірили, що справа може дійти до збройного конфлікту і не приділяли належної уваги підготовці власних збройних частин.

Цього ж дня було зроблено ще одну спробу порозумітися між Українською та Румунською національними радами. Однак, знову ж таки непоступливість Я.Флондора зірвала усі переговори.

Отже, ситуація продовжувала залишатися невиясненою і українці добре розуміли, що можна сподіватися тільки на влас-

---

⁸ Спомини Василя Тодоровича Руснака. Авторський машинопис // Архів Українського Народного Дому у Чернівцях: Фонд В. Руснака. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 98.

ні сили. Це підтвердило величне Буковинське віче 3 листопада 1918 р. На нього з усіх куточків краю зібралось близько 10 тис. людей. Як і заплановано, наради віча проходили одночасно в Українському народному домі (реферував М.Кордуба), в залі музичного товариства (реферував О.Попович) і Робітничому домі (старий театр) (реферував О.Безпалко). У зв'язку з великим напливом людей на подвір'ї Народного дому проведено окремі збори (реферував І.Семака). Найбільш радикально, як і раніше, виступали соціал-демократи, які в Робітничому домі закликали приєднатися до всієї України. Вони мали тісні стосунки з очолюваним В.Винниченком Українським національним союзом, який саме готував повстання проти гетьмана.

На зборах у залі музичного товариства стався конфлікт між депутатом Є.Пігуляком, який продовжував говорити про австрійську Україну і залом, який гукав: «Не хочемо до Австрії». Тільки роз'яснення І.Поповича, що ми, очевидно, пристанемо до Києва заспокоїло присутніх. Після зборів, кількома колонами через вулиці Руську, Головну та інші українці пройшли на площу Єлизавети (тепер Театральна), яка була вщент заповнена народом. Тут з короткими промовами виступили О. Безпалко і М. Спинул. Присутні виголосили «ура» на честь самостійної української держави й заспівали «Вже воскресла Україна». Акція закінчилася так само організовано, як і почалася.

Віче показало силу українців і справило надзвичайне враження на інші народи краю. Газета «Czernowitzer Morgenblatt» повідомляла: «Влаштована вчора українцями маніфестація мала надзвичайно гідний і спокійний перебіг. В маніфестації взяли участь приблизно 10 тис. осіб. Після проведення зборів в «Народному домі», під час яких було прийнято численні резолюції, учасники влаштували згуртованими рядами похід через місто, який імпонував своїм спокоєм і порядком. На чолі походу, перед яким несли прапори, видно було депутатів Семаку, Спинула, Поповича та інших. На площі перед те-

атром ряд промовців виголосили промови. Після цього похід в повному порядку розійшовся. Спокій в місті не був порушений»⁹.

Буковинське віче ухвалило рішення з шести пунктів. В ньому визначалася територія Буковини, яка мала перейти під українське правління, найвищою владою визнавалася Українська Національна Рада, представникам інших національностей краю пропонувалося подати до неї своїх делегатів пропорційно їхній чисельності на Буковині, вимагалася якнайшвидше прийняти конституцію української держави на території колишньої Австро-Угорської імперії, висловлювався протест проти намагання інших народів захопити українську територію краю і робився заклик до буковинської делегації Української Національної Ради якнайшвидше перебрати владу в українській частині Буковини. Ця резолюція була підготовлена заздалегідь. Але під час віча виявилася, що значна частина учасників під впливом агітації окремих політичних партій та зростання національно-патріотичних настроїв, висловлювалася за негайне об'єднання всіх українських земель. Тому в газеті «Буковина» було вміщено додатковий пункт: «Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України»¹⁰.

Здавалося, резолюція була чіткою і визначала план дій. Однак в Крайовому Комітеті не було єдності. Тому негайного перебрання влади не відбулося. На вечірньому засіданні Крайового Комітету 3 листопада 1918 р. обговорювалося питання про формування військових частин. Було призначено керівником сотника Ор. Драгана, але конкретного плану дій не вироблено. На той час українці мали в своєму розпорядженні тільки 150 добровольців, серед яких, крім демобілізованих солдатів, були студенти, робітники і селяни. Певна агітація проводилася по селах, щоб звідси набрати добровольців, але для цього потрібен був час, а події розгорталися стрімко. Впродовж 4 і 5 лис-

---

⁹ Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 4 листопада.

¹⁰ Буковина. – 1918. – 11 листопада.

топада вирішувалися всілякі поточні справи, ухвалено рішення направити до Львова і Києва представників Крайового Комітету для поглиблення контактів тощо. Тим часом на місцях українці діяли значно рішучіше. Вже 4–5 листопада українська влада встановилася в Кіцмані, Заставні, Вашківцях та інших населених пунктах Північної Буковини.

Повідомлення про це, а також розуміння важливості моменту підштовхнули Крайовий Комітет діяти рішучіше. Ввечері 5 листопада він провів розширену нараду з представниками різних верств населення. Хоч з організацією українських військових частин справа не просувається вперед, було вирішено взяти владу в Чернівцях і розставити в усіх державних установах своїх представників. Виступ було призначено на одинадцять тридцять 6 листопада.

Загалом, накреслений план дій вдалося виконати в повному обсязі і без великого опору з боку румунів. Зранку було опубліковано звернення Крайового Комітету Української Національної Ради до населення краю, в якому зазначалося: «Стара влада упала і настала необхідність скласти новий орган виконання державних функцій. На жаль, зусилля українців цього краю встановити владу вкупі і в порозумінні з представниками інших націй не довели до успіху і через те утворилося неможливе становище анархії, яке всім і кожному зокрема загрожує знищенням культури, майна і життя. В цей відповідальний момент Українська Національна Рада, як єдина в цей час організована сила, вирішила перейняти під свою опіку суспільний лад і безпеку.

1. Переймає управління Чернівцями і всіма повітами краю, в яких українське населення складає більшість.

2. В місті Чернівцях бере під свій захист всі центральні установи»¹¹.

---

¹¹ Звернення Української Національної Ради — Крайового Комітету Буковини до населення з закликом підтримати новоутворену владу // Gemeinsame Kriegsausgabe “Czernowitzer Allgemeine Zeitung”-“Czernowitzer Tagblatt”. – 1918. – 7 листопада.

О пів на дванадцятю депутати М. Спинул, І. Семака, О. Попович та поручик І. Попович прибули до будинку крайового правління. З ними було біля півроти українських солдат, які вишикувалися перед будинком.

Крайовий президент граф Ецдорф прийняв українську делегацію і заявив, що він може передати владу в краї українцям лише разом з румунами. Прибулі депутати звернули увагу крайового президента на те, що переговори про це, які велися з румунами, залишилися безуспішними і сказали: «Якщо все залишиться так як є, це приведе ситуацію в місті і краї до повної анархії». Коли крайовий президент зауважив, що він не отримав з Відня жодних інструкцій, виступив вперед І. Попович і сказав: «Ми не прийшли сюди, щоб вести з Вами переговори, пане графе, але ми прийшли для того, щоб в імені Української Національної Ради вимагати від вас передачі урядової влади, можливо що й силою, і з цією метою урядовий будинок оточений військом».

Крайовий президент відповів на це: «Ах, так! Тоді я поступаюся перед силою і відхожу в свої приватні апартаменти»¹². Після цього, визначений Українською Національною Радою на керівника краю Омелян Попович перебрав владу. Його за існуючою традицією почали називати президентом української частини Буковини.

Однак після цього граф Ецдорф зробив ще одну спробу порозумітися з румунами. Він провів переговори з Я. Флондором, який знову відмовився від поділу Буковини. Тоді крайовий президент погодився передати владу над румунською частиною Буковини А. Ончулу, який заявив, що представляє Румунську Національну Раду, створену румунськими депутатами австрійського парламенту у Відні. О четвертій годині дня відбулася офіційна передача влади. Протокол передачі від українців підписали О. Попович, М. Спинул, І. Семака і від румунів А. Ончул.

---

¹² Ілько Попович – Мирон Кордуба. До перевороту на Буковині // Літературно-науковий Вістник (Львів). – 1924. – Т. LXXXII. – Кн І.

Була опублікована прокламація українського і румунського національних комісарів О.Поповича та А.Ончула про перебрання влади на Буковині. Впродовж першої половини дня українці зайняли головні державні установи. В дирекцію поліції від імені Української Національної Ради прибув доктор К. Білинський. Незважаючи на спротив директора поліції надвірного радника Тарангула, керівництво поліцією перебрав представник Крайового Комітету надкомісар поліції Яворський.

В усіх інших державних установах керівників залишено на своїх постах, однак додано їм комісарів від Української Національної Ради. В дирекції пошти здійснював перебрання влади доктор М. Кордуба і радник крайового суду Лісінецький. Комісаром Української Національної Ради призначено поштового радника Криштофовича. В залізничній дирекції перебрання влади здійснював депутат крайового сейму Пігуляк, комісаром став Ганчерюк. В фінансовій дирекції від імені Української Національної Ради виступав доктор Р. Цегельський, комісаром іменовано В. Залозецького. Перебрання магістрату здійснив директор гімназії А. Артимович. Керівником магістрату призначено О. Безпалка. В крайовому банку комісаром став доктор Орбок.

З командуванням крайової жандармерії переговори провів віце-маршалок крайового сейму Т. Драчинський та обер-лейтенант Мигалюк. Генерал-майор Фішер заявив, що він не є політиком і віддає себе в розпорядження для добра краю кожної нації. Тому що сфера діяльності генерал-майора охоплює також і Буковину, він про це проведе переговори з Радою у Львові. Комісаром від Української Національної Ради при крайовій жандармерії призначено майора Яшкевича.

Управління дирекції маєтків було розділене. Надвірному раднику Вольфу доручено вести справи української частини, а надвірному раднику фон Гуцману — румунської частини.

Дещо пізніше Українська Національна Рада призначила депутата крайового сейму і надрадника крайового суду А.Малика українським комісаром з питань юстиції в Чернівцях, а надвірний радник, перший державний прокурор доктор фон Тушинський перебрав керівництво державною прокуратурою.

У спільному випуску газет «Czernowitzer Allgemeine Zeitung»-«Czernowitzer Tagblatt» повідомлялося: «Бурхливий ранок сповнений щедрих подій для столиці краю і для Буковини залишився позаду нас. Українська Національна Рада перебрала в полудень владу над Чернівцями і над українськими областями північної Буковини. Хто міг би подумати, що таке глибоке перетворення здійсниться в цілковитому спокої! Лише перед будинками крайового уряду і перед магістратом стояло небагато перехожих в той час, коли там з'явилися панове українці для перебрання влади. А втім, місто виглядало зовсім звичайно. Маніфест, який в післяобідні години було вивішено на всіх вуличних перехрестях, виразно пояснював, що перебрання влади в Чернівцях має лише тимчасовий характер, бо переговори з румунами до цього часу не привели до жодної розв'язки. Остаточне вирішення залишається за мирною конференцією»¹³.

У зв'язку з тим, що О. Попович взяв на себе політичне правління і став президентом української частини Буковини, на вечірньому засіданні Крайового Комітету було ухвалено рішення обрати нову президію, головою якої став А. Артимович, а заступником І. Семака. Вирішено знову офіційно називатися буковинською секцією Української Національної Ради.

Встановлення українською влади сприятливо позначилося на ситуації в Чернівцях та Буковині загалом. В місті майже припинилися нічна стрілянина, спроби пограбувань. Біля найважливіших адміністративних установ поставлено

---

¹³ Gemeinsame Kriegsausgabe «Czernowitzer Allgemeine Zeitung»-«Czernowitzer Tagblatt». – 1918. – 7 листопада.

українську охорону. Українські патрулі забезпечували спокій на вулицях. Німецькі газети повідомляли: «Після хвилюючої середи вчора ми мали спокійний день. Панове д-р Омелян Попович і д-р Аурел рицар фон Ончул перебравли вже департаменти у крайовому уряді і цілий день проводили наради... Безпека в місті на очах посилюється, що викликає в публіки велике заспокоєння. Стрілянина вночі продовжується, однак в більшості вона виникає перед постами, яких поставлено охороняти склади і окремі важливі об'єкти».

7 листопада О. Попович та А. Ончул прийняли присягу від державних чиновників на вірність українській і румунській владі. О. Безпалко зібрав нараду міських службовців і обговорив з ними принципи управління містом. Також у цей час українська влада переймалася постачанням продовольства до Чернівців, забезпеченням електростанції мазутом, перевезенням демобілізованих солдат, роботою банківських установ, емісією грошей тощо.

Тим часом прихильники Я. Флондора вирішили робити основну ставку не на переговори, а на окупацію краю румунськими військами. Румунська Національна Рада ще 27 жовтня направила листа до уряду Румунії з проханням направити війська до Буковини. Однак в урядових колах Румунії вагалися, не знаючи як зреагують країни Антанти на таку агресію.

Місцеві румуни робили все, щоб прискорити прихід румунського війська. В Сучавському повіті на початку листопада було спровоковано пограбування державних складів та єврейські погроми. Це було використано повітовим керівництвом, щоб запросити румунські війська. 6 листопада в Сучаву вступив невеликий загін румунів під командуванням майора Іонеску, ніби то для наведення порядку. Однак вглиб Буковини вони не наважувалися рухатись.

Тоді делегація Румунської Національної Ради на чолі з Я. Флондором вирушила до Ясс, просити румунського короля прискорити окупацію. Вже 8 листопада над Чернів-

цями з'явився румунський літак, який розкидав листівки румунською мовою. В них повідомлялося, що румунські війська незабаром вступлять до Чернівців для того, щоб припинити анархію і захистити майно громадян. Такий захід справив враження на чернівчан. А. Ончул, в свою чергу, також відправився до Сучави, а потім до Ясс для того, щоб пояснити ситуацію і добитися від румунської влади схвалення свого проекту вирішення буковинського питання. Однак його ніхто вже не хотів слухати. А. Ончула було інтерв'ювано і він не зміг повернутися на Буковину.

На жаль, в цих умовах Українська Національна Рада діяла недостатньо рішуче і досить повільно. На вечірньому засіданні 8 листопада ухвалено рішення оголосити загальну мобілізацію населення, звернутися по військову і дипломатичну допомогу до Львова, зайняти оборону по р. Серет і чинити збройний опір наскільки це буде можливо. Крім того, вирішено звернутися з листом до командувача румунських військ генерала Задіка, роз'яснивши йому, що Українська Національна Рада взяла владу над українською частиною Буковини, в краї подолано анархію і потреби у введенні румунських військ немає.

Це були цілком правильні рішення. Однак Українська Національна Рада чомусь вважала, що в неї ще є достатньо часу. Тому наступного дня 9 листопада ніякої мобілізації не було оголошено. Українські військові частини нараховували всього 450 осіб, але навіть і їх не було приведено в бойову готовність, не говорячи вже про зайняття оборонних рубежів. Українське керівництво займалося другорядними справами.

Тим часом, вже вранці в Чернівцях стало відомо, що румунські війська вступили в містечко Глибока, яке за 20 кілометрів від столиці Буковини. Це повідомлення викликало справжню паніку. Національна Рада вже не піднімала питання про оборону. Головним стало обговорення, що робити представникам української влади? Чи залишатися в місті, чи евакуюватися? Вирішено всім залишатися на місці,

крім О. Поповича, який мав покинути Буковину, залишивши заступника, а також направити представників до Києва і Львова за допомогою.

Увечері цього ж дня делегація у складі М. Кордуби і сотника Радомського прибула до Глибокої і передала протест-меморіал від Української Національної Ради з поясненням ситуації. В документі зазначалося: «Зважаючи на прокламації генерала Задіка від 9 цього місяця ми заявляємо від імені і за дорученням Української [Національної] Ради в Чернівцях:

Неправдою є буцімто в краю панує анархічний стан; навпаки ми згідно з цісарським маніфестом законно перебрати владу від крайового президента графа Ецдорфа. Завдяки вжиттю нами рішучих заходів в місті і в краї зберігається спокій і порядок.

Таким чином відпадає підстава для втручання румунських військ. Тому ми звертаємо увагу командира королівських військ на те, що в випадку дальшого просування вперед румунських військ будуть вжиті необхідні заходи як перед Українською Національною Радою в Києві, так і перед урядами держав Антанти, які сприятимуть відновленню наших прав і прав нашого краю»¹⁴.

Однак, поки М. Кордуба і сотник Радомський передавали листа румунам, в Чернівцях відбувалися неконтрольовані дії. Незважаючи на рішення всім залишатися на місцях, у ніч на 10 листопада з Чернівців відступила більшість українських вояків, забравши з собою, наскільки це було можливо при такій поспішності, зброю і продовольство з уцілілих на той час військових складів. Залишили місто також деякі члени Української Національної Ради.

Впродовж 10 листопада румуни так і не рушили до Чернівців. Мабуть, генерал Задік вирішив проконсультуватися з керівництвом, розуміючи безпідставність і незаконність

---

¹⁴ Кордуба М. Переворот на Буковині // Літературно-науковий Вістник" (Львів). – 1923. – Т. LXXXI. – Кн. XII.

румунської окупації. Однак і цей день Українська Національна Рада прогаяла в бездіяльності. Тільки 11 листопада в обід, дуже несміливо румунські війська вступили до Чернівців. Як згадував очевидець подій Іван Пігуляк, «коли перед Чернівцями з'явилося голе й босе румунське військо, не було на місці навіть і сотні доброго українського війська»¹⁵.

В цей день Українська Національна Рада провела два засідання, на яких ухвалено призначити В. Залозецького президентом краю замість О. Поповича, який виїхав до Заліщик. Його зобов'язано не поступатися президентським кріслом і до останнього відстоювати право на українську частину краю. Також ухвалено перенести українське правління до Кіцманя, де воно мало діяти на чолі з тим же В. Залозецьким. Останній проявив мужність і в присутності членів Румунської Національної Ради на чолі з Я. Флондором, генерала Задіка, представників румунських товариств, які відзначали захоплення Буковини, оголосив протест «проти непрошеної насильницької окупації Північної Буковини, яка на північ від Серету є чисто українським краєм». Через кілька годин В.Залозецький був заарештований.

Зайнявши Чернівці, румуни поступово просувалися на північ. В кількох місцях краю їм вчинило опір місцеве населення. Газета «Czernowitzer Morgenblatt» повідомляла 15 листопада: «Румунські війська, які з метою втихомирення займають дальші частини краю, стикаються в окремих місцевостях з опором українського населення. Тож в останніх днях особливо в Лужанах прийшло до зіткнень між румунами і українцями. З обох боків застосовано зброю в сутичках і обидві сторони понесли значні жертви»¹⁶.

Українська Національна Рада у Кіцмані проіснувала до 17 листопада. Вона не змогла організувати належного опору

---

¹⁵ Пігуляк І. Український хаос на Буковині // Цит. за: Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне. – Харків, 1928. – С.101.

¹⁶ Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 15 листопада.

окупантам і була розігнана румунськими жандармами. Частину членів ради було заарештовано.

Захоплення Північної Буковини румунськими військами тривало кілька тижнів. 2 грудня 1918 р. було окуповано Вижницю і Путилу. На всій території Північної Буковини було оголошено стан облоги. Українські товариства були закриті, заборонено діяльність українських політичних партій, заарештовано понад 200 представників української інтелігенції, в тому числі й кількох членів буковинської секції Української Національної Ради.

Таким чином, восени 1918 р. українці Буковини не тільки задекларували своє прагнення бути в єдиній соборній Україні, але й зробили важливі практичні кроки на цьому шляху. Українська влада в краї, не зважаючи на короткочасність існування, показала свою здатність до наведення спокою і порядку, але не спромоглася на організацію відсічі румунській експансії. Як бачимо, на заваді соборницьким прагненням українців Буковини стала королівська Румунія, яка абсолютно не рахувалася з інтересами нерумунських народів краю.

Проти окупації Буковини протестував уряд Західно-Української Народної Республіки та Директорія УНР. Однак, керуючись власними, корисливими інтересами, нехтуючи правом українців Буковини на самовизначення, країни Антанти фактично змирилися з загарбанням краю, де більше, ніж на двадцять років встановилося румунське панування.

ТРАГІЧНА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ОБ'ЄДНАНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ: ДОГОВІР УГА З БІЛОГВАРДІЙЦЯМИ

Об'єктивні історики завжди звертали увагу на суперечливість реалізації Акту злуки від 22 січня 1919 р., на неоднозначність соборницького процесу. Чи не найнаочніше це підтверджується досвідом військового будівництва, точніше спробою вибудувати об'єднаний фронт двох збройних формацій УНР і ЗУНР — Дієвої армії й Української галицької армії.

Юридичну підставу непростих колізій було закладено самим способом, логікою заключення Акта соборності.

В Універсалі Директорії від 22 січня 1919 р. говорилося: «Вітаючи з великою радістю крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила тую злуку прийняти й здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 року»¹.

23 січня в перший день роботи Трудового конгресу України поряд з Універсалом Директорії офіційно було затверджено згадану ухвалу УНРади від 3 січня. А в ній зазначалося: «До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган»².

---

¹ Україна. — 1919. — 24 січня.

² Цит. за: Лозинський М. Галичина в 1917–1920 рр. — Відень, 1920. — С. 68.

Іншими словами, задекларувавши нерозривну єдність, насправді встановлювався подібний до конфедеративного зв'язок між двома українськими державними утвореннями з окремими урядами, системами адміністрації й збройними силами.

Ця організаційна окремішність зберігалася навіть тоді, коли територія ЗУНР була повністю окупована польськими військами, а її уряд, разом із армією, опинився на території, контрольованій Директорією. По суті вимушене оформлення об'єднаного українського фронту не могло стати ефективним феноменом, надійним знаряддям захисту суверенітету, зміцнення соборної держави.

Якщо кількість провідників, урядовців ЗУНР при цьому була порівняно незначною, то військова формація УГА виявилася такою, що в кілька разів переважила Дієву армію УНР. Найвірогідніша цифра, що побутує в історіографії — 80-100 тис. чоловік³. Це, за певними оцінками, мінімум у 2 рази, а то й у 5 раз перебільшувало чисельність Дієвої армії.

Таким чином майбутнє УНР, тепер уже в умовному наддніпрянському вимірі (без ЗОУНР) за ситуації продовження й загострення громадянської війни, ескалації інтервенцій, вирішальною мірою потрапляло у залежність від позиції УГА. Керівництво ж останньої (генерали М. Омелянович-Павленко, О. Греків, М. Тарнавський) не лише не корилися Головному отаману С. Петлюрі, а й конкурували, навіть конфліктували з командуванням Дієвої армії, її Штабом. Загалом у чомусь (хоча далеко не у всьому) можна зрозуміти настрої галичан.

За перше півріччя 1919 р. вони переконалися в марності розрахунку, що з допомогою військових сил УНР вдасться протистояти полякам, не допустити окупації ними території

---

³ Див., напр.: Історія українського війська. — Л., 1992. — С. 537, 548; Солдатенко В., Савчук Б. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. — К., 2004. — С. 50; Левченко О. Об'єднані українські армії у 1919 році: чи можлива була перемога? // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.): Збірник. — К., 1999. — С. 182.

ЗУНР. А надалі посилювалося усвідомлення того, що й у перспективі з допомогою апробованих уже воєнних варіантів навряд чи вдасться повернутися на рідні терени. Тобто, практична цінність ідеї соборності захиталася, поступово втрачалася.

І все ж, використовуючи ситуацію, що витворилася в результаті наступу денікінської армії територією України у напрямку на Москву, впродовж серпня 1919 р. керівництво обох складових українського фронту змогло налагодити певну координацію дій, провести комбіновані операції і, зрештою, буквально на півдоби 31 серпня зайняти Київ. Як відомо, зроблено це було групою генерала А. Кравса, однак тут же столицю було залишено денікінцям⁴.

Незважаючи на те, що загалом УГА майже не мала втрат (всього 2 тис. чоловік), здобувши натомість чималий бойовий досвід, залишення Києва надто негативно позначилося на всьому об'єднаному фронті, особливо ж — на УГА. Серед її вояків посилювалися настрої повернення в рідний регіон. Підживлювало негативні тенденції різке загострення суперечностей між С. Петлюрою і Є. Петрушевичем.

Швидше ускладнило стосунки, додало недовіри, невпевненості в ближчу перспективу підписане 1 вересня перемир'я з поляками. Сторони (не лише наддніпрянці, а й галичани) зобов'язалися утримуватися від ворожих акцій. Однак це все ж убезпечувало тил перед невідворотністю зіткнення з Добровольчою армією.

Щоправда, абстрактно можливим залишався варіант заключення українсько-денікінського антибільшовицького союзу. До цього підштовхували й англійські та французькі урядові кола, на які орієнтувалося керівництво ЗУНР і командування УГА. Проте непримиренну позицію зайняв А. Денікін. Так, у розпорядженні головнокомандування Збройних сил Півдня Росії штабу військ Новоросійської

---

⁴ Солдатенко В., Савчук Б. Назв. праця. — С. 50.

області від 1 вересня 1919 р. говорилося: «Ми Української республіки не визнаємо, — воюємо за єдину Росію і ніяких збройних сил, окрім російських армій, на території Росії не допускаємо. Тому петлюрівці повинні або роззброїтися, або залишити межі Росії»⁵.

Отже об'єктивно складалася ситуація: якщо галичани хотіли знайти порозуміння чи підтримку Антанти (а це було домінантою їх зовнішньополітичної орієнтації), вони повинні були волею-неволею підпорядкуватися А. Денікіну, його армії — як силі, яку беззастережно підтримував Захід. Воякам УГА просто фізично нікуди було подітися (навіть на відміну від наддніпрянців, які мали порівняно більше можливостей самозберегтися, коли б почали розходитися по домівках на своїй території). Отже курс на досягнення будь-якого компромісу з добровольцями міг бути досягнутим лише за умови розриву єдиного (об'єданого), соборного фронту.

Після київської катастрофи в оперативному відношенні УГА почала діяти окремо від формацій армії, які безпосередньо підлягали С. Петлюрі, Штабу Головного отамана. Така лінія ставала дедалі домінуючою, хоча час від часу робилися спроби відродити недавню єдність.

Тимчасом червоноармійські з'єднання, вдало маневруючи, ухиляючись від прямих зіткнень з українськими підрозділами, концентруючи сили для відпору денікінцям, відкривали останнім простір до безпосереднього наближення до лінії дислокації частин УГА.

Однак, із відступом радянських військ (такою можливістю для них була, зокрема, територія РСФРР), українські підрозділи, яким нікуди було відходити, залишалися сам-на-сам із добровольцями. А ті, вважаючи головним ворогом більшовиків, також були налаштовані на збереження людських і матеріальних ресурсів, навіть у випадках невідворот-

---

⁵ Российский государственный военный архив. Ф. 39540. — Оп. 1. — Д. 13. — Л. 449.

них зіткнень не прагнули досягти вирішальної перемоги над українськими загонами. Переваги ж вони мали очевидні. Галичани не могли розраховувати на скільки-небудь серйозний спротив кінноті донських і кубанських козаків, що блискуче володіли степовою тактикою боїв. Дедалі більших розмірів набувала деморалізація, що виливалася в масове дезертирство.

Виснаження (частково від бойових дій, а ще більше — від безупинних передислокацій) без опори на надійні бази, підтримку населення, сягало вже крайніх меж. Переламу в настрої не могли внести ні відвідини частин Є. Петрушевичем з підбадьорювальними промовами, ні вистави трупи колишнього українського театру у Львові⁶. УГА просто відкочувалася на захід. А Добровольча армія взагалі припинила бойові дії проти неї.

Різке зменшення чисельності УГА, втрата нею боєздатності в даний час значною мірою були пов'язані з невійськовими обставинами — епідемією тифу. Її сплеск не обминув і Наддніпрянської, Червоної та денікінської армій, але всі вони, як виявилось, змогли забезпечити своїм бійцям порівняно кращі матеріальні та санітарно-гігієнічні умови.

Фахівці вважають, що, крім того, імунітет галичан, які опинилися в незвичному природно-кліматичному середовищі й перебували в особливо тісному скупченні, сприятливому для поширення інфекційних хвороб, виявився слабкішим, зумовив вибухоподібне поширення епідемії. Додатковим чинником став майже повний брак лікарняного персоналу, ліків, харчів, належного фінансування. Колони галичан, що відступали, мали не стільки бойовий, скільки санітарний вигляд. Вони невпинно танули, так як по дорозі багатьох настигала смерть, а частину хворих доводилось залишати в населених пунктах, якими пролягав шлях відступу.

---

⁶ Див.: Савчук Б. Договір Галицької армії з Денікіним (листопад-грудень 1919 р.) // Галичина. — 2001. — № 5-6. — С. 278.

Перевтому й небойові втрати Начальна Команда УГА багато де в чому пов'язувала з попередніми невиваженими, немотивованими командними діями С. Петлюри, його штабу. Оцінюючи заново похід на Київ (дискусії з претензіями до УГА, А. Кравса продовжувалися), галичани вважали, що зі стратегічного погляду задум виявився згубним. Набагато доцільніше було б зачекати, доки білі й червоні виснажать себе в невідворотній обопільній боротьбі, а не авантюрно «втискуватись» між ними. Необхідний уже на той час (на серпень 1919 р.) перепочинок дав би змогу зберегти й нагромадити сили, яких не стало в наступні місяці.

На початок листопада 1919 р. склалася настільки складна військово-стратегічна й політична ситуація, що протягом буквально кількох днів УГА могла або остаточно загинути, зникнути, або якимись неординарними кроками спробувати здійснити вже важкодосяжне і, навіть, малоймовірне — зберегти хоча б її ядро у надії на прийдешнє відродження всієї формації. Ні уряд Директорії, ні штаб Головного отамана в цей час не могли запропонувати бодай якогось виходу з кризи.

«Денник Начальної Команди Української Галицької армії» та інші матеріали засвідчують, що протягом жовтня 1919 р. Начальна команда постійно надсилала до канцелярії Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича звіти про катастрофічний стан Галицької армії. Їхній зміст зводився до того, що більшість вояків — 30 тис. — була хворою на тиф, а решту — 20 тис. стрільців — з бойових і тилових формацій, неминуче очікує така ж участь. Проте політичне керівництво ЗУНР не здійснило реальних кроків для покращання ситуації, «рішуче забороняло «ведення «всяких переговорів» з білогвардійцями, яке пропонувало командування УГА⁷.

Хоча союз з А.Денікіним зумовлювався дійсно надзвичайно складним становищем, в якому опинилася УГА у Наддніпрянській Україні, його все ж навряд чи можна вважати

---

⁷ Лозинський М. Назв. праця. — С. 189.

невідворотним. Тим більше цей факт не слід розглядати як зміну (чи ж то зраду) ідейних переконань вояцтва. Просто у стратегічних поглядах командування він виявився найдоцільнішим виходом із конкретної критичної ситуації. В даному випадку, очевидно, можна погодитися з твердженням І. Мазепи, що якби проти галичан стояли поляки, то ніякі страхиття тифу та інші несприятливі умови боротьби не примусили б до такого кроку. Він зумовлювався «окремою психологією»: «Хоч з чортом, тільки не з поляком!»⁸.

Уже після здачі Києва галицькому політичному і військовому керівництву постійно закидалося «денікінофільство», а укладення договору між УГА та Добрармію дало наддніпрянським політикам «незаперечні аргументи», що галичани насправді є «зрадниками». Проте слід визнати, що наддніпрянський табір сам підштовхував галичан до такого трагічного кроку. Про це, зокрема, засвідчують відомі директиви Штабу Головного отамана про ставлення до Добрармії, які він видав напередодні та після походу об'єднаних українських армій на Київ. З одного боку, події 31 серпня і 1 вересня дали перший досвід порозуміння між командуванням галицької та денікінської армій, а, з іншого, сам С. Петлюра вислав власні делегації з метою погодження стосунків з Добрармією⁹. І лише високомірна незговірливість А. Денікіна та його генералів стала нездоланною перешкодою на шляху реалізації планів Голови Директорії і Головного отамана військ УНР. Слід сказати, що останній, за свідченням того ж І. Мазепи (ім немає підстав не довіряти) готовий був у скрутні моменти і на замирення та союз з більшовиками¹⁰. І знову «винною»

---

⁸ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. — Ч. II. — Мюнхен, 1951. — С. 131.

⁹ Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. — К., 1995. — С. 206; Солдатенко В., Савчук Б. Назв. праця. — С. 84-85.

¹⁰ Мазепа І. Назв. праця. — С. 121 — 122.

у зриві задумів С. Петлюри була противна сторона. Так що, враховуючи означене, у наддніпрянців було небагато підстав виступати у ролі суддів галичан, що повинно обов'язково братися до уваги неупередженими дослідниками.

Намагання не допустити розвалу єдиного фронту з допомогою низки нарад, до яких весь час вдавався С.Петлюра, провалилися¹¹.

За таких обставин 29 жовтня 1919 р. командувач УГА генерал М. Тарнавський самовільно вислав делегацію до денікінців. Вона мала «формально-офіційне» доручення з'ясувати можливості для обміну полоненими, але насправді головне завдання полягало в узгодженні платформи для укладення перемир'я¹².

Зустріч українських парламентарів з уповноваженим Добармії командиром групи генералом Я. Слащовим відбулася лише ранком 1 листопада на залізничній станції Зятківці. Хід переговорів та пошук платформи для укладення угоди докладно з'ясовуються в щоденниках присутніх на них О. Левицького та сотника Начальної команди Г. Коха¹³. Галицька делегація запропонувала денікінцям укласти перемир'я з обома українськими арміями, мотивуючи це тим, що їхні частини «перемішані» на фронтах і вони спільно воюють проти більшовиків. У відповідь Я. Слащов заявив, що згідно з наказом команданта Правобережного фронту генерала М. Шиллінга він має право вести переговори тільки з Галицькою армією як «екстериторіальною» формацією, що силою обставин виявилася відірваною від теренів свого національно-державного утворення, за межами своєї держави.

---

¹¹ Доценко О. Літопис української революції. — Матеріали й документи до історії української революції. — Т. 2. — Кн. 4. — К., Львів, 1924. — С. 266–268; Кох Г. Договір з Денікіним (від 1 до 17 листопада 1919 р.). — Львів, 1930. — С. 20.

¹² Кох Г. Назв. праця. — С. 17.

¹³ Там само.

Натомість армія С. Петлюри вважалася за «групу повстанців», в якій служать «громадяни Росії», тому вони повинні скласти зброю, розійтися по домівках та чекати мобілізаційних наказів. Після з'ясування позицій обох сторін денікінцям передали проект документа, запропонований М. Тарнавським, який міг стати основою для дальших переговорів¹⁴.

У відповідь денікінський штаб 2 листопада запропонував Начальній команді зустрічний проект договору¹⁵. 5 листопада в розташування Добармії прибула друга делегація від М.Тарнавського. Її очолював майор А. Ерле. Після узгодження обопільних пропозицій і варіантів наступного дня був підписаний (з українського боку це зробили майори А. Ерле, О. Лисняк і сотник О. Левицький) протокол договору. Гадається, він заслуговує на повне відтворення:

«1. Галицька армія переходить у повнім своїм складі з етапними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської добровольчої армії і віддається в повне розпорядження головного команданта озброєних сил Півдня Росії через команданта військ Новоросійської області.

2. Галицька армія під час перебування під згаданою командою не буде вжита до боротьби проти перебуваючої на фронті армії Петлюри; до хвилі одержання дальшого завдання одводиться її в запілля.

3. Галицьке правительство застановлює часово, з огляду на недостачу території, свою діяльність і переходить під опіку російської добровольчої команди. До часу визначення місця його осідку переселиться галицьке правительство в Одесу, куди негайно виїде.

4. При вищій штабі галицьких військ будуть приділені представники російської добровольчої команди в цілі вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного та господарського характеру.

---

¹⁴ Там само.

¹⁵ Див.: Левицький О. Назв. праця. — С. 134.

5. Цей протокол входить в життя з днем його підписання. Від цього дня галицька армія вповнює всі розпорядження добровольчої команди.

6. Галицька армія починає 25 жовтня (ст.ст.) зосереджуватися в районі Погребище — Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками, про внутрішнє життя Галицької Армії і права зносин Галицького Правительства з закордонними державами, остаються не вирішеними до часу одержання вияснень від ген. Денікіна. В тій цілі галицька делегація, виділивши одного представника для вручення цього протоколу Начальній Команді Галицької Армії, висилає двох других представників в Одесу, в штаб військ Новоросійської області.

8. Для улекшення взаємних зносин обов'язуються обидві сторони вже зараз перевести спільну телеграфну зв'язь по Морзе, причім, лінію до місцевости Липовці установлюють добровольці, а дальше до Винниці Галичане»¹⁶.

Прем'єр уряду УНР І. Мазепа лаконічно констатує з приводу угоди: «Зміст договору був страшний»¹⁷.

Мабуть, з останньою оцінкою важко не погодитися, особливо, коли мати на увазі те, що сталося з соборною державою ще до кінця 1919 р.: спроба створення єдиної української держави, оборони її від ворожих зазіхань зазнали очевидної невдачі, позбулися скільки-небудь оптимістичної перспективи. За умови розвалу об'єднаного фронту іншого результату не могло й бути.

---

¹⁶ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 156–157; Мазепа І. Назв. праця. — С. 137.

¹⁷ Мазепа І. Назв. праця. — С. 137.

УКРАЇНЬКА СОБОРНІСТЬ ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема української соборності має декілька історіографічних вимірів, головними з яких є два: а) історіографічний процес і найбільш характерні тенденції нагромадження знань про сутність та формування соборності України; б) утвердження соборності української історичної науки як одного з критеріїв ідентичності українських істориків. Складність історіографічного осмислення проблеми соборності полягає в її міждисциплінарності, оскільки вона виступає предметом наукового пізнання не тільки історичної науки, але й інших галузей знань: правознавства, етнології, політології, етнодержавознавства, культурології, географії, лінгвістики, психології та ін. Інтеграцію цих галузевих надбань взяло на себе українознавство як комплексна система знань про Україну та українство. З погляду історіографії, дуже важливо врахувати оцю міждисциплінарність і комплексність проблеми, відслідковувати тенденції збагачення знань у межах історичної складової кожної галузевої науки, виявляти провідні тенденції і окреслювати перспективні підходи, а водночас з'ясовувати процес відновлення соборності української історіографії.

Актуальність поставленої теми зумовлюється як місцем інституту соборності в реалізації української національно-державницької ідеї, її значенням в сучасному державотворчому процесі, в консолідації українських істориків, так і відсутністю історіографічних праць з цієї проблематики. Десять років тому автор цієї статті оприлюднив разом з А. Панчуком огляд

новітньої історіографії Злуки УНР та ЗУНР¹. Логічно виникає питання, що ж зробили історики, політологи, представники інших наук упродовж минулого десятиріччя? Отже, мета цього історіографічного дискурсу зводиться до того, щоб системно простежити найновіший процес і провідні тенденції нагромадження історичних знань про витоки, основні етапи формування, становлення і утвердження української соборності, її сутність з урахуванням історичного аспекту суміжних наук, окреслити сучасний стан дослідження проблеми, виокремити недостатньо з'ясовані питання і спрогнозувати перспективи історичних студій. В контексті цієї мети не менш важливим є завдання консолідації українських істориків і відновлення соборності національної історіографії.

Виходячи з методології конструктивізму, зупинимось на самому понятті «**соборність**», яке є похідним від слова «**собор**», але має неоднаковий зміст у слов'янських мовах, зокрема в українській, польській та російській. В дохристиянські часи *собор* — *це збір, зібрання, скупчення людей*, а з прийняттям християнства — це збори вищого духовенства (Вселенські, помісні собори, що скликалися і проводились у *соборах* — молитовних будинках). З етимологією слова «собор» пов'язані такі терміни як соборна церква, соборна школа, соборна держава, соборна історична думка. Не заглиблюючись далі в лінгвістику, все ж зазначимо, що в російській суспільній свідомості соборність традиційно пов'язувалась із збиранням земель, у тому числі чужих, натомість в українській традиції — соборність — це єдність, цілісність. За образним визначенням Олеся Гончара, собор — це соборна єдність наших душ, нашої історичної пам'яті.

Сучасне розуміння поняття соборності, яке в політичному лексиконі українців появилось в середині XIX ст., почало викристалізовуватися змістовно на рубежі

---

¹Калакура Я., Панчук А. Новітня історіографія Злуки УНР і ЗУНР // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. — К., 1999. — С. 234–243.

ХІХ-ХХ ст., коли звертання до досвіду минулого набувало особливої актуальності і гостроти у зв'язку з новим етапом українського національно-визвольного і державницького руху. Цей рух у кінцевому рахунку призвів до історичної Злуки УНР і ЗУНР 1919 р., а через 20 років до приєднання західноукраїнських земель, відтак Буковини і Закарпаття до Радянської України, до передачі до складу УРСР Криму і формування того етнотериторіального ландшафту і відповідного соціуму, який успадкувала незалежна Україна в 1991 р. як самостійна держава.

Якщо підходити до розуміння соборності України з погляду її єдності та цілісності, хоча це й не синоніми, то необхідно виокремити складові цього поняття, які в історіографії виступають як об'єкти і суб'єкти наукового пізнання. Висловлюючись модним тепер терміном «український гранд-наратив», започаткований М. Грушевським, можна простежити не менше *п'яти* компонентів соборності. По-перше, це *природно-географічний ландшафт*, тобто унікальна територія, за висловлюванням В. Смолія, батьківська земля, на якій впродовж понад два тисячоліття формувався український етнос. Особливості цієї території полягають в її самодостатності для організації життя соціуму: оптимальне співвідношення суходолу, рік, озер, морів, гір, лісів, наявність рідкісних чорноземів, багатючих корисних копалин, в унікальному розташуванні на міжцивілізаційному рубежі, на магістральних шляхах міжнародного сполучення, що надає їй виняткового геополітичного і військово-стратегічного значення. Соборність території сучасної України визначена її державними кордонами і гарантується міжнародним правом, але, як засвідчує досвід, є сили, які ставлять під сумнів цілісність, неподільність і непорушність державної території України.

По-друге, це — *головний чинник — людський*, український етнос, основу формування якого склали дуже близькі між собою слов'янські племена, успадкувавши чимало знарядь праці, організації побуту, звичаїв, традицій, обрядів від

дослов'янських народів. Український народ з огляду соборності виступає, з одного боку, як ідентичність за критеріями громадянства, що сучасна етнополітологія трактує як інститут української політичної нації. З другого боку, домінуюче ядро українського народу складає етнічна ідентичність українців, тобто українська етнічна нація, котра виходить за межі України, репрезентує себе як світове українство.

По-третє, **культурно-духовний чинник**, який найменше піддається універсалізації та уодноманітненню. Цей чинник соборності дуже чутливий і суперечливий, він наштовхується на рифи об'єктивного і суб'єктивного характеру, потребує підвищеної уваги до себе з боку регулятивної функції держави. Йдеться про такі компоненти цього чинника як мова спілкування, історична пам'ять, релігія, обряди, звичаї, традиції, менталітет тощо.

По-четверте, це **організація суспільства, тобто державний чинник**. Унікальність українського державотворчого процесу зумовлена його історичними особливостями, значною мірою ґрунтується на модерному українському міфі, який виводить коріння організації первісного суспільства та зародження державного життя на землях України з дослов'янських та ранньослов'янських часів. Відлік хронології українського суспільно-політичного життя включає княжу добу, козацько-гетьманські часи, державне життя українців у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московської держави, Російської, Османської та Австро-Угорської імперій, а також Польщі, Румунії та Чехословаччини. Період Української революції 1917–1921 рр. залишив у спадок цілу палітру різноманітних державних утворень, що втілювали різні моделі державної організації, але сповідували ідею спільної держави. Кроком до уніфікації державного життя стала радянська доба, на міфах якої сформувалося те покоління, яке взяло на себе фундацію творення Незалежної України. Власне тут закорінені деякі причини, що продукують ті дискусії, які ведуться й сьогодні. Гострота цих дискусій нерідко розхитує політичну соборність України.

I, нарешті, п'ятий компонент соборності — це *міжнародний, або геополітичний чинник історичного процесу соборвання України*. Сам перебіг історичного розвитку, який, з одного боку, сприяв утвердженню української ідентичності, стимулював консолідацію етносу, формування нації, державотворчі процеси, забезпечення цілісності України, а з іншого боку, наражався на дію відцентрових, деструктивних, сепаратистських сил, а ще в більшій мірі на ворожі зовнішні фактори, спротив наших сусідів, які в своїх інтересах прагнули ослабити, розділити, колонізувати Україну, захопити її території і скористатися унікальним природним і людським потенціалом.

Усі ці чинники в тій чи іншій мірі перебували в полі зору української гуманітаристики за минуле десятиріччя. Цілком природно постає питання: за якими напрямками відбувається наукове осмислення сутності української соборності, основних етапів історії її формування і становлення? Скажемо відверто, якихось принципово нових підходів нами не виявлено, як і не виявлено спеціальних досліджень, присвячених цій проблемі. Проте відрадно, що нині жодна праця з історії України, її політичного, етнічного, культурно-духовного розвитку, жоден навчальний підручник чи посібник не виходить у світ без матеріалів, пов'язаних з українською соборністю.

Зазвичай, уже традиційно більш повні сюжети стосовно соборності подаються у дослідженнях з історії Української революції і державотворення 1917-1921 рр.², а також у працях, присвячених періоду кінця 1930 — середини 1940-х, а відтак середини 1950-х рр. Найновіші праці з політичної та етнополітичної історії України і українського державотворчого процесу проникнуті ідеєю паралелізму та синхронності соборницького процесу на різних землях України, насамперед на Лівобережжі та Правобережжі, на Півдні і Півночі, в Галичині,

---

² Див.: Павлишин О. Історіографія Української революції 1917–1921 рр. //Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. — Львів, 2004. — С. 181.

на Західній Волині, Буковині, Закарпатті. Дещо новими тут є матеріали, присвячені наростанню в суспільній свідомості закарпатців і кримчан прагнення увійти до складу України³. Водночас наводяться матеріали і про гальмування цих процесів як з боку Османської, Російської та Австро-Угорської імперій, Польщі, Румунії, Угорщини, так і політичних партій шовіністичної та великодержавницької орієнтації.

Нами не виявлено спеціальних праць, безпосередньо присвячених періодизації українського соборницького процесу, однак підходи до розуміння соборності не тільки як явища, але й процесу домінують у новітній історіографії. Можна солідаризуватися з думкою тих науковців, яку озвучив десять років тому академік І. Ф. Курас, відкриваючи наукову конференцію, присвячену 80-річчю Акту злуки, про те, що соборність — це не подія, а процес⁴. У контексті цієї думки в історії українського соборницького процесу дослідники виділяють княжу і козацько-гетьманську доби, наголошують на ролі у ньому Запорозької Січі, Козацько-Гетьманської держави Б. Хмельницького, Гетьманщини, гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи та ін. XIX ст. розглядається як інтелектуальне напрацювання ідейно-світоглядних і цивілізаційних засад політичної незалежності України на засадах соборності її етнічних земель, формування громадських і політичних інститутів для реалізації цього проекту. В рамках XX ст. такими рубежами виступають вже згадані віхи, пов'язані з Українською революцією 1917–1921 рр. та Актом злуки, з подіями 1939–1954 рр., з відновленням державного суверенітету та незалежності України в 1990–1991 рр.

В числі перших, хто окреслив критерії періодизації цього процесу був академік В. Смолій. У доповіді на вже згадува-

---

³ Див.: Крим в етнополітичному вимірі (кер. авт. кол. М. І. Панчук). — К., 2005. — С. 312–339; Закарпаття в етнополітичному вимірі (кер. авт. кол. М. І. Панчук). — К., 2008. — С. 343–400 та ін.

⁴ Див.: Курас І. Ідея соборності України: історія і сьогодення // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. — К., 1999. — с. 4–11.

ній науковій конференції у січні 1999 р. він назвав такі рубежі: а) єдність Руської землі; б) відчуття козацько-руської Вітчизни; в) ідея єдності українців без офіційних кордонів у ХІХ ст.; г) об'єднання українських земель у власній державі в 1919 р.; д) збирання основних українських етнічних земель у адміністративних межах УРСР 1939–1954 рр.⁵

Видається, що цю схему можна було б взяти за основу дослідження цього процесу, враховуючи загальну тенденцію переходу істориків від його лінійно-подієвого розгляду проблеми до багатомірного і системного осмислення соборності як цілісності.

Вихід у світ “Історії України: нове бачення”, п'ятнадцяти-томника “Крізь віки”, політичної історії України ХХ ст., перших п'яти томів “Енциклопедії сучасної України”, “Історії української культури”, ряду індивідуальних монографій, зокрема В. Барана, О. Бойка, В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, О. Красівського, С. Кульчицького, Ю. Левенця, В. Литвина, М. Литвина, С. Макарчука, В. Наулка, М. Панчука, Р. Пирого, О. Реєнта, Г. Скрипник, В. Солдатенка, Ю. Терещенка, Ф. Турченка, Ю. Шаповала та ін. з різних проблем і періодів української історії засвідчують, що ідея соборності поступово стає наскрізною темою історії українського народу. Наприклад, В. Литвин у монографії «Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.)», аналізуючи підготовку і проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР, відсилає читача до унікального документа Головної Руської ради 1848 р., в якому вперше було висунуто гасло соборності, що стало одним з наріжних каменів українського національно-визвольного руху як на Заході, так і на Сході⁶.

Впродовж десятиріч тема соборності України була і залишається в епіцентрі уваги діаспорних істориків. Започатко-

---

⁵ Див.: Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. – С.13–14.

⁶ Див.: Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.). – К., 2003. – С. 305.

ване Д. Дорошенком, В. Липинським, Н. Полонською-Василенко, О. Прицаком, О. Оглоблином в 1920–1950-х рр. соборницьке трактування української історії дістало продовження у працях Л. Винара, Т. Гунчака, А. Жуковського, В. Косика, Т. Мацьківа, О. Субтельного та ін.

Отже, переважна більшість українських істориків беруть за відправну точку соборності України об'єднання земель навколо Київського княжого престолу Х–ХІ ст. Княжа доба нашої минувшини проникнута дією двох протилежних тенденцій: інтеграції та деінтеграції. З того часу ці тенденції не покидають українську історію, завдяки внутрішнім і зовнішнім чинникам домінування цих тенденцій поперемінно змінювалося, але провідною з них «Ненормальність» українського соборницького процесу зумовлювалася періодичною відсутністю у ньому власного організуючого і консолідуючого чинника, тобто національної держави, що було характерним по суті для всіх аналогічних процесів інших народів і країн. Ця «ненормальність» виявлялася і в соборності на регіональному рівні, наприклад, об'єднання українських земель навколо Галича у ХІІ–ХІІІ ст., їх збирання у складі Великого князівства Литовського, відтак у складі Речі Посполитої. В ролі «збирачів» наших земель виступали й Московія, Османська, Російська та Австрійська імперії. У ХХ ст. такими «збирачами» виступали як Сталін, так і Гітлер, спекулюючи і паразитуючи на природному прагненні українського народу до єдності і консолідації.

Аналіз надбань українських істориків на ниві студій українського соборницького процесу засвідчує не лише відсутність узагальнюючих праць з цієї проблематики, але й мізерне її місце в тематиці дисертаційних робіт. За минуле десятиріччя захищена лише одна кандидатська дисертація з цієї проблематики⁷, і то вона стосується діяльності Української народно-трудової партії в Західній Україні.

---

⁷ Панфілова Т. О. Українська народно-трудова партія : боротьба за державну незалежність і соборність України. 1919–1924 роки. Автореф. дис. канд. істор. наук. — Львів, 2004.

Важливим напрямом новітнього гуманітарного знання є осмислення сутності і особливостей української соборницької ідеї, її гуманістичного і демократичного характеру. Студії останніх років дозволили глибше з'ясувати відмінність української соборницької ідеї як від російської, так і польської, яка є насамперед етнотериторіальною, оскільки українці ніколи не претендували і не зазіхають на чужі етнічні землі. В цьому контексті заслуговують уваги спроби Л. Шкляра дослідити відмінності експансіоністської та національно-демократичної моделі соборності, простежити взаємодію і пріоритети об'єктивних і суб'єктивних факторів їх реалізації. Найбільш складним з погляду науки і важким для реалізації на практиці було і залишається питання політичної, культурної та духовної соборності України. Сучасні підходи до розуміння цієї проблематики містять праці П. Кононенка, М. Поповича, М. Юрія та ін.

Другий вимір української соборності як історіографічної проблеми є соборність нашої історичної науки. З відновленням державної незалежності українська історична наука дедалі повніше повертає собі втрачену соборність, а з нею національне обличчя, замовчувані або забуті імена істориків, їх праці, долає стереотип ворожнечі і відчуженості істориків радянського вишколу, істориків минулих часів та істориків української діаспори. Після багатьох десятиріч ідеологічної конфронтації і протистояння наступив період порозуміння і співпраці істориків різних течій, наукових шкіл, політичних уподобань, незалежно від місця їх проживання, віку, історіософської орієнтації, творчих методів.

Наскільки правомірним є поняття **соборності української історіографії**, який воно має зміст і наскільки відбиває сучасні тенденції історіографічного процесу?

На наш погляд, **соборність національної історіографії - це такий її стан, коли в єдиний потік зливаються провідні течії і напрями історичної думки, консолідуються її представники навколо високих ідеалів української національної та державницької ідеї з метою глибокого,**

*об'єктивного, всебічного і правдивого дослідження і висвітлення історії України, коли солідаризуються і акумулюються здобутки різних поколінь української історіографії, синтезуються їх наукові праці. Соборність – не арифметична сума істориків і їх здобутків, а нова ціннісна категорія, нова якість національної історичної науки*⁸.

Проблема повернення до соборності національної історіографії не є суцільно українським явищем. У тій чи іншій мірі наприкінці ХХ ст. з нею зіткнулися й історики багатьох інших держав як на пострадянському просторі, так і в країнах Східної і Центральної Європи: Німеччини, Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Болгарії, Угорщини, Сербії, Хорватії та ін.

Однак, для України ця проблема особливо гостра і болюча, оскільки вона зумовлена історично, підігрівалася штучно і має свою специфіку сьогодні. Довгим і тернистим був шлях українських істориків до утвердження соборності національної історіографії. Найважче завдання полягало в тому, аби їй вивільнитися з-під чужого впливу, виокремитися, усамостійнитися, не пориваючи при цьому зв'язків з розвитком світової історичної науки. Українська історіографія майже сімдесят років виявилася внутрішньо конфронтаційною, штучно розірваною ніби на два ворогуючі табори: так званий буржуазно-націоналістичний, представлений здебільшого істориками національно-державницької орієнтації та української діаспори, і марксистський – в СРСР–УРСР. І ця важка спадщина й досі висить над нами.

Між тим, неупереджений погляд на українську історіографію засвідчує, що вона зароджувалася, формувалася і збагачувалася як соборна, як соборний погляд українських істориків на свою і чужу історію. Коли єдине тіло України було штучно і силоміць розірване, розділене між іншими державами, українські історики опинилися фізично роз'єднаними, а чужинці намагалися посіяти розбрат у їх середовищі,

---

⁸ Див. докладн.: Калакура Я. С. Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004. – С. 447.

накинути свої схеми історії українського народу, нав'язати своє трактування подій, свої ідеологічні доктрини. Внаслідок цього українська історична наука значною мірою втратила національну ідентичність та соборність.

У добу Української революції на основі Акту злуки УНР та ЗУНР закладався ґрунт для політичної та етнічної соборності України і водночас для соборності української історичної науки. Однак доля розпорядилася по-іншому: агресивна ескалація російського більшовизму, геополітичні зазіхання польських шовіністів, байдужість західних держав призвели не тільки до втрати національної державності, до нового поділу українських земель, але й до того, що значні сили наших істориків і духовних пастирів опинилися в еміграції, а ті, хто залишився на підрадянській Україні, стали заручниками тоталітарної системи. Подібна доля спіткала й істориків Галичини, Західної Волині, Буковини і Закарпаття після включення цих земель до складу УРСР. Під тиском комуністичного режиму історична наука в УРСР перетворилася в його ідеологічну служницю, а одним з пріоритетних її завдань якої стала боротьба проти так званої «української буржуазно-націоналістичної історіографії».

Знакову роль у відновленні соборності української історичної науки відіграли політичні чинники: крах тоталітарної системи, опозиційний рух за суверенізацію і незалежність України, розпад Союзу РСР, відновлення національної державності українців. З'ясуємо, що означали ці події для української історичної думки з погляду соборності?

По-перше, з радянських спецхранів і спецфондів суспільству були повернуті заборонені, замовчувані, понижені або спотворювані праці М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського, О. Єфименко, М. Аркаса, Д. Багалія, І. Крип'якевича, С. Єфремова, В. Винниченка, С. Петлюри та ін.

По-друге, в Україну надійшли дослідження істориків, створені в діаспорі. Йдеться про праці Д. Дорошенка, І. Ли-

сяка-Рудницького, В. Липинського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Т. Мацьківа, Л. Винара, П. Мірчука, О. Субтельного, А. Жуковського, О. Прицака, Т. Гунчака, В. Косика та ін. Особливо важливу роль у зміні парадигми української історіографії, в переході радянських істориків на національно-демократичні засади трактування історії українського народу відіграло кілька видань масовими тиражами книги О. Субтельного “Україна. Історія”.

По-третє, під впливом політичних перемін переважна більшість радянських істориків, у тому числі й колишніх істориків КПРС, насамперед тих, що сповідували ідеали націонал-комунізму, або були не байдужі до національно-державницьких інтересів України, відреклися від комуністичної ідеології, розірвали з теорією і практикою тоталітаризму, стали на державницькі позиції, зуміли переосмислити оцінки вузлових подій, фактів, процесів, явищ і персоналій української історії, активно долучилися як до науково-дослідної роботи, так і до викладання історії України. За короткий час були видані нові шкільні підручники, курси лекцій з історії України, з всесвітньої історії, налагодилася підготовка нової генерації наукових кадрів, захист кандидатських і докторських дисертацій. Велику допомогу в цій справі надали історики української діаспори.

Все це стало запорукою поступового відновлення соборності української історичної думки. Звичайно, це не механічний процес, він проходить суперечливо, часто наштовхується на труднощі, шалений опір консерваторів та українофобів. Дає про себе знати строкатість самого складу українських пострадянських істориків. За словами Я. Дашкевича, серед них: старша генерація, що вчилася ще за сталінськими підручниками, середня, яка формувалася в добу застою, і молодша генерація — це “діти перебудови”, які досить активно увійшли в науку. Автор небезпідставно виділив ще одну групу істориків — “сучасних міфотворців”, що ідеологічно закомплексовані в дусі печерного націоналізму, або комунізму чи

клерикалізму⁹. І все ж, на зміну критеріям географічним (хто з істориків де жив і працював), ідеологічним (націонал-демократи, ліберали, ліві) приходить розуміння української національної ідеї, національно-державницького підходу, потреба прислужитися Україні, її сучасному і майбутньому.

Соборність відкриває якісно новий етап у розвитку української історіографії, насамперед, як національної. “Українське історичне товариство” стало всеукраїнським об’єднанням науковців-істориків, дедалі активніше розгортається діяльність Академії історичних наук, Наукового товариства ім. Т.Шевченка, Товариства Нестора Літописця. Часописи “Український історик”, “Український історичний журнал”, “Пам’ять століть”, «Історичний журнал» та деякі інші трансформуються у якісно нові наукові видання національної історіографії. Водночас доволі гостро відчувається потреба в загальноукраїнських історичних виданнях, які б виходили українською та іноземними мовами.

Важливими осередками соборності української історичної думки виступають Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Інститут археології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, інші установи НАН України, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, Український інститут національної пам’яті, університетські кафедри історії та історичні факультети, насамперед, класичних, нині національних університетів: Київського, Львівського, Харківського, Одеського, Чернівецького, Дніпропетровського, Запорізького, Ужгородського, Прикарпатського, національних університетів Києво-Могилянська академії та Острозька академія.

Слід мати на увазі, що історики діаспори, українознавчі центри, осередки НТШ, УВУ, УВАН, Українське історичне товариство, Український дослідний інститут Гарвардського

---

⁹ Дашкевич Я. Дорогами української Кліо: про стан історичної науки в Україні. — К., 1993. — С. 13.

університету, його кафедра історії, Канадський інститут українських студій, українознавчі кафедри Колумбійського, Каліфорнійського, Іллінойського та ін. університетів США, а також університетів Італії, Канади, Німеччини, Франції та ін. країн, після проголошення незалежності України не згорнули, а навпаки, перебудовують свою діяльність, продовжують надавати допомогу в підготовці нового покоління українських істориків шляхом читання лекцій, стажування, інвестицій у наукові програми, видання навчальної літератури.

Розпад СРСР, утворення на його розвалинах незалежних держав мають своїм наслідком появу так званої східної української діаспори. Великі анклавні українців, серед яких немало учених, проживають у Російській Федерації, Казахстані, Білорусі, Молдові та ін. державах. Дуже важливо підтримувати творчі і чисто особисті зв'язки з українськими істориками на пострадянському просторі, розглядаючи їх і як потужний резервуар досягнення соборності світового українства.

Особисті контакти та співпраця пострадянських істориків та істориків української діаспори благотворно впливають на зміни в поглядах обох сторін, сприяють утвердженню довіри та взаємоповаги, виробленню узгоджених підходів до оцінки подій та явищ історії України. Співставлення поглядів пострадянських та діаспорних істориків дозволяє синтезувати думки і щодо історії української соборності. Соборність — це той благодатний матеріал, який покликаний об'єднати істориків різних методологічних орієнтацій та наукових шкіл, незалежно від того, в якій країні вони проживають.

Таким чином, 90-і рр. ХХ — початок ХХІ ст. пов'язані не тільки з відновленням державної незалежності України, але й з відродженням національних традицій і формуванням соборності української історичної думки. Висловлені міркування аж ніяк не означають, що українська історична наука вже досягла соборності. Очевидно, правильно говорити про поступове повернення їй соборності у повному розумінні цього слова. Соборність української історіографії не має нічого спільного з

одноманітністю, монополією якоїсь одної методології чи ідеології. Вона не заперечує розмаїття наукових напрямів і шкіл, широких наукових дискусій, плюралізму поглядів тощо.

Українська історіографія, як і Україна в цілому, нині перебуває у стані утвердження соборності як нової інтелектуальної якості. Вона представлена різними потоками наукових сил, дослідницьких напрямів, характеризується розмаїтістю наукових методів, але домінуючою простежується тенденція до консолідації істориків материкової України, західної і східної діаспори українців до соборності української історичної думки на ґрунті національних цінностей. Мотивація соборності зумовлюється прагненням українських істориків створити ґрунтовну, правдиву і об'єктивну наукову історію свого народу, сформуванню національний погляд на зарубіжну історію, прискорити інтеграцію української історіографії в загальноєвропейський і світовий інтелектуальний простір.

На зміну розколу українських істориків за географічно-регіональними, релігійними, методологічними відмінностями, ідеологічній конфронтації та протистоянню відчуженості і ворожнечі, що тривали протягом багатьох десятиріч і, навіть, століть наступив період “збирання каміння”, консолідації їх зусиль. Стержнем соборності українських істориків стає усвідомлення ними незалежності України, їх самоідентифікація з українською національною ідеєю, об'єднання творчого потенціалу для створення фундаментальної історії України, вироблення українського бачення світового історичного процесу. Ці процеси віддзеркалюють тенденції світової історичної науки, її внутрішню інтеграцію і помітне зближення з іншими соціально-економічними науками¹⁰.

Підсумовуючи огляд найновішої історіографії української соборності, можна виокремити декілька, на нашу думку, перспективних напрямів як подальшого дослідження самої проблеми, так і утвердження соборності української історіографії.

---

¹⁰ Див.: Зашкільняк Л. О. Сучасна світова історіографія. — Львів, 2007. — С. 7

1. Об'єднання і координація зусиль українських гуманітаріїв навколо наповнення сучасним змістом понять «соборність України», «українська соборність», «соборність української історіографії», обґрунтування оптимальної моделі і шляхів утвердження соборної України як цілісної, територіально неподільної, демократичної європейської держави. Тракткування української соборності як ціннісного, духовно-політичного явища в житті нації і держави, утвердження якого відбувається на основі осмислення історичної пам'яті, спільних інтересів українського соціуму, єдиного інформаційного простору.

2. Дослідження історії української соборності, в першу чергу, не як конкретної події, а як тривалого цивілізаційного процесу зародження, становлення, розвитку та утвердження, домінантою якого виступає формування української модерної політичної нації. Опрацювання критеріїв наукової періодизації цього процесу, з'ясування його загальних тенденцій та особливостей кожного історичного періоду як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях, осмислення механізму взаємодії і протидії різних внутрішніх та зовнішніх сил у контексті соборності України, винесення повчальних уроків з минулого досвіду для сучасності та на перспективу.

3. Консолідація співтовариства українських істориків на засадах соборності національної історіографії, оновлення наукової методології і осучаснення стилю історіюписання, створення спільними зусиллями істориків материкової України, західної та східної діаспор у співпраці з представниками інших соціально-економічних, філософських, політичних і культурологічних наук якісно нової, багатотомної, по-справжньому соборницької історії українського народу. Внесення змін до навчально-методичного забезпечення (навчальні плани і програми, підручники і посібники, тематика бакалаврських, магістерських та дисертаційних робіт) підготовки в університетах професійних істориків з урахуванням соборницької концепції історії України та української історіографії.

ПОЛІТИЧНЕ ГАЛИЧАНСТВО У СПРИЙНЯТТІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Історія останнього українського гетьманату репрезентована досить розлогим комплексом джерел — архівних, археографічних, мемуарних, пресових, епістолярних. Особливе місце серед них займають спогади глави Української Держави 1918 р. гетьмана Павла Скоропадського (Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Гол. ред. Я. Пеленський. — Київ-Філадельфія, 1995. Далі у тексті даються посилання на сторінки цього видання).

Від творів мемуаристів тієї доби вони вирізняються низкою особливостей. По-перше, їх автор — центральна і найбільш поінформована постать тогочасного складного і динамічного перебігу подій. По-друге, спогади написані відразу після падіння гетьманату, упродовж перших місяців 1919 р. По-третє, вони густо насичені авторськими роздумами про ступінь «українськості» різних політичних сил. По-четверте, спогади рельєфно відображають світоглядні, ментальні засади людини, яка волею обставин і долі опинилася на чолі державотворчого проекту.

Поза сумнівом, як і будь-які інші, спогади П. Скоропадського не позбавлені суб'єктивізму. Хоч він у перших рядках записів і запевняє, що «не дуже рахувався з тим, як будуть судити мене мої сучасники» (с. 47), все ж створювалися спогади зовсім не для задоволення літературних нахилів. Гетьман цілком усвідомлював як свою роль у спробі побудови української державності, так й власну відповідальність за її фіаско. Очевидно, він відчував іманентну потребу пояснити сучасникам і особливо нащадкам усю складність справи, за яку взявся, об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні і зовнішні чинники нереалізованості задуму новітнього гетьманату.

Для розробки даної теми спогади П. Скоропадського важливі не лише як джерело фактологічної інформації, але й як можливість з'ясування світоглядних підвалин його ментальності, які виступали визначальним чинником у формуванні його бачення моделі української держави, оцінки тогочасних політичних сил.

Дана доповідь ставить за мету висвітлити:

- сприйняття П. Скоропадським однієї з гілок українства — галичан, їх місця і ролі в національному русі;
- детермінованість оцінок політичного галичанства роздвоєною ментальністю гетьмана.

Невід'ємним атрибутом цього дослідження має бути визначення змістовної сутності багатьох термінів, якими посплугується П. Скоропадський при оцінці українського національного руху, конотації їхнього значення.

Комплексний аналіз термінології, яку застосовував П. Скоропадський при визначенні ідейно-політичної сутності різних течій українського національного руху та характеристики провідних діячів, подає досить широкий діапазон дефініцій. Найбільш уживана «украинцы» призначається для кваліфікації антиросійські налаштованої частини українського політикуму. У такому ж сенсі він розуміє й словосполучення «украинские круги», «ширые украинцы». Зустрічається й термін «узкое украинство», визначене як продукт експорту з Галичини. Діячів типу М. Міхновського П. Скоропадський відносив до «крайне шовинистического украинского направления», підкреслюючи, що навіть «украинцы» попереджували його про небажаність запрошення того на державну службу (с. 128).

Терміни «галичане», «галицийское украинское направление», «галицкая ориентация», «галицкая закваска» та інші, вживаються автором спогадів не у розумінні територіальному, етнічному, а насамперед для характеристики шовіністичного, антиросійського ідейного напрямку. Тому у сенсі політичному до кола галичан він відносив не тільки західноукраїнських політиків, але й В. Винниченка, С. Петлюру, Д. Дорошенка та інших. Слід відзначити,

що прямого визначення терміну «політичне галичанство» у спогадах гетьмана немає. Воно введено нами для ідентифікації тієї частини українських діячів, яких він ототожнював з радикальним, шовіністичним крилом національного руху.

Отже, на думку П. Скоропадського, «українцы», «галичане», «українцы галицкой закваски» були уособленням політичних сил самостійницького спрямування з незмінною антиросійською налаштованістю.

Яке ж українство П. Скоропадський вважав «чистим», «здоровим»? Відповідь на це запитання знаходимо у його міркуваннях щодо походження та сутності власного українського патріотизму, який був успадкований від батька і діда та формувався під впливом відомих українських діячів П. Дорошенка, В. Горленка, Я. Новицького. Він наголошує, що не дивлячись на відірваність від батьківщини, постійно займався історією Малоросії, палко любив Україну, благодатну землю з славним історичним минулим.

Далі він вказує на докорінні відмінності між ним і «українськими кругами» в тому, що останні, люблячи Україну, ненавидять Росію, а у нього цієї ненависті немає. Він любить російську мову, а «українцы» її не можуть терпіти. Він любить середню Росію, Московщину — вони ж вважають її гидкою. Він вірить у велике майбутнє Росії — «українцы» у нього не вірять і т. ін. П. Скоропадський робить досить категоричний висновок: «Немає жодного пункту, в якому б я з ними в цих питаннях сходився» (с. 48).

А з ким же сходився гетьман? До кола «чистих українців» П. Скоропадський відносив голову уряду Ф. Лизогуба. На його думку, прем'єр «був українець, любив Україну і цілком віддавався створенню України, звичайно, без усякої ненависті до Росії. Коли гетьман закидав Ф. Лизогубу, що треба зважати на український рух, той відповідав: «Да я сам українець, почище их, к чему мне с ними говорить? Мой предок полковник Лизогуб, а это что за господа?!» (с. 165).

Такої ж думки притримувався гетьман і про міністра освіти М. Василенка, вважав, що той був добре обізнаний з українським питанням, але, як людина чесна, не міг заперечувати

значення російської культури і ставився до українства свідомо, без шовінізму і без будь-якої нетерпимості (с. 165–166).

У спогадах містяться цікаві міркування щодо «українськості» міністра юстиції М.Чубинського: «Чистий українець, його батько написав гімн... «Ще не вмерла Україна». Однак це не завадило тому, що Чубинського–сина «українця» не визнавали. П. Скоропадський наголошує, що за їхніми поняттями, необхідно було в міністерство набрати лише людей «крайнього українського-галицького гатунку, ярих шовіністів»(с. 169). Слід зазначити, що спогади писалися раніше, ніж М. Чубинський став денікінським обер-прокурором.

Серед членів уряду єдиним, кого П. Скоропадський повністю зараховував до «шовіністично налаштованих українців», був міністр закордонних справ, відомий український діяч Д. Дорошенко. На думку гетьмана, той «вів тільки галицьку політику. Він був там раніше. У нього було багато друзів у Львові, і він постійно возився з цими українськими справами» (с. 169). Врешті П. Скоропадський усвідомив, що занадто згустив фарби в ідеологічному портреті Д. Дорошенка і вніс певну корекцію: «Он был украинцем, но несколько смягченного типа в смысле шовинизма».

П.Скоропадський визнавав, що помилився й у Д. Донцові, якого призначив керівником Українського телеграфного агентства, оскільки «фізіономія його при роботі в уряді з'ясувалася зовсім не такою, як я очікував, а головне, що мені у ньому не подобалося, це його крайня галицька орієнтація» (с. 129).

Такі характеристики були обумовлені глибокою переконаністю гетьмана, що серед галичан багато вузьких фанатиків, особливо у сенсі сповідування ідеї ненависті до Росії. Саме таких людей й посилала в Україну австрійська влада. Він вважав, що українсько-російські антагонізми, ненависть до росіян розжеврюються уніатськими священиками.

Водночас П. Скоропадський писав, що уніатство — велика сила. Він залишив досить докладні міркування щодо постаті митрополита А.Шептицького, вважаючи його людиною на-

дзвичайно розумною і спритною, яка користується будь-яким зручним випадком для добування собі прозелітів (навернених в уніатство — авт.). Далі П. Скоропадський пише що читав звернення Шептицького, які здатні «захопити українця і душею, і тілом, граючи на національному почутті і любові до України». Гетьман був змушений визнати, що уніатство все більше імponує нашій українській молоді. Він зауважує, що коли б наше вище духовенство брало приклад у цьому відношенні з Шептицького, то «ми б усі палали любов'ю до нашої віри»(с. 199).

Аналізуючи становище в Україні після приходу німецьких військ, майбутній гетьман прийшов до висновку, що владні політичні сили українських есерів і есдеків інтелектуально були безсилі вивести країну на творчий шлях. Головною ж перешкодою був «той шовіністичний галичанський український напрям, який нашій народній масі зовсім не так подобався, як про це думали сучасні вожді українства». Безперечно, відносити М. Грушевського чи В.Голубовича до «шовіністів галичанського типу» з боку П. Скоропадського було явним перебільшенням.

У березні 1918 р., розмірковуючи про політичну постать , яка б змогла очолити «сильну і приязну до народу владу», П. Скоропадський прийшов до висновку, що серед українських діячів такої людини немає. Всі вони, на думку гетьмана, мрійники або крайні шовіністи галичанської орієнтації, а відтак за ними ніхто з великоросів не піде. Серед останніх такої фігури те ж не було, та й українці цього б не допустили (с. 133).

П. Скоропадський приходить до висновку, «що дійсно найбільш підходящий — я». Обгрунтовує це він тим, що відомий як в українських, так й великоросійських колах, і йому легше буде примирити ці два полюси. Правобережні політики-католики нічого до нього не повинні мати. Знанням він був й в армії (с.133).

Гетьман зізнається, що в той час згадав про Петлюру, але відкинув таку думку. Мотивує це він тим, що «Петлюра честолобний, ідеаліст без будь-якого розмаху, а головне — за ним пішли б тільки крайні ліві кола України і галичани, потім він не стільки державний діяч, стільки партійний, а це для творення

держави не годиться». Ще раз повернувшись до постаті Петлюри, він резюмує «головне — його галичанська закваска, вона нам не підходить». І тут же додає, що проти галичан нічого не має і поважає їх за сильну любов до батьківщини (с. 134).

П. Скоропадський також вважав й В. Винниченка політиком з «галицькою орієнтацією, абсолютно нам російським українцям (підкреслено авт.) не властивою, з уніатством, з крайньою соціалістичною програмою...». Зауважимо, що визначення «російські українці» у тексті спогадів зустрічається лише один раз і, очевидно, вживається у сенсі «наддніпрянські» чи «підросійські» (с. 183).

Вже ретроспективно П. Скоропадський намагається окреслити підвалини національної політики. Як і в інших сферах державного будівництва вона позначена намаганнями провести якусь серединну лінію, а відтак нерідко виглядає досить суперечливою. Зокрема, він вважав, що врятувати Україну можна, «висунувши сильно український націоналізм». Слід підкреслити, що це єдине місце у спогадах, де вираз «український націоналізм» вживається в контексті тогочасного державного будівництва. Однак поняття це він знову пов'язує з ставленням до Росії. Цитую: «але не на шкоду російським культурним починанням і не виховуючи ненависті до Росії, а даючи вільно розвиватися здоровим починанням українства». П. Скоропадський наголошує, що тяжіння до Галичини і галицького світогляду він не хотів, вважаючи, що це «привело б нас до духовного і фізичного зuboжіння» (с. 132).

П. Скоропадський порівнював наддніпрянську інтелігенцію з галицькою, вважаючи, що розвиток революції склався щасливо для наддніпрянського українського руху, закрутив голови його лідерам і вони «закусили вудила». На його думку, галичани інтелігентніші, але, на жаль, їхня культура надто різниться від нашої. До того ж, з точки зору соціальної, галичани поміркованіші, вони навіть не соціалісти, а просто дуже демократично налаштовані люди. У цьому відношенні вони були б дуже нам корисні і стримали б запал нашої інтелігенції, ви-

хованої в російських школах з усіма їх негативними рисами. Але через ненависть до Великої Росії йому доводилося багато з ними боротися (с. 52–53).

П. Скоропадський погоджувався, що спілкування з Галичиною мало велике значення для посилення української ідеї серед певних кіл. Але це спілкування було природним, а не шляхом підкупу та агітації. Він визнавав роль Львова в цих процесах, оскільки відношення до всього українського тут було вільним. Великороси не визнають української мови, стверджуючи, що «це галицька говірка, яка нам не потрібна, вона потворна, це набір німецьких, французьких і польських слів, пристосованих до української мови».

Гетьман погоджується, що деякі галичани говорять і пишуть своєю мовою, що їх багато в окремих міністерствах і вони «докучують публіці своєю говіркою». В той час як існує літературна українська мова, хоч і недостатньо розвинута в деяких спеціальних галузях, зокрема в судочинстві (с. 49–50).

П. Скоропадський не один раз розмірковує про галицьку культуру, наголошуючи на її меншовартості. Він переконаний, що вузьке українство виключний продукт, завезений з Галичини, культуру якої цілком пересаджувати нам немає ніякого сенсу, ніяких даних на успіх немає і є просто злочином, так як там, власне, й культури немає». З одного боку гетьман ніби-то не погоджується з оцінкою великоросами української мови, а з іншого стверджує, що галичани живуть недоїдками з німецького і польського столу. І вже одна їхня мова це ясно відображає, де на п'ять слів чотири польського і німецького походження. Далі він ще раз засвідчує власну повагу до галичан за їх глибоку відданість батьківщині і дійсний демократизм. Врешті він визнає, що у галичан все ж є освічений клас, а це дає впевненість у тому, що вони зуміють зберегти свою народність (с. 233). Як бачимо, у цих міркуваннях гетьман нерідко суперечить сам собі.

П. Скоропадський переконаний, що великороси і наші українці (підкреслено авт.) створили спільними зусиллями російську науку, російську літературу, музику і живопис, і від-

мовилися від цього свого високого і гарного для того, щоб взяти те убозтво, яке нам українцям, так наївно люб'язно пропонують галичани, просто смішно і немислимо. Для посилення власної аргументації він залучає авторитет Т. Шевченка, наголошуючи, що той від російської культури ніколи б не відмовився і не бажав, щоб українці від неї відмовлялися (с. 233–234).

Якими ж факторами було обумовлене таке ставлення П. Скоропадського до політичних репрезентантів західної гілки українства? Насамперед дихотомією його свідомості, яка й детермінувала таку еволюцію політичних поглядів. Пріоритет в обґрунтуванні «роздвоєної лояльності» П. Скоропадського належить головному редакторові його спогадів Я. Пеленському. Він вважає, що гетьман був людиною двох культур — української і російської. З першою його пов'язувало родове походження та виховання, яке сформувало у нього територіальний патріотизм. Водночас П. Скоропадський був продуктом російської системи, для якого вирішальними були не культурно-етнічні моменти, а соціальне становище, кар'єра, входження до кола вищого імперського істеблішменту. Зречення царем Миколою II престолу автоматично звільнило П. Скоропадського від присяги. Однак роздвоєна ментальність залишилася і, як слушно зауважує Я. Пеленський, «безумовно, відіграла роль у подальших політичних рішеннях», а відтак й політичних оцінках (с. 14–15).

Шановні колеги! Формат доповіді дозволив висвітлити лише один, хоч й найсуттєвіший аспект рецепції П. Скоропадським політичного галичанства — світоглядно-ментальний. Безперечно, це сприйняття галичан було детерміноване й низкою чинників політично-практичного характеру: військовою присутністю Австро-Угорщини на теренах гетьманату, відмовою Відня ратифікувати Брестську угоду і знищення таємних протоколів про утворення українського коронного краю, ускладнені стосунки з січовими стрільцями, присутність в Україні ерц-герцога В. Габсбурга з його амбітними намірами щодо українського престолу тощо. Але це вже тема нової доповіді.

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ДУМЦІ ГАЛИЧИНИ (30–40 рр. ХІХ ст.)

ХІХ століття трактується в сучасній вітчизняній історіографії як період «національного відродження», формування модерної української нації. Відповідно до схеми, розробленої чеським істориком М. Грохом для «недержавних» народів у ХІХ ст., що стала найпопулярнішою в останній час, у національному русі виділяють три фази чи стадії: 1) «А» — «збирання спадщини», наукова; 2) «В» — організаційна або культурна, період активізації національної свідомості; 3) «С» — політична¹. Існують об'єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису — особливості поведінки, мови, фольклору та ін.) і суб'єктивні ознаки існування націй, але немає «рецепту», що визначав би чітке співвідношення згаданих чинників через відсутність якоїсь «ідеальної нації» у вигляді абсолютного феномену². Сучасні історики-примордіалісти («примордіальний» означає «прадавній», «споконвічний» тощо) стверджують про прадавні корені й «природність» сучасних націй, тоді як модерністи схильні вважати, що національні характеристики — мова, історична пам'ять, територія проживання, народні традиції — не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діячами в модерну

---

¹ Див.: Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. — К., 2004. — С. 53; Нариси з історії українського національного руху. — К., 1994. — С.161, 162; Реєнт О. Україна в імперську добу (ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 2003. — С. 12, 13 та ін.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999. — С.40, 41.

доби. Обидві течії об'єднує визнання важливості проблеми становлення української національної свідомості або ідентичності, тобто уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю³. Провідну роль у «національному пробудженні» відіграла інтелігенція, що вдавалася до поширення в масах національної свідомості⁴.

Повною мірою це стосується Галичини, що за першим поділом Польщі 1772 р. відійшла до Австрії, де місцеві русини опинилися в стані винародовлення. Єдиною більш-менш освіченою верствою галицько-руського населення були священики, серед яких поширилася польська мова в родинному спілкуванні і навіть у проповідях⁵. Поштовх до активізації національно-культурного життя дали реформи австрійських цісарів Марії-Терези та Йосифа II 1770–1780-х рр. у дусі освіченого абсолютизму, що підвищили статус Греко-католицької церкви, сприяли освіті священиків. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався під впливом передових ідей із Заходу — Просвітництва, романтизму, Французької революції 1789–1794 рр., що викликали пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття етнічної самотності.

На початковому етапі відродження нечисленна інтелігенція в Галичині, переважно священицька, зайнялася народознавством як наукою, що охопила фольклористику та етнографію, мовознавство, історію. Однак перші автори наукових праць не мали чіткого усвідомлення національної належності галицьких русинів, стикнулися з мовно-право-

---

³ Там само. — С. 274, 280, 299.

⁴ Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авторизований переклад з англ. — Ужгород, 1994. — С. 10.

⁵ Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у ХІХ ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. II (1995–1997). — Л., 1999. — С. 411, 412.

писною проблемою і по-різному вирішували, як писати «руською» мовою. Так, перші граматики «руської» мови (І. Могильницького, Й. Левицького, Й. Лозинського та ін.) були написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним язичієм — сумішшю церковнослов'янської, польської мов і місцевої говірки. З цього приводу І. Огієнко влучно зауважив, що в граматиках містилися заклики «любити свою «руську» мову, але кличуть (автори. — *I. P.*) по-польськи чи німецьки»⁶. Перший фаховий дослідник історії Галичини Д. Зубрицький так і не наважився писати свої твори українською народнорозмовною мовою, а друкувався польською, німецькою, російською⁷. Фольклорні збірники поляків Вацлава з Олеська, Ж. Паулі, хоч і отримали високу оцінку сучасників (І. Франко назвав книжку «*Pie ni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*», упорядковану і видану 1833 р. у Львові Вацлавом з Олеська, «першою ластівкою нашого народного пробудження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них в устах отсього простого хлопа-панщизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, ... в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...»⁸), «руські» народні пісні друкували в суміш із польськими латинкою.

Серед дослідників робилися спроби ввести живу народну мову в літературу. Першим, хто усвідомив небезпеку винародовлення галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І. Могильницький — голова культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священників («Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення

---

⁶ Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. — К., 1995. — С. 175.

⁷ Сарбей В. Національне відродження України // Україна крізь віки. — К., 1999. — Т. 9. — С. 58.

⁸ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. творів у 50-ти т. — Т. 47. — К., 1986. — С. 111.

письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії»), створеного в Перемишлі 1816 р.⁹. «Відомість о руском язичі» І. Могильницького вважається першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Найбільшою заслугою статті можна вважати саму постановку питання: «руська» мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов'янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена у всі сфери життя народу¹⁰. І. Могильницький писав: «*Народъ рускій есть племенемъ и отраслею рода славенского, якъ кождый инный народъ славенскій. То само о языцѣ рускомъ розумѣти належить*»¹¹.

Отже, перемишльські діячі усвідомили окремішність південно-західних русинів та їхньої мови від інших народів, зробили крок у національному самоусвідомленні. Однак І. Могильницький, як і його сучасники, не наважився писати живою народною мовою, вважаючи її не цілком придатною для літературних потреб. Услід за М. Смотрицьким, М. Ломоносовим, Й. Добровським він вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканішою, порівняно з місцевою говіркою неосвіченого селянства. Цього можна досягнути шляхом поєднання мови простолюду з церковно-слов'янською, по суті, використання в літературі «язичія». Перемишльське товариство через мовно-літературні засади не могло стати виразником чітко української національної орієнтації¹².

---

⁹ Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. // Записки НТШ. — Т. LXXXIX. — Кн. III. — Л., 1909. — С. 117.

¹⁰ Грещук В. «В дом сть о Рускомъ Языцъ» І. Могильницького в обороні прав української мови // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. — Івано-Франківськ, 1997. — Вип. II. — С. 17.

¹¹ Могильницький І. В дом сть о Рускомъ Языцъ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки В.Грещука. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 28.

¹² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. К., 1996. — С. 49.

Священик Й.Лозинський підготував до друку фольклорну збірку «Руське весілля» живою народною мовою, з використанням фонетичного правопису («писати так, як загально вимовляється»), що могла стати, безперечно, визначною віхою в розвитку українофільства на галицькому ґрунті. Цьому перешкодила формальна ознака — польський алфавіт, використаний для письма. Перший варіант праці, що містила опис весілля з обрядовими піснями, було написано «гражданкою» (нецерковним, світським шрифтом, що запроваджувався в Російській імперії за реформою Петра I замість громіздкого і застарілого давньоруського шрифту, заснованого на кирилиці. Наддністрянські письменники і науковці, слідом за І. Котляревським, пристосовували «гражданку» до звукового складу української літературної мови в ХІХ ст.) із збереженням кількох кирилических букв. Однак під впливом прихильників упровадження «абцадла» в руську писемність, єдності алфавіту у слов'ян автор переписав книжку латинкою. «*Ruske wesila*» вийшло в Перемишлі 1835 р. Алфавітно-правописні принципи Й. Лозинського знайшли відображення у статті «*O wprowadzeniu abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego*» 1834 р.

Будителями української національної ідеї в Галичині, утвердження всеукраїнської єдності по обидва боки австро-російського кордону з романтичних поривів стала «Руська трійця». Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький свідомо зв'язали себе з новою українською літературою і фольклорним рухом підросійської України. У бібліотеці Оссолінських у Львові були народознавчі видання з Росії, що потрапили до рук діячів «Трійці», включаючи «Енеїду» І.Котляревського — зачинателя нової української літератури народнорозмовною мовою¹³. Очевидно, твори

---

¹³ Детальніше див.: «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. — К., 1989.

наддніпрянських письменників мали емоційний вплив на «Трійцю», що засвідчило копіювання книжок. «Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, — писав І. Лисяк-Рудницький, — але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені»¹⁴.

Я. Головацький зробив рукописну копію першого повного видання «Енеїди» 1842 р. аж на 90 сторінок¹⁵. Ще до «Енеїди» він переписав у саморобні зошити літературні твори з Наддніпрянщини — уривок з «Наталки Полтавки» І. Котляревського¹⁶, поезії Л. Боровиковського¹⁷, О. Бодянського¹⁸, Ієремії Галки — М. Костомарова¹⁹, П. Куліша, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського²⁰,

---

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994. — Т. 1. — С. 151.

¹⁵ Львівська наукова бібліотека (далі — ЛНБ) ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36 (Я. Головацький). — Спр.777. — Арк.1–46, 47–90. Збереглися дві рукописні копії «Енеїди» Я. Головацького, що в деяких місцях відрізняються між собою, очевидно, були зроблені в різний час. Автор переписував з видання 1842 р., про що свідчить заголовок до однієї з копій (арк. 47).

¹⁶ Під заголовком «Наталка Полтавка. малор. опера І. Котляревського. Харк., 1838. (ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр. 778. — Арк. 1).

¹⁷ ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр.764. — Арк.1–13.

¹⁸ Дві копії «Казки про царів сад та живує суп лочку», під текстом другої зазначено джерело: «см. Наськы украинскы Казкы запорозьця Йська Матырынкы. Моск. року 1838. (Там само. — Спр. 763. — Арк.1–6 зв., 7–12 зв.).

¹⁹ Уривки з історичних драм «Сава Чалий» і «Переяславська ніч», переписані з видань 1838 і 1841 рр., а також його вірші зі збірки «Українські балади» 1839 р. (Там само. — Спр. 765. — Арк. 1–12 зв., 13–24 зв., 25–37, 38–49 зв.; спр.766. — Арк. 1–16).

²⁰ Поетичні твори письменників були вміщені у зошиті Я. Головацького, підписаному «извлеченія изъ Малороссійскихъ писателей». (Там само. — Спр. 768. — Арк. 1–12).

В. Забіли²¹, М. Петренка²², повість Г. Квітки-Оснoв'яненка «Конотопська відьма»²³, а заодно деякі вірші М. Шашкевича²⁴. Я. Головацький скопіював також збірку народних пісень, виданих М. Максимовичем 1827 р. у Москві («Малороссийские песни») ²⁵.

До копіювання спонукала галичан важкодоступність книжкової продукції з Наддніпрянщини. Польські книготорговці не хотіли перевозити видані в Росії в першій половині ХІХ ст. українські книжки, однак, навіть якщо вони погоджувалися, були цензурні перешкоди. Я. Головацький таки вмовив одного з них придбати «Енеїду» І. Котляревського та «Историю Малой России» Д. Бантиш-Каменського, заплатив немалу суму (29 гульденів). Десь через десять місяців видання з'явилися у Львові, але Я. Головацькому довелося ще майже півтора роки чекати повернення замовленої літератури від цензора. Іншим разом той же польський купець відмовився прийняти замовлення на фольклорні збірки М. Максимовича та І. Срезневського, «Историю русского народа» російського історика та письменника М. Полевого²⁶. Як наслідок, галицька інтелігенція була змушена вдатися до копіювання, що не обминуло і «Руську трійцю»²⁷. Враховуючи досить високі ціни на книжки з Росії, галичани отримували їх

---

²¹ «З альманаху «Ластівка». СПб., 1836», — писав Я. Головацький. (Там само. — Спр. 771. — Арк. 1–6 зв.).

²² Серед поезій був вірш «Недоля» («Дивлюсь я на небо...»), що став народною піснею. (Там само. — Спр. 785. — арк. 2).

²³ ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 36. — Спр. 773. — Арк. 20.

²⁴ Там само. — Спр. 788. — Арк. 1, 2.

²⁵ Там само. — Спр. 737. — Арк. 1–23.

²⁶ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в І пол. ХІХ в. // Неділя. — 1911. — Ч. 43–44. — 5 падолиста. — С. 4.

²⁷ Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. — К., 1969. — С. 100.

в обмін на слов'янські першодруки і нові галицькі видання або в подарунок від тамтешніх вчених — М. Погодіна, О. Бодянського, І. Срезневського, М. Максимовича, самі ж купували обмаль літератури²⁸.

Під впливом літературних і наукових праць із Російської імперії «Руська трійця» виразно висловила українофільські погляди. Вона практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, «пішла в народ» з метою вивчення фольклору та етнографії, мови, історії — всього, що пов'язано з етнічною самобутністю²⁹. У 1837 р. у Будапешті в обхід львівської цензури вийшла збірка «Русалка Дністровая», що утверджувала «гражданку», якою писали в Росії, фонетичний правопис. Самими літерами альманах декларував органічну єдність Галичини з Наддніпрянщиною. Говорячи про загальнослов'янське національно-культурне відродження, М. Шашкевич писав, що «зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам». Тут, у примітках, згадуються такі книжки, як тричі видана в Петербурзі «Енеїда» І. Котляревського (1798, 1808 і 1809), «Опыт собрания старинных малороссийских песен» М. Цертелева (СПб., 1819), «Малороссийские песни» М. Максимовича (М., 1827) і його ж «Украинские народные песни» (М., 1834), чотири частини збірника «Запорожская старина» (Харків, 1833–1834), «Малороссийские повести» Г. Квітки-Основ'яненка (М., 1834), «Малороссийские приказки» Є. Гребінки (СПб., 1834). Крім того, вказується на граматику О. Павловського 1818 р. (помилково вказано місцем її виходу не Петербург, а Москву), видані в Австрії мовознавчі розвідки М. Лучкая, Й. Левицького, фольклорно-етнографічні праці Вацлава з Олеська та Й. Лозинського³⁰.

²⁸ Свѣнцицкій И. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. — СПб., 1906. — С. 100.

²⁹ Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». — К., 1990. — С. 89, 337.

³⁰ Русалка Дністровая. — К., 1987. — С. 27, 28, 29.

Збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу. І. Франко писав, що «Русалка» характеризувалася «незначним змістом» та «неясними думками», водночас «була свого часу явищем наскрізь революційним». Книжка виразно засвідчила, що між мовою галицьких русинів та наддніпрянських «малоросів» у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала «цілковиту солідарність» з національним рухом на Наддніпрянщині, який «розпочався враз із видавництвом збірників народних пісень та з виступленням літературним Квітки, Максимовича і Метлинського», висловила «протест проти розполовинення одного народу між дві держави»³¹. «Русалка» започаткувала процес становлення нової української літератури в Галичині і вперше висунула ідею соборності, єдності етнічних українських («руських», «малоруських») земель під владою Австрійської та Російської імперій. Лідер «Трійці» М. Шашкевич, за влучним висловом Костя Левицького (визначного українського громадсько-політичного діяча, автора праць з історії), «кинув між нас світло національної свідомості і пробудив почуття одноцілості всього українського народу, ... підніс українську національну ідею...»³².

М. Шашкевич та його однодумці чимало зробили для утвердження духу соборництва, введення народної мови до культурного вжитку. Так, виступ М. Шашкевича на захист кирилиці відіграв чи не вирішальну роль в «азбучній війні» середини 1830-х рр. У брошурі «Азбука і abecad o» 1836 р. він переконливо спростував аргументи Й. Лозинського, викладені у статті «О wprowadzeniu abecad a polskiego do pi ennictwa ruskiego». Відкинувши несправедливі нападки з приводу відсутності в Галичині руських граматик, М. Шашкевич відзначив у примітках праці О. Павловського, Й. Ле-

³¹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Збір. творів у 50 т. — К., 1980. — Т. 26. — С. 90, 91.

³² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. — Л., 1926. — С. 7.

вицького, М. Лучкая, М. Максимовича, І. Могильницького (в рукописі). Однак вважав за потрібне зауважити: «...Хіба обов'язково вона (граматика. — І. Р.) мусить бути першоосновою письменства? Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своїй мови не з граматики, а з живої мови і її літератури...»³³. «Ми єсмо южнорусини, — писав І. Вагилевич у листі до М. Максимовича 7 (20) березня 1837 р. — ... Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровую складаємо одне существо... А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідимий і повен слави!»³⁴. Водночас не можна ігнорувати емоційне забарвлення написаного, в орієнтації на Наддніпрянщину вбачалася ідеальна модель національного розвитку, елемент пізнання галичанами самих себе. Ідею наддніпрянсько-галицької єдності І. Вагилевич відобразив у літературній творчості. У думі «Dniestr» («Дністер») він в алегоричній формі обстоював соборницькі настрої. На питання галицької річки дочки Липи Дністер-батько прорік: «Човни-носади з лісом залізних списів берегом Чорного моря привів я до брата Дніпра. Зворушливе було наше вітання: довго не бачились, ледь пам'ятали один одного. Сказали ми собі: «Згода!»»³⁵.

Суворя розправа цензури над «Руською трійцею», заборона «Русалки Дністрової» сповільнили процес «національного відродження». Переглядаючи ґрунтовну галицько-українську бібліографію ХІХ ст. І. Левицького³⁶, К. Студинський звернув увагу, що в 1841–1845 рр. включно в Галичині з'явилося лише

---

³³ Азбука і абецадло // Маркіян Шашкевич. — Твори. — К., 1973. — С. 130.

³⁴ Вагилевич І. До М. О. Максимовича (1837) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. — К., 1982. — С. 194, 195.

³⁵ Вагилевич І. Дністер // Там само. — С. 162.

³⁶ Галицко-русская библиография ХІХ-го столтія съ увзглядненіемъ изданій появившихся въ Угорщин и Буковин (1801–1886). Составиль И. Е. Левицкій. Т. І. — Л., 1888. — С. Х.

«30 руських друків», отже, літературний доробок був «застрашаючо малий». До того ж, майже всі книжки були написані мовою, в якій «церковно-славянський елемент сильно переважав...»³⁷. Усупереч опору австрійської цензури, народнорозмовна мова все-таки торувала шлях у літературу. Другою, після «Русалки Дністрової», книжкою в краї, що була написана живою народною мовою, стали «Галицькі приповідки и загадки», упорядковані й видані Г. Ількевичем у Відні 1841 р.³⁸.

Збірка вийшла в світ «максимовичівкою» — правописом М. Максимовича, що був вперше використаний у фольклорному збірнику «Малороссийские песни» (Москва, 1827), призначався для всеросійського читача, однак не прижився на Наддніпрянщині, зате знайшов поширення в Галичині другої половини ХІХ ст. Відомий дослідник М. Возняк писав, що у збірці Г. Ількевича зроблено спробу «зближення мови писань у галицьких українців до мови літературної російських українців...»³⁹.

Однак цензурні переслідування і державний кордон, що віддаляв Австрійську імперію від Російської, не змогли перешкодити встановленню зв'язків між галицькими і наддніпрянськими діячами. Характер взаємодії між Галичиною і Великою Україною визначали «не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї, маємо справу з чимось ірраціональним, певного роду міфом як передумовою і найміцнішою ланкою української соборності»⁴⁰. Інтерес невеликого кола галицько-руської

---

³⁷ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 // Відбитка з ХІ і ХІІ т. Збірника філільогічної секції НТШ. — Л., 1909. — С. LXVII, LXXXI.

³⁸ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. — Л., 2003. — С. І.

³⁹ «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. — С. 359.

⁴⁰ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Л., 2003. — Вип.38. — С. 136.

інтелігенції до національно-культурних процесів на Наддніпрянщині пояснювався пошуками власної національної ідентичності, прагненням протистояти полякам у Галичині і поступово сприяти активізації національного розвитку. Серед чинників, що зумовили погляди галичан у бік Наддніпрянщини, можна виділити бажання поглибити історичну свідомість, прагнення ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Ідея етнічної єдності, що простежувалася в контактах галичан з наддніпрянцями в 1830–40-х рр., була своєрідним національним міфом з метою впорядкування «загрозливого хаосу реальності», ідентифікації «себе з чимось ідеальним, що свідомо наділялося позитивними якостями»⁴¹.

Каталізатором утвердження соборницьких настроїв у Галичині стало ближче знайомство з наддніпрянськими діячами через листування, особисті зустрічі, що відіграли особливу роль в утвердженні модерної національної свідомості⁴². Першим російським вченим, який здійснив наукову подорож у Галичину з метою збирання матеріалів про «руську» мову («о нарѣчїяхъ руснякскихъ») на початку 1822 р., був уродженець Харкова П. Кеппен — відомий статистик, географ і етнограф. Наукові статті П.Кеппена давали уявлення про мовно-культурну єдність галичан з підросійськими «малоросами». «Въ Бродахъ я забываль, что нахожусь за границей, — писав харківський вчений. — На улицахъ всѣ крестьяне говорили по малороссійски. ...Есть нѣкоторая разница между малороссійскимъ языкомъ и такъ называемымъ руснякскимъ, однако не большая...»⁴³.

Поряд з українофільством у Галичині в 1830-х рр. під впливом із Російської імперії поширювалася всеруська ідея, русо-

---

⁴¹ Там само. — С. 136, 137.

⁴² Марочій П.-Р. Історія України. — К., 2007. — С. 306, 307.

⁴³ Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX-аго в ка. Собраль І. С. Свѣнцицкій. — Л., 1906. — С. 123.

фільство. Особливий вплив на інтелектуальне життя краю мало знайомство з відомим російським істориком, публіцистом, професором Московського університету М. Погодіним. Він був одним із ідеологів теорії російської «офіційної народності», обстоював панславістські погляди, бачив Росію центром слов'янського єднання, а російську мову — мовою міжслов'янського спілкування. М. Погодін вважав, що Росія повинна сприяти звільненню слов'янських народів з-під західних впливів, прогнозував близький розпад імперії Габсбургів, звідси — бажання сприяти розвитку науки і розумового життя серед слов'ян під чужоземною владою. Однак історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання народознавчих досліджень через надання матеріальної допомоги галицьким літераторам і вченим, надсилання літератури з Росії. Інтерес до Галичини пояснювався з точки зору включення місцевих джерел у загальноруську історію⁴⁴.

Близькі стосунки з М. Максимовичем, О. Бодянським та І. Срезневським викликали зацікавленість М. Погодіна Галичиною як частиною всеруського простору, яку російський історик особисто відвідав двічі — восени 1835 р. і в 1842 р. Уперше М. Погодін побував у Галичині на зворотньому шляху з Чехії в Росію, встановив контакти з представниками польської наукової громадськості, зокрема з редактором «Gazety Lwowskiej» Я. Камінським і бібліотекарем Музею Оссолінських К. Туровським. Усього на два-три дні М. Погодін заїхав до Львова 1842 р., де перебував у товаристві відомого галицького історика Д. Зубрицького, з яким у нього зав'язалися тісні стосунки⁴⁵. Крім Д. Зубрицького, М. Погодін після

---

⁴⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. — Л., 2003. — С. 36.

⁴⁵ Св нцикій И. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. — СПб., 1906. — С. 55, 62.

перших відвідин Львова листувався з діячами «Руської трійці» І. Вагилевичем і Я. Головацьким, цікавився життям галицьких русинів, їх науковими і літературними здобутками. Починаючи з 1841 р., російський історик видавав науково-літературний журнал «Москвитянинъ» (виходив до 1854 р.), у якому містилася інформація про слов'янський світ, зокрема «національне відродження» в Галичині⁴⁶. На запрошення М. Погодіна в журналі опублікував свою статтю Я. Головацький, на завершення якої редакція опублікувала примітку з подякою автору за відомості «о нашихъ соотечественникахъ, родныхъ братьяхъ, которые называютъ себя Русскими, исповѣдуютъ Русскую вѣру и говорятъ Русскимъ языкомъ — подъ державою Австріи»⁴⁷.

Особливий вплив М. Погодін мав на Д. Зубрицького, з яким листувався понад 20 років (з 1839 до 1861 рр.). Спілкування з М. Погодіним сприяло більш глибокому ознайомленню галицького історика з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії. З позицій східнослов'янської єдності Д. Зубрицький розумів під руським народом «сильно розгалужене плем'я», що проживає на території «від Білого моря аж до Криму, від окраїн Курляндії до меж Казанського царства й волзьких гір, від Печори, границь північної Азії аж до джерел Тиси». Відповідно до місця проживання руський народ мав різні назви: «Велика Русь, Мала Русь, Біла Русь, Чорна Русь, Карпато-Русь, Україна, Поділля, Волинь, Червона Русь». Причому, на думку Д. Зубрицького, «всі ті Русини говорять одною й тою самою мовою», що поділяється на різні «наріччя», але ніхто з учених досі не намагався їх описати і провести між ними межі. Автор обстоював

---

⁴⁶ Саламаха Н. Михайло Погодін як редактор журналу «Москвитянинъ» // Галичина. — 2003. — №9. — С.1 66, 167.

⁴⁷ Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянинъ. — М., 1841. — № 12. — С. 462, 467.

доцільність розвитку літературної мови галицьких русинів на основі церковнослов'янської, а не протонародної⁴⁸.

Питання про вплив М. Погодіна на погляди Д. Зубрицького (на момент особистого знайомства йому виповнилося 64 роки, а листування між ними почалося лише на три роки раніше), формування русофільської течії в Галичині є одним із дискусійних. Вірогідно, в особі московського історика Д. Зубрицький знайшов однодумця і лише зміцнив свої переконання у процесі подальшого знайомства⁴⁹. Попри свої русофільські, панруські настрої, в розумінні Д. Зубрицького існував окремих малоруський масив, про що, зокрема, свідчить його лист до М. Погодіна від 3 червня 1844 р. У ньому містився заклик до тих, хто працює над вивченням «Русскаго слова, ...непременно познакомятся съ нашимъ Малорусскимъ 13-ти миліонами единоплеменныхъ душъ употребляемымъ языкомъ»⁵⁰. Д. Зубрицький вбачав вирішення мовної проблеми в Галичині в поетапному наближенні галицько-руського діалекту до літературної російської мови⁵¹. Характерно, що 3-томну «Историю древняго Галичско-русскаго княжества» (1852–1855) Д. Зубрицький видав російською мовою, яку в краї мало хто розумів, праця не користувалася популярністю (зібрала лише 349 передплатників)⁵².

---

⁴⁸ Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. // Записки НТШ. — Т. СXXXVII–СXXXVIII. — Л., 1925. — С. 113, 114.

⁴⁹ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. — Т. СХ, кн. IV. — Л., 1912. — С. 119; Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII — 60-і рр. XIX ст.). — Л., 2000. — С. 131, 132.

⁵⁰ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). Съ предисловіемъ и прим чаніями Н. Попова. — М., 1879. — С. 570.

⁵¹ Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Л., 2001. — Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. — С. 285.

⁵² Історія древнього Галичско-Русскаго княжества. Сочиненіє Д. Зубрицькаго. — Ч. I. — Л., 1852. — С. 140, 141.

Водночас між галицьким українофільством і русофільством на перших порах не існувало дихотомії. Обидві «національні конструкції» характеризувалися різною антипольською позицією, яка для українофілів поступово пом'якшувалася⁵³. При цьому не настільки важливим питанням було співвідношення «Малої» і «Великої» Русі, основне полягало в усвідомленні зв'язку Галичини з іншим руським світом. Наукові контакти з російськими вченими, які заохочували галичан до вивчення різних сторін життя народу, видання літератури місцевою говіркою в контексті їх приналежності до всеруського простору, сприяли усвідомленню єдності етнічних українських («руських», «малоруських») земель по обидва боки австро-російського кордону. Дедалі зростаюче розмежування українофільства і русофільства відбувалося в другій половині ХІХ ст. Вирішальну роль у перемозі українофільських ідей, визнання Галичини як частини загальноукраїнського простору, приналежності краян до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського, відіграла «нова ера» 1890–1894 рр. — остання і найбільша в ХІХ ст. спроба українсько-польського порозуміння. Зворотнім боком модернізації національного руху стало витіснення русофілів на узбіччя політичного життя в краї⁵⁴.

Однак уже в 1848–1849 рр. під час революції в Австрійській імперії, що увійшла в історію як «весна народів», новостворена політична організація — Головна руська рада задекларувала приналежність галицьких русинів до 15-мільйонного українського («руського») народу, що

---

⁵³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія Історична. — Вип. 37, част. 1. — Л., 2002. — С. 490.

⁵⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. — Л., 2000. — С. 209, 210.

було визнанням етнічної спорідненості з Наддніпрянщиною. У національно-політичному русі викристалізувалися австрофільська, полонофільська, русофільська і власне українофільська орієнтації, що в перехресній дії сприяли становленню сучасної української національної ідентичності. В. Подолинський у брошурі «Слово перестороги» влітку 1848 р. виділив чотири головні політичні течії, називаючи їх «партіями»: «чисто руську», «польсько-руську», «австрійсько-руську» та «російсько-руську»⁵⁵. Символічно суперечливість національного руху засвідчила історична доля «Руської трійці»: М. Шашкевич помер у молодому віці і став символом українофільства в Галичині, тоді як І. Вагилевич з часом перейшов на полонофільські, а Я. Головацький — на русофільські, «москвофільські» позиції.

Відомості про Наддніпрянщину серед простолюду з Галичини були все-таки спорадичними, неточними, але їх важко простежити через обмежене коло джерел⁵⁶. Абсолютна більшість галицьких русинів, як і «малоросів» під владою російського царизму, в першій половині XIX ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад 90% населення, грамотність не перевищувала кількох відсотків. Через збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було маломобільним. Якщо не єдиною, то принаймні головною територією Російської імперії, яку час від часу відвідували галицькі селяни, і то більше в пореформений період, була Правобережна Україна⁵⁷. Соборницькі гасла в Галичині, етнічну єдність краю з Наддніпрянщиною обстоювала нечисленна група свя-

---

⁵⁵ Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX століття — «Слово перестороги» Василя Подолинського // Записки НТШ. — Л., 1994. — Т. ССХХVIII: Праці історично-філософської секції. — С. 475, 480.

⁵⁶ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — С. 283, 284.

⁵⁷ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. — К., 1996. — С. 76.

щеницької інтелігенції, яка змогла мобілізувати широкі маси населення під час «весна народів» 1848 р.⁵⁸

Хотілося б насамкінець зупинитися на дилемі концептуального характеру про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об'єктивної, закладеної в минулому, історичної необхідності, а з іншого — збігу політичних та інших обставин. Нагромадження фактологічного матеріалу для розв'язання цієї дилеми має на перший погляд парадоксальний результат, бо так і не вдається знайти переконливу й вичерпну аргументацію на підтвердження кожного з цих підходів⁵⁹. Спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини спричинили не тільки зовнішні чинники (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки руського світу, розташованого на схід від австрійського кордону, тощо), а й ірраціональний фактор — своєрідний національний міф, ідеал. Серед діячів першої хвилі національно-культурного відродження в Галичині набув поширення стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними якостями й було підґрунтям для української соборності.

---

⁵⁸ Марочій П.-Р. Галичина (історичні есе). — Л., 1994. — С. 23.

⁵⁹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини. — С. 136, 137.

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ ЯК ПРОГРАМНИЙ ПРИНЦИП УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1917–1920 рр.)

Протягом багатьох століть український народ не мав власної держави, а з кінця XVIII ст. його етнічна територія була розділена між Російською та Австрійською імперіями. Тому з усвідомленням необхідності відтворення власної держави набувала поширення й ідея соборності всіх українських земель. Спочатку носіями цієї ідеї виступали окремі представники нації, насамперед, інтелігенція, а згодом її розробкою зайнялися українські політичні партії.

Наприкінці XIX — початку XX ст. ця проблема більш докладно розглядалася західноукраїнськими партіями. Так, у грудні 1895 р. на IV зїзді Русько-української радикальної партії (РУРП) за ініціативою представників течії так званих «молодих» радикалів у національну програму партії були внесені деякі зміни. Зокрема, вимога автономії Галичини у складі Австро-Угорської імперії замінювалася на вимогу створення окремої області зі Східної Галичини та Північної Буковини¹. Це вважалося програмою-мінімум партії, а програмою-максимум висувалася необхідність створення незалежної, самостійної соборної України. Згодом ці положення стали основою національних програм й інших провідних політичних партій Західної України — Української націонал-демократичної партії (УНДП) та Української соціал-демократичної партії (УСДП).

Спроба реалізувати програму-мінімум була зроблена у липні 1911 р., коли в новому австрійському парламенті

---

¹Громадський голос. — 1895. — Ч. 5. — С. 32–34.

утворився український парламентський союз, до складу якого увійшли депутати від УНДП і РУРП та представники Буковини. Цей союз виступив з вимогою ліквідації існуючої в Австро-Угорській імперії системи коронних країв і утворення з українських етнічних територій національно-адміністративної автономії, яка розглядалася як перший етап на шляху до побудови незалежної соборної держави². Але втілити ці ідеї в життя на той час не вдалося.

Значно менші набутки в цьому напрямі мали наддніпрянські українські політичні партії, в програмних документах яких не була розроблена чітка концепція української державності, а тому ідея соборності українських земель не набула завершеного обґрунтування. Хоча перша українська політична партія Наддніпрянщини — Революційна українська партія (РУП) — у своєму першому програмному документі й вбачала своїм ідеалом «єдину, нероздільну, вільну, самостійну Україну від гір Карпатських аж до Кавказьких»³, однак згодом у партії домінуюче положення зайняла автономістсько-федералістська позиція. З усіх українських політичних партій, що діяли на терені Наддніпрянщини до 1917 р., лише Українська народна партія (УНП) на чолі з М. Міхновським ставила своїм завданням боротьбу за Українську «вільну невіддільну самостійну республіку»⁴, тоді як інші обмежувалися вимогою автономії України у складі Росії⁵. Однак УНП була нечисленною й маловпливовою партією, яка в результаті репресивних заходів царату практично припинила свою діяльність в роки Першої світової війни.

---

² Діло. — 1911. — 20 липня.

³ Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. — Тернопіль, 1991. — С. 14.

⁴ Там само. — С. 49.

⁵ Див. програмні документи Української демократичної партії, Української радикальної партії, Української демократично-радикальної партії, Української соціал-демократичної партії // Там само. — С. 54, 57, 62, 72.

І тільки під час революції 1917–1920 рр., коли українці вперше за багато століть заявили про себе як окрему націю і збройно виступили за відродження власної держави на всіх етнічних українських територіях, гасло соборної України поступово стає гаслом всіх тодішніх українських політичних партій, незалежно від їхньої ідеології — від консервативних до соціалістичних. Принцип соборності також став основоположним і незалежно від того, за яку національно-державницьку модель виступали партії — автономну Україну в складі федеративної Російської республіки чи незалежну Україну.

Спочатку вимога соборності українських земель була висунута партіями як загальне гасло, без детальної конкретизації, які саме землі мають увійти до складу національно-державного організму. Так, у програмі Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), прийнятій наприкінці липня 1917 р. II з'їздом партії, зазначалося, що «Партія буде боротися за те, щоб Україна приступала до федерації з іншими народами як демократична республіка в своїх етнографічних межах, незалежно від сучасної державної приналежності українських земель»⁶.

Програма Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), ухвалена на початку вересня 1917 р., з пафосом підкреслювала: «Думка про відрізані частки національного тіла ніколи не може покинути живу націю — не покине вона й нас і виявлятиметься в наших вимоганнях, у нашій тактиці й політичній боротьбі. Полишаючи в останній інстанції порішення справ спільного життя нашим закордонним братам, партія йтиме до якнайтіснішого єднання всіх частин української землі і злучення їх до одної цілості»⁷. Інша партія, що стояла на автономістсько-федералістських позиціях — Українська трудова партія (УТП), відзначала у своїй програмі:

---

⁶ Багатопартійна українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. — К., 1992. — С. 18.

⁷ Там само. — С. 30.

«Утворення національно-територіальної автономії України в етнографічних межах»⁸.

Партії, що стояли на самостійницьких позиціях, соборність українських земель розглядали як одне з першочергових своїх завдань, тому ця вимога визначалася більш конкретно в їхніх партійних документах. Зокрема, програма Української демократично-хліборобської партії (УДХП), що утворилася в червні 1917 р. наголошувала: «Метою нашою єсть об'єднання в одному українським державним організмі всіх тих земель, де тепер, в межах російської і австрійської держав, живе суцільною масою народ український»⁹.

Наукове обґрунтування принципу соборності українських земель дав відомий український історик, голова Центральної Ради М.Грушевський. Розробляючи концепцію національно-державного будівництва, вчений і політик дуже компетентно піднімав й проблему етнічної території Української республіки, в якій мали об'єднатися в одну цілість усі землі, де українське населення становило більшість. На основі ретельного врахування науково-етнографічних даних він вважав, що до території України повинні були відійти губернії — Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська. Від них потрібно було відокремити неукраїнські повіти, такі, як північні повіти Чернігівської губернії, східні Кубанської. А натомість прилучити українські повіти сусідніх губерній — Хотинський і частину Аккерманського повітів Бессарабської губернії; східні частини Холмської губернії; південні окраїни губерній Городенської, Мінської; західні частини Вороніжчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губерній¹⁰.

---

⁸ Нарис програми Української трудової партії. — К., 1917. — С. 2.

⁹ Нарис програми Української Демократичної Хліборобської Партії // Українські політичні партії кінця XIX — початку XX ст. — С. 134.

¹⁰ Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 125.

На жаль, теоретичні розробки М. Грушевського та інших вчених навесні та влітку 1917 р. не були закріплені ні в партійних, ні в найважливіших державних документах. Навіть такі доленосні акти як I та II Універсали Центральної Ради містили лише загальну назву «Україна», без будь-якого зазначення її конкретних меж. З одного боку це випливало з того, що провідні політичні партії Центральної Ради — УСДРП, УПСР, УПСФ, УТП — орієнтувалися не на самостійну українську державу, а на автономію у складі федеративної Російської республіки, а тому вважали, що не так вже й важливо, в якій частині майбутньої федерації буде жити певна частина українського народу. З іншого боку, не бажаючи відкритої конфронтації з російським урядом, лідери урядових партій намагалися отримати автономію України легітимним шляхом і таким же шляхом розв'язати проблему спірних етнічних територій на терені колишньої Російської імперії. Але Тимчасовий уряд, який хоча й заявив у декларації від 6 березня 1917 р. про скасування всіх національних обмежень, в реальності фактично продовжував шовіністичну політику.

Яскравим її проявом стала «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату Української Центральної Ради, затверджена Тимчасовим урядом», яка була опублікована 4 серпня 1917 р. Ця Інструкція істотно обмежувала компетенцію Генерального Секретаріату. Найбільшим же утиском щодо України з боку петроградського центру було те, що його повноваження поширювалися лише на п'ять неповних губерній: Київську, Волинську, Полтавську, Подільську та Чернігівську (без Мглинського, Суразького, Стародубського і Новозибківського повітів). Поза межами України за «географією» Тимчасового уряду мала опинитися більша частина етнічних українських земель, розташована на величезних просторах Харківської, Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній, не говорячи вже про Галичину, Буковину, значні території Бессарабії, Донщини, Холмщини і т. ін. Правда, в Інструкції була і обмовка: повноваження Гене-

рального Секретаріату могли поширитися в майбутньому й на інші губернії або на їх частини за умови, якщо відповідні земські установи висловлять таке бажання.

При обговоренні цього документу на засіданні Центральної Ради розгорнулася гостра дискусія, представники різних політичних партій по-різному поставилися до нього. Проти його ухвалення виступили фракції українських націонал-революціонерів, трудовиків і частини есерів. Фракції УСДРП та УПСФ стояли на позиції, що, попри обмежений характер Інструкції, її все ж таки необхідно було прийняти з метою запобігання можливих репресій проти України з боку центральної влади. Найбільш на потребі прийняття Інструкції наполягали еседеки, їх лідер В. Винниченко виступав з цього приводу декілька разів¹¹.

Після триденного обговорення, 22 серпня була затверджена резолюція, запропонована фракцією соціал-демократів. Резолюція наголошувала, що Інструкція цілком не відповідає потребам не тільки українського народу, а й національних меншостей, які живуть на Україні і закликала «трудові маси населення всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і за об'єднання навколо Центральної Ради»¹². Висловивши своє негативне ставлення до Інструкції, провідні українські партії Центральної Ради все ж таки визнали її і взяли до відома. Прийняття Інструкції свідчило, що, не дивлячись на зневажливе ставлення Тимчасового уряду до національних потреб українського народу, більшість лідерів українських політичних партій продовжували й надалі щиро вірити у можливість перебудови Росії на федеративну республіку, де б були забезпечені та гарантовані автономні права України.

Водночас «Інструкція» не сприймалася лідерами Центральної Ради як остаточний документ, за яким Україна повинна була будувати своє національно-державне життя. Скоріше вона

---

¹¹ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — У 2 т. — К., 1996. — Т. 1. — С. 247–251.

¹² Там само. — С. 249–250.

сприймалася як тимчасовий акт, діючий до Установчих зборів. Підтвердженням цього може слугувати декларація Генерального Секретаріату від 29 вересня 1917 р., де відзначалося, що основи майбутнього ладу України, після угоди з Тимчасовим урядом, має виробити Центральна Рада у вигляді автономного статуту України, який повинен бути винесений на Українські та Всеросійські установчі збори. Декларація наголошувала, що «Першою умовою майбутнього державного ладу України має бути об'єднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці»¹³.

Повалення Тимчасового уряду створило Центральній Раді сприятливі умови для поширення своєї влади на всі українські губернії, а також декларування своїх прав на ті повіти сусідніх губерній, де українці становили більшість населення. Вже у відозві створеного під її керівництвом «Крайового комітету для охорони революції на Україні» вперше на державному рівні, в урядовому документі конкретно визначалися територіальні межі України. Влада комітету поширювалася «на всю Україну, на всі дев'ять губерній: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Херсонську, Катеринославську й Таврійську»¹⁴.

Після проголошення цього документу Центральна Рада і Генеральний Секретаріат на практиці приступили до реалізації проголошених ним положень. Проблеми об'єднання українських земель були присвячені засідання Центральної Ради 30 і 31 жовтня 1917 р. У перший день з позачерговою заявою про прилучення Слобожанщини до автономної України виступив представник Української Ради названого краю О. Сіверо-Одаєвський. Він повідомив, що в Харкові та в цілому на території Слобожанщини вся влада перейшла в руки українців¹⁵. Фактично це означало,

---

¹³ Нова Рада. — 1917. — 30 вересня.

¹⁴ Народна воля. — 1917. — 27 жовтня.

¹⁵ Українська Центральна Рада ... — Т. 1. — С. 376.

що влада Центральної Ради поширилася на територію Слобожанщини.

На засіданні 31 жовтня доповідь про прилучення «позаавтономних» частин України від імені фракції соціалістів-федералістів зробив В. Бойко. Посилаючись на постанови різних повітових установ занексованої України про прилучення до неї своїх повітів, він доводив необхідність об'єднання під владою Генерального Секретаріату всіх українських земель. Доповнив доповідь В. Бойка священник А. Матеюк, який виступив з питанням приєднання до України Холмщини. По цьому питанню було внесено дві резолюції — одну доповідачем, а другу — фракцією есерів, але за порадою фракції українських соціал-демократів ухвалено було взяти за основу обидві ці резолюції і доручити окремій комісії виробити спільну резолюцію¹⁶.

Результатом роботи комісії та обговорення стало прийняття постанови про з'єднання українських земель (майже одноголосно, крім кількох голосів представників національних меншин, що утримались). У постанові зазначалося, що розглянувши питання про становище тих українських земель, що за Інструкцією російського уряду від 4 серпня 1917 р. залишилися поза межами автономної України, Центральна Рада, виконуючи волю трудового народу, висловлену в численних постановах селянських, національних та загальнотериторіальних губернських та повітових зїздів і різних політичних і громадських організацій відмежованих частин України, ухвалила: «Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини»¹⁷.

Спираючись на це рішення Центральної Ради, 3 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат оповістив всіх громадян,

---

¹⁶ Там само. — С. 378.

¹⁷ Там само. — С. 379.

всі урядові, політичні, громадські установи в Україні, що його компетенція поширюється на всі губернії, де українське населення становить більшість: «Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України»¹⁸. Показово, що в цьому документі не згадувалися Холмщина, частина Курщини та Вороніжчини, які зазначалися постановою Центральної Ради. Таким чином, лідери українського національного руху продовжували виявляти непослідовність і непевність у цьому важливому питанні.

З проголошенням Української Народної Республіки, прийняттям III та IV Універсалів Центральної Ради в процесі розбудови незалежної держави принцип соборності українських земель, визначення її території та чітких кордонів набуває статусу державної політики, перетворюючись з теорії на практику. Саме в цьому напрямі повела свою зовнішню політику Центральна Рада.

Найбільшим досягненням Центральної Ради в справі збирання українських земель стало ухвалення 6 березня 1918 р. закону про новий адміністративно-територіальний поділ України¹⁹. Скориставшись наступом на схід німецьких і українських військ, внаслідок чого на значних територіях, окупованих німецьким військом, взагалі не існувало цивільної адміністрації, українська влада спробувала хоча б де-юре розповсюдити на них свою компетенцію. Згідно закону до України були включені нові території. На півночі: частина білоруського Полісся — Пінський, Мозирський і Річицький повіти Мінської губернії (українське населення на цих землях не складало більшості). На сході: Рильський, Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський, Путивльський повіти Курської губернії; Бірюченський, Богучанський, Валуйський, Острозький повіти Воронізької губернії. Але цей закон включав до тери-

---

¹⁸ Там само. — С. 391.

¹⁹ Там само. — Т. 2. — С. 181–182.

торії УНР землі, які на момент його ухвалення не перебували під українською владою²⁰.

Однак, поряд із досягненнями були й поразки. Так, не вдалося реально приєднати до УНР території, передані їй за умовами Брестської угоди між УНР та Четверним союзом — Підляшшя та Холмщину. Поразкою соборницьких змагань доби Центральної Ради слід також вважати й перехід Бессарабії під владу Румунії. Цей факт сприйнявся негативно представниками українських політичних партій, з ініціативи яких Мала Рада 13 квітня 1918 р. ухвалює «Заяву Румунському урядові», в якій рішучо засуджує анексію Бессарабії Румунським королівством²¹. Але ця заява не могла вже змінити реально існуючу ситуацію.

Загалом слід зазначити, що доба Центральної Ради стала першою реальною спробою українських політичних партій реалізувати на практиці свої національно-державницькі ідеї, в тому числі й соборницьку. Не дивлячись на певні прорахунки й незначні досягнення в цьому напрямі, все ж таки перші кроки були зроблені. Створена за їхньою участю Українська Народна Республіка охоплювала переважну частину національної території, її створення стало важливим етапом на шляху консолідації української нації.

Не дивлячись на те, що УНР внаслідок державного перевороту припинила своє існування наприкінці квітня 1918 р., розв'язання проблеми соборності українських земель стало одним із основних напрямів політики гетьмана П.Скоропадського та його уряду, які намагались приєднати до України якомога більше її етнічної території. Цей напрям політики гетьмана був завжди в центрі уваги всіх українських політичних партій і став для них одним із критеріїв оцінки так би мовити «рівня українства» і гетьмана, і його уряду.

---

²⁰ Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). — К., 2007. — С. 22.

²¹ Українська Центральна Рада ... — Т. 2. — С. 195–196.

Так, приєднання до Української держави таких повітів колишньої Російської імперії, як Гомельський повіт Могилівської губернії, Путивльський і Рильський повіти Курської губернії зустріли одностайну підтримку українського загалу і українських політичних партій. Також знаходили розуміння і заходи уряду щодо можливого прилучення Криму та Кубані.

Оцінюючи позитивно діяльність гетьманського уряду щодо приєднання Криму, «Нова Рада» писала в вересні 1918 р.: «Питання про приєднання Криму до України майже вирішено, і ми певні, що це рішення дістане однодушне почуття людности як України, так і Криму»²². Стосунки між Україною та Кримом на думку більшості українських партійних лідерів повинні були носити федеративний характер, тобто Крим мав отримати права широкої місцевої автономії з власним законодавчим органом. У компетенції загальнодержавних органів мали залишитися фінансова і торгово-промислова сфери, залізниці, пошта, телеграф, військові справи, суд, зовнішня політика, а всі інші мали передатися в відомство крайових органів влади. Водночас, українські політичні партії виступали проти домагань деяких урядових кіл Криму перетворити ці стосунки на конфедеративні чи союзні із сподіванням на те, що остаточне вирішення цього питання відбудеться на світовому конгресі і Крим відійде до Росії²³.

Принципово незмінною залишалася позиція партій й відносно Бессарабії — тільки волевиявлення населення цих територій могло вирішити питання щодо їхньої державної приналежності. В травні 1918 р. на шпальтах «Нової Ради» висловлювалася надія «що і нинішній уряд буде вживати всіх заходів, щоб повіти Хотинський, Аккерманський та частина інших, де живе українське населення, були приєднані на основі самовизначення населення до української держави»²⁴.

---

²² Нова Рада. — 1918. — 7 вересня.

²³ Там само. — 5 жовтня.

²⁴ Там само. — 24 травня.

Водночас різко негативно українські політичні партії поставилися до підписання 7 серпня 1918 р. представниками уряду Української Держави й уряду Всевеликого Війська Донського угоди, за якою Ростов-на-Дону, Таганрог і вся Донецька округа, без попереднього узгодження з місцевим населенням, більшість якого становили українці, закріплювалися за Всевеликим Військом Донським. З цього приводу 30 серпня відбулося засідання УНС, на якому була ухвалена резолюція з вимогою перегляду підписаних умов угоди. У резолюції, зокрема, підкреслювалося: «Українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині»²⁵.

Таким чином, видно, що усунуті від влади провідні українські партії Центральної Ради зберегли вірність соборницьким ідеалам. Ще одним підтвердженням цього є «Заява про внутрішнє і міжнародне становище України» Українського національного союзу, оголошена ним у середині жовтня 1918 р. У документі, зокрема, підкреслювалося: «Спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одне ціле всі відірвані від його часті, Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, цебто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії і Кубані»²⁶.

Однак, на жаль, реальна політика УНС не завжди відповідала проголошеним ним гаслам, а іноді й навпаки, прямо перешкоджала заходам уряду в цьому напрямі. Як один із прикладів можна навести політику УНС навколо листопадових подій у Галичині.

---

²⁵ Робітнича газета. — 1918. — 6 вересня.

²⁶ Там само. — 27 жовтня.

Після перемоги революції в Галичині й створення Західно-Української Народної Республіки гетьман вже 5 листопада 1918 р. надіслав до Львова свою дипломатичну місію на чолі з О. Саліковським. Одночасно, в той же день, до Києва виїхала і урядова делегація ЗУНР у складі О. Назарука та В. Шухевича. Метою делегації було отримання військової допомоги від Української Держави, а головне — домагання найшвидшого відправлення під Львів Січових стрільців. П. Скоропадський, в принципі, підтримав новоутворену ЗУНР, але з огляду на зміну політичної ситуації в Європі не мав можливості відкрито надати їй військову допомогу. Тому, щоб не посваритися з Антантою, гетьман запропонував делегації такий варіант — направити Січових стрільців в район Збруча, а звідти вони мали, так би мовити, «самочинно» йти до Галичини на допомогу військам ЗУНР в боротьбі проти Польщі.

Однак ці наміри гетьмана не збігалися з інтересами УНС, який в цей час приступив вже безпосередньо до підготовки загального антигетьманського повстання. За задумом лідерів УНС Січові стрільці мали стати ядром повстання, тому їм вдалося переконати Стрілецьку Раду залишитися у Білій Церкві, внаслідок чого війська ЗУНР лишилися реальної допомоги. Але з іншого боку члени Директорії розуміли, що об'єднання цих обох частин України має надзвичайне значення, що від реалізації цього залежали політичний престиж самої Директорії та її подальша доля.

Прагнення до об'єднання виявляли й західні українці, хоча спочатку також існували суттєві розбіжності в позиціях різних політичних партій Галичини з цього питання. За негайне об'єднання з Наддніпрянською Україною виступали галицькі соціал-демократи, більшість же західноукраїнських партій, в тому числі націонал-демократи і радикали, враховуючи позицію Антанти, орієнтувалися спочатку на утворення Української держави в межах австрійської федерації.

18 жовтня 1918 р. УНРада заслухала спеціальну доповідь націонал-демократа С. Барана на тему: «Чи нова держава має

змагатися до злуки з Українською Державою над Дніпром нехайно?». Після бурхливої дискусії було прийнято рішення не проголошувати державної єдності з гетьманською Українською Державою. Одним із ключових аргументів на користь такого рішення стали чотирнадцять пунктів повоєнного мирного врегулювання, оголошених президентом США В. Вільсоном, за якими народам Австро-Угорщини гарантувалося право самовизначення, а Росія трактувалася як єдиний народ і єдина держава. Отже, злука з Великою Україною загрожувала б і ЗУНР опинитися під владою «єдиної Росії». Також не останню роль зіграло й негативне ставлення керівництва УНР до німецької окупації. До того ж УНС, який готував повстання проти гетьмана, надіслав до Львова прохання не приєднуватися до гетьманської Української Держави, щоб не зміцнювати становища гетьмана.

Водночас, УНР не відмовилася від ідеї єдиної соборної України в принципі, бо вона набувала дедалі більшої популярності в широких масах західноукраїнського населення. Тому 10 листопада перед складанням Державним Секретаріатом — першим урядом ЗУНР — присяги, УНР доручила йому здійснити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одній державі. Хоча про негайне об'єднання двох українських держав, з огляду на непевне становище гетьманського уряду, мова не йшла²⁷.

Проголошення Гетьманом П. Скоропадським 14 листопада 1918 р. Грамоти про федерацію України із небільшовицькою Росією, успішне розгортання повстання під проводом Директорії й відновлення УНР, з одного боку, а також українсько-польська війна за західноукраїнські землі, прискорили об'єднання двох республік. Кожна з сторін розраховувала на допомогу іншої в розв'язанні власних військово-політичних і державних проблем. Тому, 1 грудня 1918 р. (за два тижні до

---

²⁷ Дорошенко В. Західно-українська Народна Республіка // Літературно-науковий вісник. — 1919. — 16 січня.

падіння Гетьманату) у Фастові була укладена попередня угода між повстанською Директорією та представниками ЗУНР про наступне об'єднання обох частин України в єдину державу.

Більшість українських політичних партій позитивно зустріли такі заходи Директорії, що й було зафіксовано в їхніх програмних документах. Так, в резолюції з сучасного моменту VI конгресу УСДРП, який пройшов 10–12 січня 1919 р., зазначалося: «Український народ, розірваний на частини між ріжними країнами (в Галичині, Буковині, Угорщині, Бессарабщині, Кубані та Дону), простує серед найтяжчих фінансово-економічних і міжнародних обставин, оточений імперіалістичними і контрреволюційними ворогами (польські, румунські, донські, добровольчі, антантські і совітські наступи на Україну), — простує до об'єднання в національно-суверенних формах державного життя»²⁸. А в постанові Української партії соціалістів-самостійників (УПСС), схваленій на зборах 1 січня 1919 р. в Києві, наголошувалося, що необхідно негайно надати допомогу Галичині й Буковині грошми, харчами та збройною силою²⁹. Подібні резолюції та постанови були ухвалені й іншими українськими політичними партіями.

Урочисте проголошення Акту злуки Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою відбулося 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві. У зачитаному на зборах «Універсалі соборності», зокрема, проголошувалося: «Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка»³⁰. Так на практиці була реалізована мета, яку ставили перед собою українські

---

²⁸ Робітничая газета. — 1919. — 21 січня.

²⁹ Нова Рада. — 1919. — 4 січня.

³⁰ Конституційні Акти України: 1917–1920. — К., 1992. — С. 107.

політичні партії, тому їхні представники одноставно підтримали Акт соборності на Трудовому конгресі.

Це об'єднання мало велике морально-політичне значення, хоча через ряд причин залишилося більш теоретично-юридичним, ніж фактичним. Опинившись в колі фронтів, Директорія поступово втрачала територію, а з нею й реальну можливість розбудови соборної Української держави. Ситуація погіршувалася й відсутністю внутрішньої єдності — Директорії не вдалося об'єднати навколо себе всі українські політичні сили. Ряд ліворадикальних партій перейшли на комуністичні позиції й виступили за підтримку радянської влади в Україні і згодні були (різною мірою) співробітничати з більшовицькою партією. Сюди, насамперед, треба віднести боротьбистів, борьбистів, УСДРП(незалежних) тощо. Їхня позиція та діяльність фактично розкололи єдиний національний фронт і сприяли встановленню радянської влади в Україні.

Кінцевою метою державницьких програм цих партій було створення Всесвітньої Соціалістичної Федерації, суб'єктом якої мала стати й Україна, але при умові входження туди на правах суверенної, незалежної, рівноправної держави. Ці партії підтримували ідею Всесвітньої комуністичної революції, в контексті якої, певною мірою, розглядалася й проблема соборності українських земель. Так, в Декларації Ради Головних Революційних Емісарів (Центрревкому), утвореному в січні 1919 р. партією боротьбистів, наголошувалося: «В тих цілях збільшення наших сил, Центрревком буде проводити революційне об'єднання робітничо-селянської України Галицької і Наддніпровської в єдине федеративне ціле»³¹. Тут слід зазначити, що під «Україною Галицькою» розумілися всі українські землі, що належали до Австро-Угорщини.

Українська комуністична партія (боротьбистів) (УКП(б)) активно використовувала ідею соборності для поширення сво-

---

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 12.

го впливу на Галичині, Буковині та Прикарпатті. Таким чином вона намагалася посилити свої позиції в ідейному протистоянні з КП(б)У. Для переговорів із місцевими комуністичними гуртками спеціально направлялися члени ЦК з метою пропаганди своєї програми. Саме для того в Києві був створений Тимчасовий організаційний комітет Наддністрянщини УКП(б), зорганізовано видання газети «Наддністрянський комуніст».

Для роботи в Галичині ЦК УКП(б) була розроблена спеціальна інструкція, яка передбачала входження у тісні стосунки з лівими соціал-демократичними групами і ставила перед ними питання про злиття з боротьбістами, скликання загальної конференції, а головне, популяризацію партії у галицьких українських газетах³².

Особлива увага ЦК УКП(б) була звернута на встановлення тісних стосунків із Польською комуністичною партією. До ЦК цієї партії було направлено звернення, де підкреслювалося, що ці дві партії єднає «не тільки спільна для всіх комуністичних партій мета й шляхи класової боротьби, а й однаковість умов її переведення. Спільне історичне минуле пролетаріату Польщі й України, якому доводилося витримувати крім соціального гніту буржуазії також і національні утиски старого російського центру і історична інерція цього центру, надає комуністичній революції в Польщі і на Україні багато спільних особливостей»³³.

Для ведення роботи в Польщі також була розроблена окрема інструкція. Прагнучи зав'язати тісні стосунки з Польською комуністичною партією, боротьбісти повністю обминали проблему спірних територій, про що свідчить аналіз звернення та інструкції. В інструкції перебільшувалися спільні особливості України і Польщі, не бралася до уваги реальна політика останньої у Східній Галичині. Пригадуючи «старий російський центр», партія немов би забувала про

---

³² Там само. — Спр. 78. — Арк. 24.

³³ Там само. — Арк. 23.

централістичні наміри самої Польщі щодо західноукраїнських земель. У зверненні зустрічаємо тільки абсолютно абстрактну тезу: «обговорювати питання ... про розмежування впливів наших партій в промежуткових районах»³⁴. Таку позицію боротьбистів можна пояснити їхнім переконанням, що єдність комуністичної ідеології мала стати шляхом для розв'язання національної проблеми. У дійсності реальних наслідків ця діяльність партії не мала і її можна розглядати лише як намір.

З остаточним встановленням радянської влади Директорія втрачає всю українську територію і перебирається за кордон, де С.Петлюра намагався, але безрезультатно, заручитися підтримкою інших країн, зокрема, Польщі. Всі політичні партії, що не визнали радянську владу, припиняють свою діяльність на терені України і переносять її за кордон. Тут за кордоном продовжується розробка концепції української державності та соборності всіх етнічних українських земель.

Таким чином, можна констатувати, що принцип соборності українських земель був єдиним принципом, притаманним політичним доктринам усіх українських політичних партій періоду національно-демократичної революції 1917–1920 рр., незалежно від їхньої ідейно-політичної орієнтації. Маючи різні погляди щодо форми організації Української держави (монархія, парламентська республіка, республіка Рад тощо), всі вони поділяли думку про те, що ця держава має розбудовуватися на всіх етнічних українських землях. Необхідність такого об'єднання мотивувалася по-різному, з огляду на приналежність до того чи іншого політичного табору. Якщо партії ліберально-консервативного напрямку розглядали цю проблему суто з державницьких позицій, то соціалістичні партії залучали сюди й революційний, класовий момент (особливо першочергове значення цей момент мав для націонал-комуністичних партій).

---

³⁴ Там само.

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ (кінець 1918 – початок 1919 рр.)

Проблема об'єднання, тобто соборності українських земель була поставлена Українською революцією 1917–1920 рр. Важливу роль у пропаганді ідеї соборності відігравала тоді українська періодична преса. Особливу активність в цьому напрямі вона виявила наприкінці 1918 – початку 1919 рр., під час розгортання об'єднавчого руху на українських землях і здійснення керівництвом ЗУНР та УНР практичних кроків з метою об'єднання двох республік. Тому, на наш погляд, варто приділити спеціальну увагу цьому питанню.

Центральні й місцеві українські газети постійно вміщували на своїх сторінках статті та матеріали, в яких пропагували ідеї всеукраїнської єдності, роз'яснювали історичні та правові підстави соборності українських земель, закликали українців до об'єднання в єдиній суверенній українській державі, мобілізації сил на захист її свободи і незалежності. У наукових і популярних нарисах висвітлювалися історія, політичне і економічне становище, національний склад населення Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпатської України, Західно-Української Народної Республіки в цілому, а також Холмщини, Підляшшя, Північної і Південної Бессарабії, Кубані та Криму. Преса систематично інформувала читачів про усі помітні події, пов'язані із практичним здійсненням заповітного ідеалу соборності України, де б вона не відбувалася, у столиці Києві, чи в найдаальших окраїнних містах і селах.

«Острожська народня газета», що виходила в старовинному волинському місті, вмістила 1 січня 1919 р. велику статтю під символічною назвою «Неподільна Україна». Її

автор (відомі лише його ініціали – «П.П.»), спираючись на дані всеросійського перепису населення 1897 р., детально висвітлив питання про загальну чисельність і питому вагу українців не лише в повністю українських за складом населення губерніях, а й у тих адміністративно-територіальних одиницях колишньої Російської імперії, де в окремих повітах теж переважало українське населення. Зазначивши, що понад 4 мільйони українців виявились відірваними від УНР, автор попереджав, що «Україна — в небезпеці! Її ділять і ще й намагаються ділити й «самовизначати». «Урядові нашої новонародженої Народної Республіки, — підкреслювалося в статті, — треба ясно сказати, що у територію Республіки входять всі, без винятку, землі з абсолютною українською більшістю, що національну волю і незалежність ми боронитимемо до останку, що інтегральності української національної території українська нація боронитиме зі зброєю в руках, що кожен, хто посягає на її землю — її ворог. З руїн й неволі повинна встати міцна ладом і волею об'єднана, неподільна Українська Народна Республіка»¹. Столична «Нова Рада» ще наприкінці листопада 1918 р. в статті «Події на Буковині», висвітливши розвиток подій в краї, викрила загарбницьку політику правлячих кіл Румунії, яка, ігноруючи волю місцевих українців до об'єднання з матір'ю-Україною, анексувала українські частини Буковини і Бессарабської губернії².

Демонструючи свою велику прихильність ідеям соборності, відновлена 1 січня 1919 р. після майже двохмісячної перерви крайова газета холмщан «Рідне слово», що виходила в Бересті, в кожному своєму номері незмінно вміщувала на першій сторінці гасло «Нехай живе об'єднана Українська Народна Республіка!». В день виходу в ній була надрукована цікава інформація «З Більського повіту на Гроденьщині», в якій розповідалося про цей «найдалі висунутий» північно-західний куток українських земель. «Місцевість на південь і

---

¹ Острожська народня газета (Острог). — 1919. — 1 січня.

² Нова Рада. — 1918. — 27(14) листопада.

на схід від м. Більська, — зазначалося в ній, — має до 80 відсотків українського населення, по вірі православного. На захід і на північ від Більська відсоток українського населення зменшується до 60 проц. Й тому, що коло 15–20 відсотків українців-католиків рахують себе за поляків. По мирному договору в Бересті наш край мав одійти не то до Литви, не то не знати куди, але до цього часу розпоряджалися тут німці. Тепер німці з сіл вийшли; край опинився в нічиїх руках. Чекаємо, що прийде українська влада, а пани-католики сподіваються Польщі від «можа до можа»³.

7 січня в статті «Знесення окупації» «Рідне слово» з радістю повідомляє, що 2 січня загальне управління краєм на схід від Бугу, тобто на території Східного Підляшшя, Полісся і Західної Волині, переходить до рук крайового комісаріату УНР в Бересті, окупація і двовладдя, які тривали майже рік, скасовуються⁴.

Названа вище газета невтомно викривала загарбницькі плани Польщі, спрямовані на захоплення цих та інших українських земель. Вже в першому номері, в статті «Польські забаганки», так характеризувалася довголітня політика польських властей щодо українців: «В цю страшну, історичну хвилю, коли дрижать і валяться потрухнявілі царські престоли і демократія всіх країв випростовується з-під ганебного ярма гнобителів, — щось дивне і неприродне одбувається в нас тут, на Холмщині, Підляшші, на Поліссі — де українська людність живе по-пліч з польською. Тут зустрілись в часи давні дві стихії, дві нації людські — і між ними ведеться боротьба за існування. Нерівна то, несправедлива боротьба! Неоднакові сили народи мають, різною зброєю вони озброєні... Українська людність — селянство, віками в темряві, убозтві і безправ'ї, силою держане. Українці — то холопи, мужики, лайдаки. Вже в XV–XVI віку над ними робляться панські спроби. Їх перевертають на те, чим вони не родилися бути. Їм силою прищеплюють чужу, незрозумілу мову, віру

---

³ Рідне слово (Берестя). — 1919. — 1 січня.

⁴ Там само. — 7 січня.

й національність. Потрачено багато праці, витрачено силу грошей, щоб окатоличити й ополячити цей темний, зубожілий народ, щоби захлинати його чужим, польським морем»⁵. Але всі ці величезні зусилля так і не дали бажаних наслідків.

Закликаючи до зброї українців Холмщини і Підляшшя з метою захисту свого краю, газета «Рідне слово» наголошувала: «Нашому краю грозить небезпека. І тепер уже ми мусимо стати як один проти запеклого ворога — польського панства. Всі, як один, ми мусимо стати самі на оборону нашого краю, на оборону прадідівської нашої землі, на оборону нашого права, нашої волі. Ми частина Великого Вольного Українського народу і при посяганні на наш найдорожчий скарб — нашу волю, ми станьмо всі одною дружньою карною громадою і збройно даймо одсіч польсько-панським забаганкам, щоб довіку вони не сміли посягати на наші землі»⁶. Й, немов би у відповідь на цей заклик, у цьому ж числі газети під заголовком «Об'єднання українських земель» повідомлялося про посилку з Великої України в Галичину військової підмоги проти поляків, містилась інформація з Волині про звільнення 14 січня українським військом м. Володимир-Волинський і втечу польської залоги за Буг⁷.

На північному сході УНР газета «Чернігівщина», відразу по виходу в світ, рішуче протестуючи проти агресії сусідніх країн, пристрасно зверталася до них: «Ви, всі останні народи, поза межами нашої Держави суцці, дайте нам спокій. Не йдіть з півночі, з півдня, з сходу і заходу заводити у нас порядки. Самі те зробимо і тільки тоді, коли самі робити будемо. Лише тоді на Україні в спокійній атмосфері, добре порозуміємось ми між собою, лише тоді об'єднаємось всі нації: українці, росіяни, євреї і інші в міцну армію беззбройну, армію трудящих. Лише тоді збережемо здобутки обох революцій»⁸.

---

⁵ Там само. — 1 січня.

⁶ Там само. — 18 січня.

⁷ Там само.

⁸ Чернігівщина (Чернігів). — 1919. — 1 січня.

Преса намагалася охопити своїм зором всю Україну, не залишити поза увагою жодного її регіону. Так, Олександрівська газета «Дзвін» опублікувала 14 січня велику довідкову статтю О. Коленниківів «Галичина», 17 січня — таку ж статтю козака Канцибера під назвою «Буковина», а 19 січня — статтю С. Чалого «Українська справа на Чорноморщині і Кубані». В останній з них переконливо роз'яснювалась необхідність прилучення названих країв до УНР. Зокрема, автор висловив сподівання, що орієнтацію Чорноморщини й Кубані на Київ вбити ніхто не зможе, майбутній український парламент об'єднає всі частини української нації, які, де б вони не були, стануть в оборону Української держави⁹. В тій же газеті О. Верходуб у статті «Українсько-польська боротьба в Галичині» підкреслював, що польські імперіалісти ніяк не хочуть погодитися з тим, що Галичина, Буковина, Угорська Русь оголосили себе Західною Українською Народною Республікою і хочуть бути вільними, незалежними господарями на своїй землі без всяких опікунів. «Мов дикуни, — писав автор, — вони думають, що Польща може і повинна бути незалежною республікою, а от Україна — так ні в якому разі не може. Чому? Відповідь на це можуть дати московські імперіалісти, вірні товариші польських. Ся політика в наші дні довела до чого: обидві старі українські столиці — Львів і Перемишль зразу зайняті польським військом. Польські легіони вдерлись в границі Української Народної Республіки і зайняли Холмщину і частину Волині»¹⁰.

Природно, що в центрі уваги української преси перебували тоді події, пов'язані з об'єднанням УНР і ЗУНР. Вона інформувала читачів про Передвступний договір між ЗУНР і УНР, підписаний 1 грудня 1918 р. у Фастові, широко висвітлювала весь хід об'єднавчого процесу двох українських республік. Зокрема, житомирська газета «Громадянин» лише наприкінці грудня присвятила цій проблемі статті «Така воля народу», «Наша орієнтація», «Об'єднання українських земель»¹¹ та ін.

⁹ Дзвін (Олександрівськ). — 1919. — 19 січня.

¹⁰ Там само.

¹¹ Громадянин (Житомир). — 1918. — 25, 26, 28 грудня.

Військова газета «Українська Ставка» ще напередодні Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з УНР вмістила на своїх сторінках статтю «До з'єднання Українських Республік». В ній підкреслювались великі політичні, військові та економічні вигоди об'єднання.

В газеті «Республіканські Вісти» П. Мазюкевич в статті «Україна Наддніпрянська і Галицька та наші меншості», аргументуючи необхідність якнайшвидшої злуки двох республік, навіть без точного визначення її умов, зазначав, що нам потрібна єдність, без якої ми ніколи для себе, кожний зокрема в краї своїм, не здобудемо ні волі, ні землі. Автор рішуче відкинув вигадки ворожої пропаганди стосовно справжніх цілей об'єднання республік: «Не для завоювань ідуть Галичане до Києва, а наші козаки до Львова, а тільки для захисту предківської свої землі; це мусять добре зятимити собі і большевики, і поляки, і... покинути ширити серед малосвідомого народу всякі темні чутки»¹².

Після ухвали УНРади про злуку ЗУНР з УНР майже всі українські часописи присвятили їй окремі публікації. Так, київська «Народня воля», оцінюючи значення цієї події, 7 січня 1919 р. писала: «Розділені столітніми кордонами частини України нарешті злились в одне ціле тіло. Народилася Нова Україна, котра як фенікс повстала з попелу ... Галичини австрійської і України російської зараз немає, а єсть єдина Україна, єсть єдиний Український Народ»¹³.

Роз'яснюючи ухвалу УНРади про злуку, Олександрівська газета «Дзвін» з піднесенням констатувала: «Україна з'єднується з Галичиною Угорщиною і Буковиною. Велика колись держава знов воскресла і народне тіло, порубане і порозкидане по частинам, знов ожива і набирається сил і волі...»¹⁴. Львівська «Вперед» у статті «З'єднана Україна», ніби в унісон їй, наголошувала: «Наша радість сьогодні превелика і ка-

---

¹² Республіканські Вісти (Вінниця). — 1919. — 4 січня.

¹³ Народня воля. — 1919. — 7 січня.

¹⁴ Дзвін. — 1919. — 12 січня.

жемо се без докору других і цілим серцем кличемо: Нехай живе вільна з'єдинена Українська Народна Республіка!»¹⁵.

Незмірно радісною звісткою назвав рішення про злуку ЗУНР з УНР В. Червоненко в статті «З потоку життя», вміщеній в газеті «Чернігівщина» 11 січня 1919 р. Епіграфом до неї автор взяв пророчі слова Івана Франка:

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну річки
Одна нероздільна.

Принагідно зазначимо, що ці рядки великого поета в січні 1919 р. надрукували на своїх сторінках багато українських часописів, оскільки вони найбільше відповідали потребі дня.

«Нове життя (Станіславів), «Вперед (Львів) та інші періодичні видання з піднесенням інформували своїх читачів про приєднання Угорської України (Закарпаття) до УНР. Зокрема, перша з них зазначала, що Національна Рада Угорської України запросила українські війська у свій край з метою завершити його злуку з соборною УНР. У відповідь на це українські вояки вступили 13 січня до Ясеня, 14 — до Рахова і Віза Велле, підійшли до Сігету¹⁶. Український уряд офіційно повідомив через спеціальне посольство уряду Чехословаччини про прилучення українських земель колишнього угорського королівства до УНР.

Українська преса широко висвітлювала урочистості, які відбувалися в містах і селах ЗУНР з нагоди прийняття УН-Радою ухвали про злуку. Про те, як пройшло 12 січня 1919 р. свято Злуки в Товмачі, дізнаємося з газети «Нове життя». Незважаючи на те, що воно було оголошено з запізненням, зібралося понад 5 тисяч людей. О 1-й годині ціла площа перед церквою була заповнена народом. Виднілися десятки написів з гаслами, серед яких були: «Слава Українській Директорії», «Нехай живе Українська Армія!», «Нехай живе неділима Українська Народна Республіка!», «Хай живе

---

¹⁵ Вперед (Львів). — 1919. — 17 січня.

¹⁶ Нове життя (Станіславів). — 1919. — 17 січня.

соборна Україна від Кавказу до Сян!». О пів на 2-гу годину розпочалося віче. Всі промовці прагнули пояснити присутнім значення злуки двох республік. Віче ухвалило вислати привітальні телеграми Українській галицькій армії і армії УНР. Після віча відбувся урочистий похід до повітового комісаріату, де з промовою виступив повітовий комісар, який пообіцяв надіслати вітальну телеграму Директорії в Київ. Співом гімнів «Вже воскресла Україна» і «Не пора» закінчилось це чудове свято, яке яскраво виявило справжню волю народу в справі об'єднання українських земель¹⁷.

Величне віче, присвячене даній події, відбулося 20 січня в Дрогобичі. Як повідомляла львівська газета «Вперед», селяни й робітники з ближчих і найдалших сіл, з'явилися з синьо-жовтими і червоними прапорами й транспарантами, на яких містилися написи: «Нехай живе одна Українська Республіка!», «Слава соборній Україні!», «Вставай, піднімайся, робочий народе!» та інші. Всього на території ринку, де відбувалося віче, зібралося понад 15 тис. людей. Рівно о 12-й годині його відкрив доктор Скибінський. Вказавши на вікове лихоліття, яке довелось пережити нашому народові, особливо в роки світової війни, він підкреслив: «Нині впали всі окопи і кордони. Встала Україна від Мукачєва до Прип'яті, від Сяну по Кавказ, одна, велика, вільна народня, без холопа і пана»¹⁸. З промовами виступили також М. Гловак, четар С. Кужіль, військовий старшина В. Митчин та інші.

Починаючи з 19 січня 1919 р. увага преси була сконцентрована на подіях у Києві. В цей день центральні українські газети опублікували повідомлення та інформаційні звіти про приїзд до столиці повноважної делегації ЗУНР для урочистої нотифікації Директорії Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. Преса детально ознайомила читачів з планом організації урочистого свята об'єднання українських земель, призначеного урядом на 22 січня 1919 р.

---

¹⁷ Там само.

¹⁸ Вперед. — 1919. — 9 лютого.

Газети висвітлювали і роз'яснювали таке важливе принципове питання, як основи об'єднання ЗУНР з УНР, оскільки воно неоднозначно сприймалося громадянством. Як відомо, були прихильники негайного і беззастережного об'єднання, повної уніфікації життя республік, інші підтримували федеративну побудову єдиної держави. Щодо останньої, то, аналізуючи обрану лідерами двох республік форму їх об'єднання в одну державу, газета «Нова Рада» в статті «На свято поєднання» зазначала: «Думаємо, що цей спосіб порозуміння має всі під собою підстави як практичної ваги, так і політичної доцільності. Не кажемо вже про те, що остаточних форм поєднання не можуть виробляти тимчасові органи влади, — це справа спільної Установчої Ради, що єдина тільки матиме повну компетенцію в усіх установчих питаннях. Але й поза цим Україна Наддністрянська та Закарпатська так довго жила в розлуці з основним гроном українських земель і до того ж під цілком одмінним політичним режимом, що витворила дуже багато власних рис і в праці, і в побуті, і в звичаях, і навіть у психіці своєї людності. Ми, що так багато терпіли од російського централізму, не повинні й не можемо йти шляхом централізму українського, і тому всі ті землі, що мають своєрідне обличчя, мають право на найширшу автономію, що одно тільки може забезпечити шляхи до всестороннього їх розвитку й тісного братнього співжиття з рештою українських земель. І ми цілком певні, що єдиний повновласний господар Соборної України — український народ, на своїй Установчій Раді витворить такі умови, які найкраще відповідатимуть особливостям усіх частин нашої широкої батьківщини — од Кубані до Карпатських полонин Угорської України»¹⁹.

Деякі публікації досить критично оцінювали перспективи об'єднавчого процесу. Так, в статті С. Стебельського «Критичні уваги до акту злуки з 3 січня 1919 року», вміщеній в газеті «Галицький голос», вказувалося на серйозні розбіжності

---

¹⁹ Нова Рада. — 1919. — 21(8) січня.

соціально-політичного характеру в політиці урядів ЗУНР та УНР, розходження у зовнішньополітичних орієнтаціях та ін.²⁰

Схвалюючи рішення УНРади про злуку ЗУНР з УНР, часописи разом з тим підкреслювали, що цим зроблено лише перший крок на шляху до соборності українських земель. В статті «З'єднання двох республік», опублікованій 19 січня 1919 р. в газеті «Рідне слово», в цьому зв'язку говорилося: «Виданий акт має величезну вагу так для Галичини, як і для цілої України. Він є першим ступенем до об'єднання всіх українських земель в одну велику і сильну державу — державу українського народу. ...Однак зі з'єднанням Галичини з Україною ще не вся сім'я зібралася в одній хаті. Ще окремо тулиться Кубань, ще панують над Холмщиною чужинці. І дай, Боже, щоб скорше прийшов той час, коли «від Кавказу по Сян лиш один буде Дан — лан широкий просторий і багатий, де пануватиме правда, воля і справедливість однакова для кожного»²¹.

Багато уваги преса продовжувала приділяти роз'ясненню необхідності приєднання до УНР Криму та Кубані. Так, газета «Республіканські Вісти» в публікації під назвою «Крим», піддавши гострій критиці політику Центральної Ради, яка в свій час добровільно зреклася прав на півострів, наголошувала на важливості даного регіону для України, а ще більше — України для самого Криму²². Переконливо доводилися необхідність і правомірність об'єднання Криму з Україною в статті І. Зілінського «Таврія», вміщеній 29 січня в газеті «Україна». «Говорячи про Таврію, — писав автор, — мусимо мати на увазі не одну лише стратегічну вагу. Таврія — це Крим, а Крим зі своїми пристанями до нашого моря — запорука нашої господарчої незалежності і нашої майбутності взагалі»²³. В наступних рядках даної публікації сформульовані по суті основні засади української соборницької програми. «Незайманість

---

²⁰ Галицький голос. — 1919. — 24 січня.

²¹ Рідне слово. — 1919. — 19(6) січня.

²² Республіканські Вісти. — 1919. — 22 січня.

²³ Україна. — 1919. — 29(16) січня.

наших етнографічних границь і незайманість нашого моря, — зазначав І. Зілінський, — це альфа і омега нашої політичної програми супроти всіх: ворогів і приятелів, головно — цих останніх... Святкуючи торжественно об'єднання галицької України з наддніпрянською, мусимо пам'ятати і добиватися, щоб такі торжества святковано незабаром і в Холмщині, і в Бессарабії, і в Криму, та на Кубані. Інакше покажемося людьми негідними історичного моменту, покажемося політичними анальфабетами, яких цілі покоління проклинатимуть»²⁴.

У зв'язку з різким посиленням загарбницьких військових і ворожих дипломатичних акцій проти УНР з боку агресивних сусідів, погіршенням міжнародного становища держави українська преса наприкінці січня значно активізувала свою діяльність, спрямовану на викриття агресорів і зрив їхніх планів щодо розшматування українських земель. У статті «Змова проти Української Республіки» газета «Нова Рада», посиляючись на свідчення австрійської преси, попереджала: «Поділу України добиваються очевидячки всі наші сусіди. Як виявляється в пресі, Румунія хоче взяти Буковину і Бессарабію з Одесою, Чехословацька республіка — Лемківщину і Угорську Україну, Польща хоче загарбати Галичину, Волинь, Поділля і частину Київщини. Решту України пропонують віддати Росії. Преса повідомляє, що цей проект має багато прихильників в Парижі, які хочуть з одного боку помститися Україні за Берестейську згоду, з другого поділом України заспокоїти і прихилити до себе всі ті держави, які покористуються з цього»²⁵.

Міжнародне становище України того періоду яскраво висвітлювалось, зокрема, у статті В.Калиновича, опублікованій 25 січня в газеті «Республіканські Вісті», «Поляки і румуни, — підкреслювалося в ній, — заключили таємну угоду, відносно захвату українських земель. Львів — столиця Галицької України, все ще в руках польських зайд, що не вдовольняючись об'єднанням усіх безсумнівно польських земель і не вижи-

---

²⁴ Там само.

²⁵ Нова Рада. — 1919. — 24(11) січня.

даючи остаточного рішення спірних питань мировим конгресом, бажали б і далі поневолювати українські землі: Галичину, Холмщину і Підляшшя. Північні повіти Буковини з 90% українського населення, відвічно українські повіти Бессарабії, що заявили рішуче бажання зіллитися з Україною в єдине, неподільне державне тіло, зайняли румунські завоювання, користуючи хвилю заплутаного і складного міжнародного становища УНР. У півночі більшовицькі юрби, незважаючи на вічні запевнення совнаркома, що совіська республіка не веде війни з Україною, плюндрують дощенту українські села і ширять нелад, який вже довів Московщину до загибелі. ... Після інтриг у Відні та Берліні проти права самовизначення української нації почулась в Парижі, Женеві і Лондоні зорганізована праця темних сил»²⁶. Автор пристрасно закликав українців добиватися звільнення й об'єднання всіх українських земель. «Ніколи, — наголошував він, — українська нація не погодиться з фактом розшматування українських земель. ... Українські частини Галичини й Буковини, Холмщини, Підляшшя і північні комітати Угорщини, Кубань і українські повіти Бессарабії становлять нерозлучну частину об'єднаних українських земель; вони ждуть свого визволення від насильства чужинців, ... не відступимо нікому ні п'яді української землі»²⁷.

За кілька днів ця ж газета, знову викриваючи загарбницькі плани сусідніх країн щодо УНР, пророчо констатувала: «Треба бути короткозорим політиком, щоб східне питання в Європі вирішати поділом України. ... тільки повною самостійністю об'єднаної України може стало вирішитись східне питання»²⁸. Але ні сусідні держави, ні провідні країни Антанти не прислухалися до цих слушних порад, відверто ігноруючи справжню волю українського народу, не визнаючи його права не лише на соборність, але й державність.

---

²⁶ Республіканські Вісти. — 1919. — 25 січня.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. — 1919. — 29 січня.

Особливо важливе значення мало оприлюднення і роз'яснення пресою Акту злуки від 22 січня 1919 р. та затвердження його наступного дня Трудовим конгресом України. В ті дні київські часописи буквально рясніли гаслами, статтями, інформаціями, інтерв'ю та іншими матеріалами, присвяченими об'єднанню українських республік. Особливу увагу серед них привертала публікація Грамоти УНРади ЗУНР від 16 січня 1919 р., адресованої Директорії, в якій містилась Ухвала УНРади від 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР з УНР. 21 січня її надрукувала «Робітнича газета», 22 січня — «Україна», «Нова Рада» та інші. Даний документ був опублікований також в першому числі нового журналу «Закон і право».

Директорія і Рада Народних Міністрів вирішили провести урочисте святкування об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня. Мабуть це було не випадково, оскільки цей день співпадав з річницею історичного IV Універсалу Української Центральної Ради, яким УНР проголошувалася самостійною, ні від кого незалежною суверенною державою українського народу. Отже, він тим самим ставав днем подвійного всенародного свята — Незалежності і Соборності.

Детальний план урочистого святкування об'єднання українських земель був розроблений міністром освіти І. Огієнком. 21 січня 1919 р. він був оприлюднений пресою, і саме завдяки їй ми сьогодні маємо змогу дізнатися як відбувалося 22 січня 1919 р. на Софійському майдані Києва урочисте проголошення актів Соборності — Ухвали УНРади ЗУНР від 3 січня 1919 р. та Акту Злуки, остаточно підготовленого Директорією УНР на ранок 22 січня. Адже всі центральні й переважна більшість провінційних газет широко висвітлювали цю історичну подію, друкували акти Соборності, а також численні коментарі та відгуки на них. Мабуть, найповніше відобразила свято оголошення злуки українських земель газета «Україна»²⁹.

---

²⁹ Свято оголошення злуки Українських земель // Україна. — 1919. — 24(11) січня.

Особливо важливе значення мало оприлюднення історичного Акту злуки 22 січня 1919 р. При цьому зазначимо, що з часу своєї появи він публікувався в різних періодичних виданнях не лише під різними назвами (Акт злуки, Акт соборності, Акт об'єднання, Універсал соборності тощо), але й з певними, хоча й не дуже істотними, редакційними відмінностями. Зокрема, в першому числі щоденної урядової газети «Вісник Української Народної Республіки» його було вміщено під назвою «Універсал Директорії Української Народної Республіки»³⁰.

Величезну увагу приділила преса також скликанню і діяльності Трудового конгресу України, який працював в Києві з 23 по 28 січня 1919 р. Основним питанням першого дня його роботи була ратифікація актів Соборності УНР і ЗУНР. 23 січня конгрес майже одноголосно (при двох голосах проти) затвердив Акт злуки ЗУНР з УНР, надавши тим самим йому силу закону.

Внаслідок швидкого наступу Червоної армії РСФРР Директорія УНР змушена була незабаром залишити Київ, а згодом майже всю територію України. Тому документальних матеріалів про роботу Трудового конгресу України практично не збереглося. І лише завдяки тодішній періодичній пресі є можливість простежити хід обговорення і затвердження конгресом актів Соборності. Зокрема, найповніші і найдетальніші звіти про подію були вміщені у «Робітничій газеті».

Отже, здійснений нами короткий огляд матеріалів періодичної преси УНР кінця 1918 — початку 1919 рр. переконує, що ідея соборності українських земель, неподільності національної території була однією з центральних її тем. Завдяки періодиці ця велика ідея проникала в найвіддаленіші куточки української землі, ставала доступною широким масам, згуртовувала й об'єднувала всіх патріотів України. Преса активно викривала загарбницькі плани і дії інших держав, закликала громадян УНР на боротьбу з численними ворогами української державності і соборності.

---

³⁰ Вісник Української Народної Республіки. — 1919. — 25 січня.

ПРОБЛЕМА СОБОРНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКЗИЛЬНОГО УРЯДУ ЗУНР

Українська соборність у 1919 р. була стверджена не лише на державно-політичному рівні, але й закріплена в ментальності великого східноєвропейського народу. І лише складна міжнародна ситуація, боротьба УНР–ЗУНР на чотирьох-п'яти фронтах спричинили кризу центральної влади, її зневіру у власні сили, а відтак неузгоджену різновекторність зовнішньої політики галицьких і наддніпрянських провідників, послаблення соборного фронту і окупацію українських земель сусідніми державами. Невдалими також виявилися спроби екзильного уряду ЗУНР перетворити Галичину в «Швейцарію сходу Європи», новий П'ємонт України, центр збору окупованих українських земель. Про це і йтиметься у пропонованому повідомленні.

Як відомо, Варшавські угоди Польщі і УНР 21–24 квітня 1920 р. викликали бурхливі негації у західноукраїнському суспільстві, яке не бажало миритися із польською займанщиною теренів по Збруч і Горинь. Це й спонукало диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича та його екзильний уряд розпочати боротьбу на міжнародній арені за відновлення незалежності ЗУНР. Власне реорганізований 1 серпня 1920 р. екзильний уряд, до якого увійшли досвідчені державні діячі К. Левицький, В. Сінгалевиц, С. Витвицький, Я. Селезінка, О. Назарук та інші, намагався не допустити реалізації федеративної концепції Ю. Пілсудського, а також прийняття рішень Ліги Націй щодо

офіційної передачі Східної Галичини Польщі¹. З цією метою надсилалися місії на міжнародні конференції у Париж і Женеву, а згодом у Ригу, де всупереч галицькому і наддніпрянському проводам 18 березня 1921 р. Польща підписала мирний договір з радянськими Росією і Україною, згідно з яким визнано, що УСРР відмовилася від Східної Галичини².

Під час ризьких переговорів 1920–1921 рр. делегації ЗУНР і УНР, зокрема їх голови К. Левицький і С. Шелухин, знову не спромоглися об'єднати зусилля для спільного захисту національно-державних інтересів. Соборний фронт вдало нейтралізувала радянська дипломатія, зніціювавши створення в Ризі єдиного галицького представництва ЗУНР і Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Не допомогли й телеграфні звернення Національної ради і уряду ЗУНР до президії конференції, зокрема 28 вересня 1920 р., про те, що українське населення краю, яке є там у «переважній більшості», «рішуче домагається незалежності західно-української (східно-галицької) держави»³.

У цій трагічній ситуації уряд ЗУНР прагнув знайти прихильність у Празі, що мала територіальний спір за вугільний район Тещинської Сілезії із Варшавою⁴. Зокрема, на прохання галичан уряд Чехословаччини прийняв на своїй території у 1919–1920 рр. 15-тис. інтерновану Українську галицьку армію. Найбільші стрілецькі

---

¹Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України. Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 1–5; Уряду України у ХХ ст. – К., 2001. – С. 238, 244.

² Нариси з історії дипломатії України – К., 2001, – С. 388.

³ Правно-державна заява нашої делегації // Український прапор. – 1920. – 13 жовтня.

⁴ Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. – К., 1997. – С. 280–281.

табори створено у Німецькому Яблонному, Ліберцях, Йозефові, загалом же табори і робітничі сотні розміщено в більш як у півсотні міст і містечок країни — Празі, Пардубіце, Братиславі, Банській Луці, Терезіні, Кошице, Берегові, Чопі, Ужгороді та ін.⁵ У Празі засновано найбільше галицьке дипломатичне представництво, яке очолювали С. Смаль-Стоцький і Є. Левицький. Певний час замешкав у Празі з родиною М. Грушевський, який не схвалював відновлення майбутньої УНР коштом Галичини⁶. До Праги переїхало також кількасот наддніпрянських інтелектуалів.

Все це створювало атмосферу довіри до Чехословаччини. Чи не тому влітку 1920 р., коли Червона армія вперше окупувала Галичину, Є. Петрушевич зустрівся у Празі з Т. Масариком і Е. Бенешем, прагнучи заохотити чехословацьких керівників утворити галицько-чехословацьку (українсько-чехословацьку) конфедерацію. Однак дістав

---

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 153, 160; спр. 563. — Арк. 3; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Л., 1995. — С. 335–336.

⁶ Свобода. — 1920. — 6 січня, 30 вересня; Український прапор. — 1920. — 30 січня. Зокрема, М. Грушевський, критикуючи грудневий 1919 р. «акт Лівичького», 6 січня 1920 р. у листі з Женеві до «заокеанських братів» ствердив: «Коли в справі Галичини були дійсно дані які-небудь далекосяглі заяви без відома й участі представників Західної Области, вони мусять бути однодушно всіми представниками українського народу уневажені як неправосильні. Делегації Української Республіки та її Західної Области свого часу зробили рішучі заяви мировій конференції, — запротестували проти цього, щоби хто-небудь мав розпоряджати західними областями українськими проти волі їх населення, і на цім мусимо стояти. Що хто б не робив з Галичиною, її воля належати до України може бути відмінена тільки самою людністю Галичини. До того ж часу держави антанти, коли вже поробили різні зарядження в Галичині, повинні подбати про те, щоби її населення не терпіло біди і насильств наслідком цих заряджень!»

відмову. Прага офіційно так і не визнала уряд ЗУНР й тому не надала йому фінансової допомоги⁷, хоча наприкінці весни 1919 р. на прикордонній станції Лавочне чехословацька влада радо прийняла щедрий дар від галицького уряду — значну частину залізничного транспорту ЗУНР. А після Ризької конференції міністри закордонних справ Чехословаччини і Польщі 6 листопада 1921 р. визнали необхідність розформування на своїх територіях українських військових з'єднань і ствердили відсутність зацікавлення до проблеми Східної Галичини. Це остаточно поховало надію галичан на конфедеративний чи федеративний зв'язок із Прагою. Водночас Париж, заохочуючи до слухняності й до галицької індеферентності Прагу, Варшаву і Бухарест, фактично підтримав їхні претензії на Закарпаття, Східну Галичину, Волинь, Північну Буковину і тим самим став одним із режисерів окупації й десоборизації України.

Отже, у цей трагічний час серед галицьких інтелігентів усе частіше починає обговорюватися ідея відродження окремої Галицької республіки (ЗУНР), на зразок нейтральної Швейцарії. Наприкінці 1920 р. відомий правник ЗУНР С. Дністрянський (донедавна голова підкомісії для реформи цивільного права в палаті послів австрійського парламенту) підготував проект конституції ЗУНР, яку мали доопрацювати і узаконити новообрані законодавчі органи республіки. Найвищим органом влади ЗУНР мала стати народна палата, обрана на чотири роки на підставі загального, безпосереднього, рівного і таємного голосування. Посли також мали представляти три національні курії — українську, польську та інших національностей. Великі законодавчі повноваження надано народним збо-

---

⁷ Павлюк О. Українсько-чехословацька конфедерація? (З історії взаємин України і ЧСР у 1917–1921 рр.) // Київська старовина. — 1999. — № 1. — С. 68–75.

рам, народній коморі та президентові, обраному безпосередньо народом на чотири роки. Проект передбачав майбутнє об'єднання ЗУНР з Великою Україною на основі права народу на самовизначення. Однак цей проект так і не був опублікований, а отже його фактично не запізнала міжнародна громадськість⁸.

Проаналізувавши геополітичну ситуацію у Центрально-Східній Європі, уряд ЗУНР 30 квітня 1921 р. запропонував Лізі Націй у Женеві новий проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», який підготував перший прем'єр ЗУНР К. Левицький за сприяння правника С. Дністрянського. Він передбачав утворення на території Східної Галичини (включно з Лемківщиною) незалежної соціально-правової держави з республіканською формою правління, покликаною забезпечити добробут своїх громадян. Згідно з проектом державною нацією поряд з українською визнано польську і єврейську. Вибори до парламенту — Державної Ради пропонувалося здійснити за трьома національними куріями. Очолити республіку повинен був президент, якого обирали б з-поміж українців. Посади віце-прем'єрів мали обійняти поляки і євреї. Державними мовами пропонувалося вважати українську, польську і єврейську, українська мова визначена внутрішньою урядовою. Національним меншинам гарантовано здобуття початкової і середньої освіти рідною мовою, рівний доступ до вищої освіти⁹. Однак цей проект не підтримала Ліга Націй, залишивши східногалицьке питання знову відкритим.

У рефераті екзильного уряду «Землеволодіння у Східній Галичині» (1921) теж доводилася можливість ведення

---

⁸ Академік Станіслав Дністрянський 1870–1935. Бібліографія. — Київ, 1992. — С. 26–27.

⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. — Л.; Івано-Франківськ, 2008. — С. 249, 310.

повноцінного осібногo господарсько-економічного життя в Галицькій республіці — 50 повітах краю, тобто на території 55,3 тис. км² з населенням близько 5 млн. На 47% земель краю можна було вирощувати зернові і технічні культури, ще 23% площі лук і пасовищ — використовувати для тваринництва. Щоправда, майже половина населення (42,6%) мала лише «карликові господарства до двох гектарів»¹⁰. Чи не тому бідне малоземельне населення краю до світової війни виїжджало на сезонні роботи до Німеччини, Чехії, Данії, Швеції, Франції. Їм можна було запропонувати викупити «кусник землі у великого властителя земельної посілости» або ж залучити до лісового господарства, продукцію якого вивозили до Німеччини, Італії, Англії й навіть північної Африки.

Особливо перспективним, як свідчить реферат, був рільничий промисел», цукроваріння, пивоваріння (55 броварів, які працювали на «прегарному» галицькому ячменю і хмелі). Виробництвом спирту, як правило з картоплі, до війни займалося 580 гуралень. Чимало прибутків могли дати й три великі фабрики тютюну. Галицькі провідники переконували міжнародну спільноту: «Як здобуде Східна Галичина державну самостійність, то тоді промисел піде скоро наперед, бо тоді східногалицький промисел буде мав цілу Україну як місце збуту, а крім того в цілій Галичині, дорога водна з Чорним морем буде стояти отвором для нафтового вивозу»¹¹. Водночас залізну руду і кокс мали привозити з радянської України (Кривий Ріг та ін.).

Каркасом нової господарки республіки мали стати «українські господарські станові організації і спілки» — «Просвіта» (створена 1868 р., 35 тис. членів), «Сільський господар» (створений 1889 р.; 1918 р. мав 90 філій і 2450

---

¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Док. і мат. — Т. 3. — Кн. 1 — Івано-Франківськ, 2005. — С. 476–480.

¹¹ Там само. — С. 486.

спілок, 140 тис. членів), «Союз українських кооперативів» (створений 1911 р., 23 повітові спілки), «Краєве товариство для збуту худоби» (створене 1907 р.), Краєва спілка споживчих товариств «Народна торгівля» (створена 1883 р., понад 800 «філій і склепів» у 18 містах), «Краєвий союз кредитовий» (створений 1904 р., об'єднав 449 кредитових спілок), «Краєвий союз ревізійний у Львові» (створений 1904 р., 355 спілок). Планувалося залучати й 550 «жидівських товариств для зиску і кредиту», а також «Союз німецьких господарств»¹².

Чималі надії також покладалися на інвестиції 1–1,5 млн українських емігрантів США і Канади, які «ждуть тільки на признання державної незалежності для Східної Галичини і які сотками тисяч зі своїми ошадностями вернуть до старої вітчизни, щоби взяти діяльну участь при відбудові своєї рідної Країни»¹³. Зокрема, зазначено, що на Прикарпаття може повернутися щонайменше 300 тис. емігрантів (кожен привезе від однієї до десяти тисяч американських доларів).

Ідею відродження Галицької республіки популяризували дипломатичні представництва ЗУНР, різні громадські структури еміграції — Західно-Українське товариство Ліги Націй (Відень), Комітет оборони західноукраїнських земель (Женева), Український горожанський комітет у Канаді, Український народний комітет і Об'єднання українських організацій у США. Американська діаспора організувала низку протестських акцій і звернень до президента В. Гардінга, конгресу США і Ліги Націй. Великого резонансу набув візит до Канади і США влітку–восени 1921 р. митрополита Греко-католицької церкви А. Шептицького, який завдяки підтримці діаспори зустрівся із президентом і державним секретарем США, а також міністром торгівлі

---

¹² Там само. — С. 489–493.

¹³ Там само. — С. 501.

Г. Гувером, який займався допомогою країнам Східної Європи і деякий час перебував у Львові. Діаспора започаткувала збір Позички національної оборони. Лише на адресу президії міжнародної конференції у Генуї (1922) з-за океану надійшло більше 200 петицій і телеграм, які вимагали відновити ЗУНР (Галицьку республіку, Західноукраїнську республіку)¹⁴. Для нейтралізації міжнародної діяльності діаспори спецслужби СРСР і відділи Комінтерну провели низку заходів з метою розкладу української еміграції.

До речі, чимало західних політиків і журналістів звинуватили екзильний уряд ЗУНР у симпатіях до більшовицької Росії. Зокрема, впливовий французький «*Journal des finances*» у статті «Польська нафта і проблеми Східної Галичини» від 16 червня 1922 р. висловив докір уряду Петрушевича: самостійна Галицька держава, якої домагаються галицькі українці, може стати частиною більшовицької Росії. Відтак дипломат Степан Витвицький, голова місії ЗУНР у Парижі і Лондоні, у листі-відповіді редактору цього журналу зауважив: «Українське населення Східної Галичини як переважно селянське і виховане серед західноєвропейської культури (Східна Галичина була частиною Австрії) з природи своєї противне більшовизмові... З огляду на теперішнє положення на європейському Сході тільки в окремії Галицькій державі може найуспішніше розвиватися українська економічна і політична сила... Існування окремої Галицької держави збереже той національний П'ємонт, яким досі була Галичина для давньої російської України на случай зміни режиму в Росії і

---

¹⁴ Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). — К., 1996. — С. 103–117, 122; Гуцал П. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. — Л., 2005. — С. 12–13.

ворожого його курсу до українства»¹⁵. Далі стверджено, що «самостійна Галичина скріпить економічно і політично Польщу», захистить не лише її, але й Захід від поширення більшовизму, а також допоможе Франції в «економічних інтересах на Україні»¹⁶. Уряд ЗУНР заохочував не лише Францію, але й Велику Британію, США до інвестицій у прикарпатську нафту.

До речі, ще в доповіді делегації Компартії Східної Галичини III конгресу Комінтерну від 18 червня 1920 р. підтверджено негациї місцевих комуністів до уряду Петрушевича, який при допомозі чехів нібито готував повстання, в ході якого край мали відірвати від Польщі й створити «Самостійну Галичину». Національно-визвольний рух галицькі комуністи прагнули трансформувати в «соціальну революцію» і приєднання краю до «Совітської України»¹⁷. Комуністичні емісари проводили розкладову діяльність і в середовищі інтернованої Української галицької армії в Чехословаччині, пропагуючи ідеї «Радянської Галичини» і «Радянської соборної України»¹⁸.

Не забуваймо і те, що радянські уряди Росії та України на міжнародній арені деякий час відстоювали право населення Східної Галичини на самовизначення, надіючись на його подальше воз'єднання з Країною Рад. Цей край Кремль прагнув зробити «воротами» для поширення світової комуністичної революції в Польщу, Румунію, Німеччину та інші країни. Етапом до її реалізації став «визвольний» похід Червоної армії у Східну Галичину, в ході якого за ініціативою партійно-радянських органів

---

¹⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Док. і мат. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 503–504.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Док. і мат. — Т. 3. — Кн. 2. — Івано-Франківськ, 2005. — С. 246–247.

¹⁸ Там само. — С. 278–279.

РСФРР 1 серпня 1920 р. проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку зі столицею в Тернополі. Однак нищівна поразка Першої кінної армії під Львовом і Замостям наприкінці серпня від об'єднаного польсько-українського війська призупинила невдалий експеримент радянзації Галичини¹⁹.

Незважаючи на спільну геостратегічну мету, еміграційні уряди УНР і ЗУНР, якщо й не протистояли одне одному, то діяли розрізнено. Галицькі провідники не підтримали Державний центр УНР в екзилі (Тарнів–Варшава) в організації загальноукраїнського антирадянського повстання восени 1921 р. Відтак Другий зимовий похід Армії УНР на чолі з генералом Ю. Тютюнником, захопивши терени Волині і Поділля, не викликав протестаційного руху в Галичині, населення якого було втомлене безперервними війнами 1914–1920 рр. Тієї осені Бельведер здійснив адміністративні реформи, спрямовані на подальшу інкорпорацію Східної Галичини. Зокрема, скасовано посаду галицького губернатора, а територію краю поділено на три адміністративні одиниці — Львівське, Тернопільське і Станіславське воєводства. З метою колонізації до першого приєднано частину повітів з домінуючим польським населенням.

Невдача листопадового рейду Ю. Тютюнника послабила міжнародний авторитет не лише наддніпрянського, але й галицького уряду, які фактично заважали західним країнам налагоджувати торговельно-економічні відносини з радянською Росією. Ініціатором зміни курсу західних держав до більшовицької Росії став прем'єр-міністр Великої Британії Ллойд Джордж, який 1920 р. виступив за припинення збройної боротьби проти Кремля і за розвиток торгівлі з Росією, яка потребувала відбудови господарства. Що ж до радянської дипломатії, то вона продовжувала пошук шля-

---

¹⁹ Історія Львова. — Т. 3. — Л., 2007. — С. 38–40.

хів нейтралізації зовнішньої політики ЗУНР. З цією метою голова Раднаркому УСРР Х. Раковський 1922 р. неофіційно зустрівся з Є. Петрушевичем. Переговори з галицьким лідером радянська дипломатія продовжила й у Відні²⁰. Радянська і польська розвідки слідкували за ним і в наступні роки, уже в Берліні.

І лише після ганебного рішення Антанти від 14 березня 1923 р., яке було зніційоване італійським урядом Б. Муссоліні, галицький уряд та його симпатичні відмовилися від ідеї самостійної Галицької республіки. 18 березня на 20-тисячній маніфестації у Львові вже звучали лозунги «Нехай живе Українська республіка!», поширювалися відозви із закликами: «Український народе!.. Недалека ця хвиля, коли цілий український народ по обох боках Збруча і Дніпра зірветься до боротьби і роздавить ненависного ворога». А 82-річний Ю. Романчук, донедавна член Національної Ради ЗУНР, зачитав із маніфестантами присягу, в якій закликав скинути «ненависне нам ярмо неволі» і «злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі»²¹.

Після саморозпуску уряду ЗУНР і його безрезультатної протестаційної заяви (закінчувалася гаслом «Хай живе Українська Держава!»)²² настав новий етап національно-визвольного руху, в ході якого галицький політикум прагнув шукати нових шляхів для державно-політичного ствердження поневолених співвітчизників. Ліві сили мріяли про возз'єднання з СРСР–УСРР, центристи допускали можливість автономного життя в складі Польщі, пра-

---

²⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1035. — Арк. 151; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — С. 341–342.

²¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. — С. 318–319.

²² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Док. і мат. Т. 3. Кн. 2. — С. 598–603.

ворадикали в особі УВО вбачали майбутнє народу лише в самостійній соборній Україні²³. На схилі літ Є. Петрушевич, потоваришувавши в Берліні з гетьманом П. Скоропадським, не проти був за сприяння Німеччини відродити монархічну Україну, яка би об'єднала її східну і західну землі. Уже в незалежній Україні прах Є. Петрушевича привезли з Центрального цвинтаря Берліна і перепоховали на меморіалі УГА на Личаківському цвинтарі у Львові.

Отже, процес духовної і територіально-політичної консолідації українських земель, започаткований Володимиром та іншими князями Київської Русі, продовжений козацькими гетьманами і провідниками УНР–ЗУНР триває й нині. Його продовжувати не лише політикам, але й нам, науковцям.

---

²³ Кентій А. Збройний чин Українських націоналістів. 1920–1956. Т. 1. — Київ, 2005. — С. 44–54.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА І РАДА РЕСПУБЛІКИ У 1921 р.: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМИН

Після Варшавської угоди 1920 р. еміграційні уряди УНР і ЗУНР відстоювали різні програми розв'язання українського питання. Водночас окремі політичні сили Наддніпрянщини і Західної України, які сповідували соборницьку ідеологію, намагались знайти консолідаційну платформу, робили спроби об'єднання в різних організаційних формах. Ініціатива порозуміння виходила з еміграційного середовища у Відні, де знаходились керівні осередки більшості українських політичних партій.

Керуючись постановами партійної конференції, наприкінці травня 1920 р. Закордонне бюро Української партії соціалістів-федералістів на одному із засідань Ради Українського національного державного союзу запропонувало скликати Всеукраїнський конгрес. Рада прихильно поставилася до цієї пропозиції. Вже в середині червня відбулися збори, в яких взяли участь навіть деякі кубанські та американські українські діячі. Всі вони визнали ідею Всеукраїнського конгресу актуальною і погодились з потребою його якнайшвидшого скликання. Таким чином склалася ініціативна група, яка на початку липня 1920 р. провела декілька ширших нарад українських діячів різних напрямів¹.

Унаслідок цих нарад з'ясувалося, що українські комуністи та соціалісти-революціонери не бажають співпрацювати з іншими політичними угрупованнями. Натомість представники решти груп дійшли згоди та ухвалили обрати організаційний

---

¹ Кушнір-Якименко М. Чому неможливо скликати нині Всеукраїнський Національний Конгрес // Воля. — Т. 4. — Відень, 1920. — 20 листопада. — С. 357.

комітет по скликанню конгресу. Однак вже в серпні, коли потрібно було обрати склад комітету, галицькі націонал-демократи і радикали відмовилися брати в ньому участь із тактичних міркувань. Щоправда, вони зазначили, що «це рішення є «тимчасовим» і що згодом, можливо, вони і возьмуть участь у конгресі»².

Звісно, таке ставлення частини галицької та наддніпрянської громадськості певною мірою знеохотило і найпалкіших прихильників конгресу. Але вони продовжили працю й обрали наприкінці серпня 1920 р. організаційний комітет по скликанню конгресу. До його президії увійшли: Олександр Греків (безпартійний), Олександр Макаренко (соціаліст-самостійник), Мілена Рудницька-Лисяк (безпартійна), Федір Слюсаренко (соціаліст-федераліст), Володимир Старосольський (соціал-демократ) і Сергій Шемет (хлібороб-демократ). Проте 1 жовтня 1920 р. скликати Всеукраїнський національний конгрес, як планувалося влітку, не вдалося³.

Ідея об'єднання у формі Всеукраїнського національного конгресу неоднозначно трактувалася різними політиками: одні хотіли в ньому бачити організацію якоїсь групи партій, що відразу розпочне працювати на захист української державності; інші сподівалися перетворити конгрес на опору українського петлюрівського уряду (причому обидві ці групи вважали, що конгрес повинен спиратися винятково на українську еміграцію); треті назагал заперечували потребу конгресу до часу, поки більшовики не залишать території України.

Протягом вересня 1920 р. комітет, його президія і спеціально обрана комітетом комісія по підготовці програми конгресу намагалися укласти таку національно-державну платформу, яка б задовільнила всі українські політичні групи. Між іншим, було ухвалено, що конгрес скликається за персональним принципом, але з урахуванням партійного та репрезентативного моментів, тобто представництва всіх

---

² Там само.

³ З українського життя на чужині // Там само. — 11 грудня. — С. 45.

політичних напрямів, науки, військової галузі тощо. Організатори планували запросити на конгрес близько 120 членів, які б пропорційно представляли всі українські землі та колонії. Та коли дійшло до узгодження платформи та програми конгресу, то «виявилася та сумна картина розбіжностей нашого громадянства, яку витворили наші невдачі в боротьбі за суверенну українську державність»⁴.

Ініціатори конгресу обстоювали думку, що він повинен носити всеукраїнський характер. Тому вони пропонували усунути з його програми питання внутрішнього розпорядку, як наприклад, щодо ставлення до урядів Галичини, Кубані чи УНР, бо «учасники його від українських колоній Америки та Азії не можуть займатися такими справами, що кубанці так само мало компетентні в наддніпрянських справах, як Галичина в кубанських і т. д.»⁵. Таким чином, головне завдання конгресу полягало в захисті принципу суверенної української державності та відстоюванні національно-політичних інтересів українського населення поза межами Української держави. Частина членів комітету обстоювала факт існування трьох українських державних центрів: Галичини, Кубані і Української Народної Республіки. Вони пропонували, щоби конгрес у своїх виступах, як перед Лігою Націй, так і перед іншими міжнародними чинниками, допомагав цим трьом центрам у боротьбі за суверенність, але одночасно обстоював ідею їх об'єднання на тих чи інших умовах.

На основі цієї платформи конгрес мав би категорично домогатися від міжнародних чинників, щоб усі українські землі були звільнені від чужоземних окупаційних військ та щоб українському народові була надана можливість самому встановити на своїх землях лад та організувати владу відповідно з його бажаннями. Передбачалося, що конгрес звернеться з певними деклараціями та меморандумами до польського і

---

⁴ Кушнір-Якименко М. Чому неможливо скликати нині Всеукраїнський Національний Конгрес // Там само. — 20 листопада. — С. 358.

⁵ Там само.

російського народів, до урядів Західної Європи та США, а також із відозвами до українського народу, до української армії тощо⁶.

На жаль, різниця у поглядах на всі питання була настільки значною, що подолати її не вдалося. Наприклад, хлібороби і соціал-демократи рішуче обстоювали соборність України і не хотіли визнати факт існування незалежних Галицької та Кубанської республік. Самостійники-соціалісти та хлібороби домагалися включення до програми конгресу питання про уряд УНР. Деякі члени комітету бажали, щоб конгрес обов'язково засудив польсько-українську війну, тощо. Головним чином ініціатори розглядали конгрес лише як Всеукраїнський національний центр, який не втручатиметься в офіційну державну роботу, натомість частина комітету обстоювала думку, що конгрес мусить вирішити питання про верховну владу УНР.

Ця дискусія стала поштовхом для певних організаційних кроків. 8 грудня 1920 р. відбулася нарада українських діячів, яка обговорила питання про утворення за кордоном Всеукраїнського національного центру. Всі присутні, як наддніпрянці, так і наддністрянці, загалом позитивно поставилися до цієї думки. Вони обрали комісію, яка мала виробити платформу і скликати нову нараду, запросивши і тих діячів, що випадково не були на першому зібранні. «Загальне враження, — писала «Воля» 11 грудня 1920 р., — що на цей раз спроба утворення всеукраїнського громадянського центру піде краще і легше, бо всі вже погодилися з тим, що ця організація не має втручатись в компетенцію урядів, що обстоюючи в принципі соборність, необхідно розуміти її широко і т. д.»⁷. Цього разу було зрозуміло, що політичні угруповання мусять знайти мінімум, який їх об'єднає, бо відстоюючи свої програмні максимальні вимоги, вони ніколи не досягнуть порозуміння.

Лише на нараді представників партій і організацій з Наддніпрянщини і Західної України 23 грудня 1920 р. у Відні

---

⁶ Там само.

⁷ З українського життя на чужині // Там само. — 11 грудня. — С. 47.

було сформульовано «Основні положення платформи Всеукраїнської Національної Ради:

— оборона національної єдності українського народу і відновленої ним державної самостійності українських земель;

— з'єдинення поодиноких українських земель в одноцільній державі на умовах, які будуть вироблені правно-державними органами тих земель (Велика Україна, Галичина, Кубань та ін.);

— народоправний лад в українській державі, державний устрій якої мало встановити Національне Зібрання, обране на підставі п'ятичленної виборчої формули;

— переведення парламентарним шляхом аграрної реформи, з тим, що в основу аграрної політики має бути положена засада сталого володіння землею селянством;

— реальне забезпечення за робітництвом його домагань в соціальній області, як охорона праці, воля професійного руху і т. п.;

— забезпечення національним меншостям національно-персональної автономії, основи якої установає Національне зібрання»⁸.

4 січня 1921 р. у Відні відбулося установче зібрання Всеукраїнської Національної Ради (далі — ВНРади), в якому взяли участь наддніпрянські (соціалісти-революціонери, соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, народні республіканці і народна партія) і західноукраїнські партії (народно- трудова, радикальна, селянсько-радикальна), а також представники Буковини, Ліги віднови України і Українського жіночого союзу у Відні. Головою установчих зборів обрано генерала О. Грекова, а секретарями — Г. Микитея і Ф. Слюсаренка. Після довготривалого обговорення на зборах було вибрано Президію ВНРади у такому складі: голова — С. Шелухин (соціаліст-федераліст), перші заступники — Р. Перфецький (народно-трудова партія), Бич (представник Кубані), генерал О. Греков; секретар — М. Залізник (соціаліст-революціонер). Також обрано виконав-

---

⁸ N.N. [Назарук О.-І.С.] Всеукраїнська Національна Рада // Там само. — Т. 1. — Відень, 1921. — 15 січня. — С. 141–142.

чий комітет у кількості 10 чоловік. Повний склад ВНРади становив 75 чоловік (45 представників мала Наддніпрянщина, 18 — Західна Україна, 7 — Кубань; 5 — нетериторіальні організації: Ліга віднови України, Український жіночий союз).

Першого лютого 1921 р. розпочала роботу перша сесія загальних зборів ВНРади в «Учительському домі» у Відні. Її відкрив обраний президентом С. Шелухин, який коротко охарактеризував внутрішнє й міжнародне становище України. Він ствердив, що «у ВНРаді наступила консолідація українських партій». Доповідь про діяльність президії й виконавчого комітету було прийнято до відома на пропозицію А. Жука.

Цього ж дня члени ВНРади заслухали реферати М. Кушніра-Якименка і С. Дністряньського про міжнародне становище України. Обидва реферати детально охарактеризували ставлення європейських чинників щодо розв'язання українського питання. (Реферат М. Кушніра-Якименка висвітлював позицію наддніпрянських політичних партій, а реферат С. Дністряньського — західноукраїнських).

Дискусія над ними тривала 2–4, 12 лютого на засіданнях сесії, а також — на нарадах територіальних груп. Незважаючи на гострий характер, ВНРада 12 лютого 1921 р. все ж ухвалила постанови, в яких вважала ідеалом українського народу з'єднання всіх українських земель в одну суверенну соборну державу, розуміючи соборність як спілку держав на певних державно-правничих умовах. Оцінюючи міжнародне становище та місце українського питання, вона підкреслювала, що «непевний стан речей на Сході Європи, який може перенестись і на цілу Європу, є наслідком дотеперішньої хибної політики держав Антанти та споневірення ними в ряді випадків принципу самоозначення і національної єдності народів»⁹. Крім цього, засуджувалася політика польського уряду щодо українських земель, Варшавський договір 1920 р. оцінювався як такий, що суперечить українським національним інтересам.

---

⁹ Постанови Всеукраїнської Національної Ради // Український вісник. — 1921. — 1 квітня.

В цей час найбільша кількість української «петлюрівської» еміграції скупчилася в Тарнові, який став місцем осідку уряду УНР в еміграції. Наддніпрянський уряд був занепокоєний «антипетлюрівськими» настроями у Відні, організаційною активністю опонентів. Не бажаючи втрачати провідної ролі серед емігрантських інституцій, уряд УНР ухвалою від 9 січня 1921 р. утворив Раду Республіки, яка мала діяти «на час перебування Уряду УНР поза межами території Республіки» як тимчасовий верховний орган народної влади. Рада Республіки ставала ніби «передпарламентом» українського народу. І. Фещенко-Чопівський причиною створення Ради Республіки вважав те, що «голосно вже обвинувачувано Уряд у слабій активності, просто бездіяльності. Відчувалась необхідність у створенні якогось «гromовідводу», якоїсь відпружуючої акції, яка скупчила би на собі увагу громадянства та була би «вентелем безпеки» між Верховною Владою та її Урядом з однієї сторони та громадянством з другої. Таким «гromовідводом» стала на деякий час Рада Республіки».

Мандати в Раді Республіки (67) було поділено між політичними партіями наступним чином: 2 — Українська народна партія; 5 — народні республіканці; 5 — соціалісти-самостійники; 4 — селянські соціалісти; 5 — соціалісти-федералісти (радикальні демократи); 7 — соціал-демократи; 1 — трудовики; 5 — хлібороби-демократи; 6 — єврейські партії; 2 — представники поляків; 1 — представники німців; 4 — залізничники; 2 — поштовики; 4 — представники місцевого самоврядування; 4 — українських кооператорів; 3 — культурно-освітніх організацій.

З компетенції Ради Республіки було вилучено питання: 1) державного устрою УНР та її конституції; 2) змін в засадах робітничого та земельного законодавства; 3) прав національних меншин. Проте предметом розгляду Ради Республіки мали бути: 1) пропозиції уряду; 2) внески комісії Ради Республіки; 3) внески депутатів; 4) запитання та інтерпеляції; 5) петиції.

Голова ВНРади С. Шелухин загалом позитивно оцінив утворення Ради Республіки, надіючись на співпрацю:

«В Тарнові, теж за межами української землі, засновується інший центр. І ми вітаємо його, як вітаємо всяке українське об'єднання. Правда, наш центр в лучшій становищі, бо ми можемо зовсім свobodно й незалежно висказувати свої думки.

Але із-за цього не хочемо з тарнівським центром ворогувати. Совість наша чиста і руки наші чисті. Не претендуємо на жодні функції влади, тільки на координацію всіх нервів і органів українського мозку, зведених під один знаменник української державности. Може під цим гаслом прийдуть до нас згодом і люде з тарнівського центра...»¹⁰

З усіх українських політичних партій лише народні республіканці, соціалісти-федералісти, соціалісти-революціонери і соціалісти-самостійники були представлені в окремі періоди в обох радах. Поза обома радами виявились українські комуністи, ліві соціал-революціонери.

На третьому засіданні Ради Республіки 20 лютого 1921 р. розглядалось питання ставлення до ВНРади. Представник народних республіканців О. Ковалевський підкреслив: «Ми гадали, що Всеукраїнська Національна Рада у Відні допоможе державному центру в його політично-державній роботі, що вона об'єднає еміграцію і що, може, вона, перебуваючи в інших обставинах, стане тією вільною трибуною, якою ми не розпоряджаємось. Але Всеукраїнська Національна Рада у Відні стала на всі принципи, крім зазначених вище. І це заставляє нас змінити своє відношення до Національної Ради. Умови, які заключено урядом УНР з якою б то не було державою — мусять бути виконані. Розв'язані вони можуть бути тільки правним органом Української Народної Республіки. Коли ж ми бачимо, що компетенцію анулювання деяких договорів бере на себе орган, якому ця компетенція не належить — ми з цим миритися не можемо і вважаємо це за намір до захоплення влади. Ми гадаємо, що об'єднання всіх українських національних сил, як в Галичині, так і Великій Україні — є

---

¹⁰ Назарук О. Всеукраїнська Національна Рада і Рада Республіки // Воля. — 1921. — Т. 1. — Ч. 3. — С. 118.

безумовно бажаним і потрібним, але ми ніколи не зрозуміємо, коли річ йтиме про Велику Україну і нам казатимуть, що її інтереси мусять йти в фарватері Галицької Державності¹¹. Не погоджуючись із засадами політики ВНРади, О. Ковалевський заявив про вихід Української народно-республіканської партії із ВНРади. На користь співпраці виступили представники залізничників (А. Білопольський) і соціалістів-федералістів (М. Корчинський). Соціал-демократ І. Романченко, критикуючи склад і характер ВНРади, підкреслив, що остання порушила принцип соборності, оскільки «наддніпрянці не мають там представництва, яке би відповідало їх кількості»¹².

Представник ВНРади О. Назарук у статті «Всеукраїнська Національна Рада і Рада Республіки», не заперечуючи бажаності консолідації українських політичних сил, різних статусів цих рад (громадсько-політичної організації і державної інституції в еміграції), полемізував з О. Ковалевським щодо напрямів діяльності Ради Республіки: «З української й польської преси довідуємося, що наддніпрянський уряд не хоче згодитися на те, щоб до компетенції цього передпарламенту належали справи військові й заграничної політики. Внутрішні справи усуває з його компетенції факт, що наддніпрянський уряд не має території, а фінансові справи усуває факт відомого відношення до Польщі. Отож — що властиво лишається тій Раді Республіки до вирішування? Пан О. Ковалевський пише, що це мав би бути «орган консолідованої української національної думки там, де неможливе представництво двох найсильніших політичних партій Галичини із-за їх становища супроти Польщі. Але — йдім даліше. Чи можливе це бодай для Наддніпрянської України? Відповідь на це може бути тільки така: можливе, але тільки так довго і в такій мірі, як довго і в якій мірі буде це вигідно для Польщі»¹³.

---

¹¹ Рада Республіки. (Третє засідання) // Там само. — Ч. 10. — С. 475.

¹² Там само.

¹³ Назарук О. Всеукраїнська Національна Рада і Рада Республіки // Там само. — С. 119.

Лютнева 1921 р. полеміка між окремими представниками ВНРади і Ради Республіки засвідчила неможливість співпраці між цими організаціями із-за різних підходів до оцінки міжнародного становища, зовнішньої політики уряду УНР. Остаточо припинився діалог ВНРади і Ради Республіки після того, як члени Президії та Виконавчого комітету ВНРади О. Греков, О. Макаренко та О. Андрієвський підписали 24 березня 1921 р. декларацію, в якій, підтверджуючи умови Варшавського договору, заявили, що Україна «повинна ввійти в політичний, економічний і військовий союз з Польщею та Францією», а східногалицьке питання кваліфікували як внутрішньопольське.

На засіданні 22 квітня 1921 р. Виконавчий комітет ВНРади засудив цю декларацію та її авторів. Західноукраїнська територіальна група заявила про свій вихід з Ради.

Таким чином, чергова спроба консолідації політичних сил Наддніпрянщини і Західної України не реалізувалася. Основною причиною загострення відносин ВНРади і Ради Республіки були ідеологічні протиріччя наддніпрянських і західноукраїнських політиків, які не вдалося подолати після Варшавського договору 1920 р. І. Кедрин, перечитуючи в 1960-х рр. книжечку «Перша сесія Всеукраїнської Національної Ради», влучно підкреслив, що «наведені у тій брошурі промови — це жалюгідний доказ тамошнього спантелічення умів та взаємного закукурічення обласних гурра-патріотів»¹⁴. Водночас Рада Республіки, яка продовжувала свою діяльність до серпня 1921 р., не змогла консолідувати навіть лише наддніпрянські політичні сили. Причиною цьому, як не дивно, були ті самі розбіжності, що існували між ВНРадою і Радою Республіки: 1) зовнішньополітичні орієнтири, 2) ставлення до уряду УНР і С. Петлюри.

---

¹⁴ Кедрин І. Життя–події–люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976. — С. 73.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА І ДИПЛОМАТИЧНА ПІДТРИМКА ДИРЕКТОРІЄЮ УНР ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ЗУНР

Відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії майже співпало з утворенням Західно-Української Народної Республіки й стосунки між ними — в українському соборному таборі — стали від осені 1918 р. кардинальним і наріжним питанням Української революції.

Проблема військово-політичної і дипломатичної підтримки Директорією УНР визвольних змагань ЗУНР належить до найменш вивчених в українській науці. До 90-х рр. минулого століття вона була предметом замовчування, фальсифікації та ідеологічних спекуляцій. Із здобуттям незалежності українські історики почали по-новому, спираючись на недоступні раніше джерела, досліджувати міжнародні аспекти українського питання. Незважаючи на залучення до наукового обігу сьогодні праць визначних державних діячів того періоду — В. Винниченка, Д. Дорошенка, С. Петлюри, І. Мазепи, С. Шелухина, М. Шаповала, О. Шульгина, М. Лозинського¹ та ін., висвітлення перебігу подій та оцінка військово-політичної та дипло-

---

¹ Винниченко В. Відродження нації. В 3-х ч. — Київ-Відень, 1920; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. 1914–1920. — Мюнхен, 1969; Петлюра С. Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — К., 2003.; Шелухин С. Історично-правні підстави української державності. — Вінніпег, 1929; його ж. Петлюрівці в світлі права. — Відень, 1922; його ж. Україна — назва нашої землі від найдавніших часів. — Дрогобич, 1992; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928; його ж. Занепад УНР. — Прага, 1928; його ж. Гетьманщина і Директорія: Спогади. — Нью-Йорк, 1958; Шульгин О. Політика: Державне будівництво і міжнародні справи. — К., 1918; його ж. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. — Нью-Йорк, 1970; його ж. Галичина на Мировій конференції в Парижі. — Кам'янець-Подільський, 1919.

матичної підтримки Директорією ЗУНРу в сучасній українській історіографії мають дискусійний характер.

Проблема дипломатичних взаємин між Директорією УНР і Західно-Українською Народною Республікою знайшла своє відображення у працях українських істориків В. Вериги, І. Срібняка, В. Сергійчука, М. Павленка і Ю. Храмова, П. Брицького і О. Добржанського, В. Солдатенка².

За роки незалежності помітно активізувалася діяльність науковців західноукраїнського регіону, які займаються розробкою історії ЗУНР — М. Кугутяка, М. Литвина і К. Науменка, С. Макаручука, О. Красівського³. Залучення ними до наукового обігу нових документів та матеріалів дозволяє глибше зрозуміти напрямки і особливості дипломатичної діяльності уряду ЗУНР в 1917–1923 рр.

З перших днів свого існування обидві українські держави були втягнуті у запеклі кровопролитні війни: ЗУНР відбивала агресію з боку сусідньої Польщі, яку потужно підтримувала могутня Антанта, а Наддніпрянська Україна билася на трьох фронтах: спочатку на більшовицькому, згодом на польському

---

² Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. Т. 1. — Л., 1998; Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). — К., 1999; його ж. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924). — К.; 2000; Сергійчук В. Не усвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. — Л., 2002; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. — К., 1995; Брицький П. П., Добржанський О. В. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. — Чернівці, 2007; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія (1918–1920 рр.). — К., 1999.

³ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939). — Івано-Франківськ, 1993; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Л., 1995; їх же. Збройні Сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірала. — Л. — Харків, 2007; Макаручук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. — Л., 1997; Красівський О. Я. Галичина в першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. — Л., 2000; його ж. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин. — К., 1998.

і денікінському. Отже, сама ситуація спонукала українські державні утворення до об'єднання зусиль для збереження національної незалежності.

Утворення незалежної Західноукраїнської держави було схвально сприйнято в Наддніпрянщині, а збройна боротьба галичан проти польської навали викликала широку хвилю відгуків і закликів надати братам за Збручем усіляку підтримку. Вже 8 листопада президія Українського національного союзу опублікувала звернення до співвітчизників за підписом В. Винниченка і М. Шаповала, в якому набатом звучали натхненні слова «Громадяне! Треба допомогти рідній Галичині. Вірні, чесні українські серця мусять озватися...Ідіть в Добровольчій корпус оборони Галичини і рятуйте наш П'ємонт від руїни. Хоч чим може, хай допомагає грошима, харчовими продуктами, одежею, котрі здавайте до корпусу оборони, організуйте допомоги, докажіть, що ви сини героїчного народу»⁴.

Відзначимо, що Гетьман України П. Скоропадський у ті дні тепло прийняв дипломатичну делегацію молоді галицької республіки в особі членів Національної Ради О. Назарука і В. Шухевича і, хоча не хотів ускладнювати стосунків з Польщею й Антантою, все ж відгукнувся на прохання галичан і надав, щоправда таємно, допомогу. Він розпорядився виділити 2 млн. доларів, кілька вагонів із зброєю, набоями і обмундируванням, авіаційний загін з Одеси (перелетів до Красного під командування П. Франка, сина Каменяра), гармати, панцирні автомобілі та ін. Крім того, дозволив забрати з Білої Церкви галицький Окремий загін Січових Стрільців Є. Коновальця. Водночас уряд прийняв рішення скерувати до Львова надзвичайну дипломатичну делегацію на чолі з консулом О. Саліковським. Та внаслідок антигетьманського повстання Директорії реалізувати вдалося не все, зокрема загін Коновальця залишився і став ядром збройних сил Директорії⁵.

---

⁴ Нова Рада. — 1918.

⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Л., 1998. — С. 296.

30 листопада 1918 р., у ході повстання проти Гетьмана, члени Директорії В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець і А. Макаренко у Фастові прийняли нову галицьку делегацію у складі Л. Цегельського та Д. Левицького й провели переговори, до яких 1 грудня приєднався С. Петлюра. Сторони швидко прийшли до порозуміння щодо об'єднання республік для ефективної боротьби за незалежність. 1 грудня було узгоджено і підписано попередній «передвступний» договір. У ньому відзначалося, що йдучи назустріч прагненням українського народу обох республік об'єднатися «в єдиній неподільній незалежній та суверенній Українській Державі» укладено договір про державну злуку. Згодом його повинні були схвалити законодавчі органи, а ратифікувати — майбутні Українські Установчі збори⁶.

Питання про соборність України, тобто об'єднання із ЗУНР, Директорія і уряд УНР призначили на 22 січня 1919 р. в урочистій обстановці. На цей день скликано Всеукраїнський трудовий конгрес. Отже, до Києва прибула представницька урядова делегація ЗУНР — 36 осіб, у складі якої були відомі державні і військові діячі, зокрема Л. Цегельський, Р. Перфецький, Д. Вітовський, Т. Старух, С. Вітик, В. Стефаник. 22 січня на Софіївській площі у присутності великої кількості людей та керівництва держави член Директорії Ф. Швець зачитав Універсал Директорії УНР про об'єднання республік і утворення єдиної УНР. Л. Цегельський оприлюднив Грамоту уряду ЗУНР. Делегації обмінялися документами, які були схвалені конгресом.

Згідно ухвал ЗУНР отримала найменування ЗОУНР (Західна область УНР). Президент Є. Петрушевич став членом Директорії, а С. Петлюра запрошувався до тимчасової столиці Станіславова на засідання уряду та інші наради. Таким чином координувалися дії керівництва держав та їх урядів, які по-суті не змінили своїх функцій і часто діяли автономно. За короткий час було відпрацьовано порядок

---

⁶ Юрїїв І. Акт 22 січня 1919 р. // Літопис Червоної Калини. — 1938. — Ч.1. — С. 4.

надання допомоги ЗОУНР, для чого виділено значні кошти: родинам стрільців УГА — 120 млн. гривень, на продовольчі операції — 40, на відбудову житла — 500, на експлуатацію залізниць — 17, на військові потреби й утримання УГА — 70, а у вересні ще 240 млн. гривень. Для населення східних районів Галичини було надіслано 730 вагонів цукру, 213 — борошна, 223 — збіжжя та ін.⁷

Безумовно, у період, коли з першого дня свого існування 1 листопада 1918 р. ЗУНР була змушена зброєю захищатися від польського агресора, найбільшу потребу вона відчувала у військовій допомозі, оскільки Галицька армія формувалася у складній ситуації. На прохання уряду і військового командування впродовж листопада-грудня армія отримала з Наддніпрянщини 20 тис. гвинтівок, 80 млн. набоїв, 300 кулеметів, 80 гармат, 20 бойових літаків з екіпажами та ін. До складу Галицької армії прибули окремі частини і підрозділи Наддніпрянської армії, зокрема Козятинська стрілецька бригада полковника Кравчука (близько 1000 вояків), гарматні бригада, полк та кілька окремих батареї, Окремий козацький загін ім. Гонти під командуванням отамана А. Долуда, який особливо відзначився у вуличних боях у Львові. Оскільки УНР від кінця 1918 р. опинилася у стані війни з більшовицькою Росією, надати більш поважну допомогу військом вона не змогла. Відгукнувшись на прохання керівництва ЗУНР і, зважаючи на брак у нього вищого командного складу, в Галичину були скеровані на посади командувача УГА досвідчений генерал М. Омелянович-Павленко, начальника штабу армії, полковник Генерального штабу Є. Мешковський, відповідальні посади посіли наддніпрянці генерали В. Генбачів та О. Греків, полковники М. Какурін, Д. Кануков та ін.⁸

---

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО) України. Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр.14. — Арк. 78–83.; Литвин М. Вказ. праця. — С. 304.

⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. — Л., 1999. — С. 75–76.

Величезною заслугою наддніпрянських воєначальників стала проведена ними кардинальна реорганізація Галицької армії за європейським зразком у січні-лютому 1919 р. Під керівництвом полковника Мешковського було розроблено і в короткий час втілено у життя план, згідно з яким розрізнені й неоднорідні окремі загони і бойові групи були зведені у три корпуси, 12 стрілецьких бригад полкового або курінного складу, засновані старшинські школи для підготовки і поповнення армії командним складом. Доведена до 100 тисяч бійців, Галицька армія за своєю організацією і боєздатністю вийшла на рівень кращих європейських армій, про що свідчила її війна з набагато сильнішою армією Польщі, яка була організована і забезпечена за участю країн Антанти. Зокрема Франція сформувала, озброїла і надіслала на Галицький фронт армію генерала Й. Галлера (50 тис. багнетів і шabelь, 200 гармат і 900 кулеметів) – на той час (квітень 1919 р.) найбільш організоване і могутнє збройне формування у Східній Європі. Крім того, допомогою УНР у війні галичан з Польщею був утворений Холмський фронт генерала О. Осецького, який, щоправда не був численним (до 6 тис. бійців). Він прикривав північне крило Галицької армії від Соколя. Тили Галицької армії прикривав від більшовиків Волинський фронт (близько 5 тис. багнетів) отамана В. Оскілка⁹.

Слід зауважити, що проголошення Акту злуки та об'єднання із ЗУНР чимало політичних діячів Наддніпрянщини сприйняли неоднозначно. Голова Ради Народних Міністрів І. Мазепа у своїх спогадах наголошував, що політики обох частин, не лише УНР, виявили неготовність до спільної боротьби «сборним фронтом». Вважав, що наддніпрянці і галичани мали різний рівень громадсько-політичної, державної та правової свідомості, що не могло не вплинути на стосунки в складних умовах українського військового протистояння на трьох різних фронтах: більшовицькому, польському, денікінському¹⁰.

---

⁹ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – С. 146–149.

¹⁰ Мазепа І. Вказ. праця. – С. 218.

Не заперечуючи, в цілому, морально-політичного значення події, скептично ставився до неї В. Винниченко. Насамперед, він вважав, що «більшість Національної Ради складалась з представників дрібнобуржуазних партій, з парламентських і соймових послів, у більшості своїй націонал-демократів... з обмеженим, обсмоктаним псевдо-європейською цивілізацією світоглядом». Отже, за Винниченком, керівництво ЗУНР не сприймало революційного духу Наддніпрянської України й лише під тиском народу «мусіло піти на поступки й згодитися на з'єднання. Але це було тільки формальне поєднання»¹¹.

М. Шаповал взагалі вважав, що велика різниця соціально-політичних і економічних характеристик УНР і ЗУНР «не мали підстав для органічного об'єднання. На відміну від УНР, де влада свідомо формувалася Директорією так, щоб вона належала трудовому народу (через Трудовий конгрес), утворена на західноукраїнських теренах Українська Національна Рада складалась з українців-депутатів...представників трьох партій.» Саме ця обставина, стверджував він, спричиняла до різного розуміння зовнішньої і внутрішньої політики керівництвом обох державних утворень, «стала фатальною для всеукраїнської революції»¹².

Відзначимо, що процес об'єднання зовнішньої політики обох українських держав був не менш складним, оскільки йшлося про пошуки союзників на Заході. У січні-лютому 1919 р. керівництво УНР доклало усіх зусиль для порозуміння з Антантою. Його дипломатичні місії вели безперервні переговори в Одесі і Бірзулі з представниками Франції, щодо визнання України, включення її у спільний антибільшовицький фронт й, відтак, надання військово-технічної допомоги¹³. Об'єднання із ЗУНР і автоматичне втягнення у війну з По-

---

¹¹ Винниченко В. Вказ. праця. — С. 395–398.

¹² Трембіцький В. Американські українці в допомозі Українській Державі і її народів. 1914–1923 рр. // Альманах УНС на рік 1971. — С. 51.

¹³ ЦДАВО України. Ф.1065. — Оп.1. — Спр.162. — Арк. 33-35.

льщею, безперечно, шкодило цим зусиллям. На це звертали увагу деякі політичні угруповання УНР, підкреслюючи різницю зовнішньополітичних пріоритетів. Проте, С. Петлюра та його угруповання твердо стояли на точці зору, що військово-політичний союз із ЗУНР буде надзвичайно корисним для успішної боротьби з більшовиками. Але, щоб отримати численну боєздатну Галицьку армію, слід було покінчити з її війною проти Польщі. Отже, маючи у своєму розпорядженні мережу дипломатичних установ і місій за кордоном, міністерство закордонних справ УНР намагалось сприяти позитивному вирішенню проблеми Східної Галичини, головним чином, припинити українсько-польську війну.

Саме з цією метою С. Петлюра взяв участь у переговорах командування УГА з місією Антанти на чолі з французьким генералом Бертелемі у лютому 1919 р. в Ходорові. Він пропонував урядові ЗУНР і командуванню УГА погодитися на запропоновані умови і бодай втратою частини території Галичини домогтися миру, зберегти незалежну державу, а головне знайти порозуміння з Антантою. Оскільки глави держав Англії, Франції, США — чільні учасники Паризької мирної конференції були зацікавлені в припинення війни й розглядали це питання на засіданнях, прийняття пропозицій С.Петлюри було б дуже доцільним. На наш погляд, вирішення цього питання у лютому 1919 р. могло би радикально вплинути на ситуацію в регіоні. Провал ходорівських переговорів внаслідок недалекоглядної політики керівництва ЗУНР С. Петлюра переживав як власну відчутну дипломатичну поразку: адже була втрачена можливість радикально покращати стосунки з Антантою і Польщею, скріпити протибільшовицький фронт 100-тисячними арміями ЗУНР і Польщі¹⁴.

Ця поразка дипломатії УНР змусила С. Петлюру терміново шукати порозуміння з Польщею, що заклало перші трищини у стосунках з керівництвом ЗУНР. Усі надзвичайні

---

¹⁴ Литвин М. Вказ. праця. — С. 308.

дипломатичні місії УНР до Варшави в першій половині 1919 р. головним завданням мали припинити українсько-польську війну з умовою зберегти незалежну Галицьку республіку шляхом втрати певної території. Найбільш значимою була місія на чолі з генерал-полковником С. Дельвігом. Скерована до Львова 31 травня, в період найбільшого воєнного успіху польського війська, коли Галицька армія була затиснута в так званий «трикутник смерті» у південному Поділлі. Але й на цей раз, узгоджена Дельвігом з поляками лінія перемир'я, безумовно важка для галичан, але яка зберігала їх державність і надію на краще майбутнє, була відкинута Є. Петрушевичем. В результаті, Паризька мирна конференція дала дозвіл на остаточну окупацію поляками Галичини і ЗУНР втратила свою територію. У середині липня 1919 р. диктатор Є.Петрушевич разом з урядом і Галицькою армією відступили за Збруч на землі УНР і включилися у нові протиборства з більшовиками і денікінцями.

Найбільш активну дипломатичну допомогу ЗУНР надавала надзвичайна місія УНР на Паризькій мирній конференції. 29 грудня 1918 р. Рада міністрів прийняла рішення про відправку до Парижу поважної дипломатичної делегації на чолі з Г. Сидоренком. До її складу увійшли В. Панейко (державний секретар закордонних справ ЗУНР, заступник голови), О. Шульгин, А. Марголін, А. Галіп, С. Томашівський, С. Шелухин, Д. Ісаєвич та інші досвідчені політичні діячі і дипломати. Вона прибула в Париж, на відміну від новостворених Польщі, Чехословаччини та ін. країн, без офіційного запрошення, отже не була визнана учасником конференції. Але завдяки тому, що розглядалася проблема Східної Галичини, делегатам УНР вдалося брати участь у дискусіях за участю глав великих держав та виступити у захист незалежності ЗУНР й, насамперед із заявами про припинення українсько-польської війни. У квітні до делегації УНР приєдналися галичани: тимчасово керуючий справами зовнішньополітичного відомства

М. Лозинський та військовий міністр Д. Вітовський. Разом із В. Панейком вони склали групу представництва ЗУНР, яка неодноразово брала участь у дискусіях на вищому рівні¹⁵.

Жодна із великих держав не вважала потрібним встановити контакти з делегацією УНР, оскільки не визнавали Україну самостійною державою. Українську проблему на конференції розглядали як частину загальноросійської, в контексті відновлення єдиної Росії. Отже українська делегація обмежувалася окремими контактами з представниками інших делегацій та найбільш жваво спілкувалася з делегаціями невизнаних держав — Латвії, Литви, Білорусії, Грузії та ін. Наддніпрянці спільно з галичанами готували і розповсюджували дипломатичні ноти, меморандуми, заяви у пресі, де інформували Захід про боротьбу з більшовиками, а також про ситуацію в Східній Галичині у зв'язку з агресією Польщі. Це викликало певний резонанс і сприяло тому, що провід конференції неодноразово зустрічався з галицькою делегацією та утворив спеціальну комісію з проблеми під керівництвом генерала Боти. Військово-дипломатичні місії виїжджали до Галичини, провадили у Львові, Ходорові, Хирові переговори щодо припинення українсько-польської війни.

Формально обидві українські делегації були єдиною дипломатичною місією, але вже у квітні почали діяти окремо. Переконавшись, що Антанта не визнає делегацію УНР, хоча остання намагалася висунути на перший план не розбіжності з білою Росією, а участь України у спільній боротьбі з більшовиками, представники ЗУНР В. Панейко й С. Томашівський по-суті відокремилися й почали провадити власну зовнішньополітичну лінію. Оскільки Паризька мирна конференція погоджувалася розглядали проблему лише Східної Галичини та українсько-польської війни, вони доводили, що

---

¹⁵ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 369–370.

ЗУНР є окрема держава і саме її вони представляють на конференції. Вони вважали, що це був єдиний шлях до порозуміння з Антантою. Дійсно, міжнародні перспективи визнання УНР і ЗУНР буди різними. Адже, відомі 14 пунктів декларації президента США В. Вільсона гарантували народам колишньої Австро-Угорської імперії право на самовизначення, тоді як народам Росії такого не обіцяли. Дійсно, на землях цесарської імперії при сприянні Антанти виникли незалежні Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія. Отже, за тогочасною міжнародною кон'юнктурою ЗУНР мала набагато більше шансів отримати суверенітет, ніж Наддніпрянська Україна¹⁶.

Дипломати повідомляли уряду УНР з Парижа про розбіжності і по-суті розкол в українській місії. 8 липня міністр закордонних справ УНР В. Темницький на засіданні Ради народних міністрів доповідав про ситуацію в делегації й запропонував заслухати Є. Петрушевича та ужити заходів для узгодження закордонної політики. Проте події у Парижі вийшли з-під контролю і розбіжності подолати не вдалося.

М. Лозинський і Д. Вітовський зайняли у конфлікті сторону Г. Сидоренка, тобто виступили за єдність делегації. Після червневої постанови Вищої Ради конференції щодо дозволу Польщі окупувати Галичину вони покинули Париж. Наштовхнувшись на негативне ставлення керівництва Паризької конференції до питання визнання УНР і участі її делегації у рішенні проблем післявоєнного устрою Європи, група Марголіна і Шульгіна виступила з планом ідеї федерації самостійних держав, які виникли на теренах Російської імперії та скликання Всеросійських установчих зборів. Проте, Найвища Рада підтвердила від імені Антанти, що не визнає самостійності народів колишньої Росії і для України єдиним виходом може бути порозуміння з Верховним правителем Росії О. Колчаком.

---

¹⁶ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 115–118.

У серпні 1919 р. незадоволений діяльністю делегації С. Петлюра призначив новим головою М. Тишкевича. Тоді ж галицька делегація стала діяти окремо, про що повідомила керівництво конференції. А після розриву відносин між Є. Петрушевичем і С. Петлюрою в листопаді 1919 р. В. Панейко, С. Томашівський, О. Кульчицький і А. Петрушевич створили самостійну делегацію ЗУНР. Сподівання уряду УНР залагодити проблему за допомогою досвідченого дипломата й знаного за кордоном діяча, не виправдалися. 26 грудня 1919 р. дипломатичну місію УНР з Паризької мирної конференції було відкликано¹⁷.

Таким чином, діяльність дипломатів УНР у захисті інтересів Західно-Української Народної Республіки виявилася безплідною. Серед об'єктивних причин головною було негативне ставлення провідників Антанти, в першу чергу Франції, до незалежності України. Вони робили ставку на відновлення союзної їм білої Росії і не визнали крім Фінляндії і Польщі жодної з новоутворених на постімперському просторі країн. Далися взнаки й помилки у діяльності об'єднаної української делегації, які проявилися у відсутності єдиної зовнішньополітичної лінії та вміння генерувати нові ідеї, переконувати політичних опонентів. Зрештою, єдності у зовнішній політиці не було й у керівництва УНР і ЗУНР. Спільна орієнтація на Антанту не підкріплювалася конкретними діями, необхідними компромісами як у ході українсько-польської війни, так і Другої війни РСФРР проти УНР, що було наслідком різного бачення надзвичайно складної геополітичної ситуації. Все це не дозволило українській дипломатії домогтися результатів, які б забезпечили незалежність і територіальну цілісність обох українських держав.

---

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3603. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 59, 98.

ЛІТО 1919 РОКУ В ДОЛІ СОБОРНИЦЬКИХ УСТРЕМЛІНЬ УКРАЇНЦІВ

Жити у вільній, незалежній, соборній державі було одвічним прагненням українців. Перш, ніж втілити це в життя, вони мушили подолати складний і тернистий шлях. Лише 22 січня 1919 р. Наддністрянська і Наддніпрянська Україна оголосили про об'єднання в одну незалежну державу — Українську Народну Республіку. Але становлення молодого державного утворення ускладнювалося низкою факторів: зовнішньою експансією — більшовики, денікінці, поляки, румуни, внутрішніми протиріччями між проводами обох республік, особистісним протистоянням Симона Петлюри і Євгена Петрушевича .

Особливо складним і суперечливим для українського соборницького процесу було літо 1919 р. Під тиском зовнішніх ворогів українські армії були притиснуті до обох берегів Збруча. У цей важкий час потрібно було знайти порозуміння і продовжити визвольну боротьбу. Незважаючи на численні розбіжності, хоч і на короткий час, українські сили об'єдналися для спільних дій.

Серед праць, що розкривають історію соборницьких змагань українців влітку 1919 р., виділяють роботи активних діячів Української революції — В. Винниченка, М. Лозинського, І. Мазепи, О. Назарука. Окремі питання взаємовідносин УНР і ЗУНР в червні-серпні висвітлюють учені української діаспори С. Ярославин, В. Верига. Серед сучасних україн-

ських істориків слід відзначити праці С. Литвина, М. Литвина та К. Науменка, І. Кураса та В. Солдатенка¹.

Об'єднавшись 22 січня 1919 р. в одну державу, обидві республіки продовжували жити своїм власним життям. У червні сталася знакова подія, яка вплинула на подальший розвиток взаємовідносин УНР і ЗУНР. Президія Української Національної Ради і Державний Секретаріат «постановили надати право виконувати всю військову і цивільну владу, яку виконував доси на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, уповноваженому диктаторові»². Ним став Є. Петрушевич. Керівні кола УНР вважали встановлення диктатури в Галичині нелегітимним.

Годішній міністр внутрішніх справ І. Мазепа наголошував: «Ми вважали, що акт 9 червня був незаконний. Іншими словами, Директорія й уряд побачили в акті проголошення диктатури державний переворот і тому не признавали диктатури Петрушевича правною установою. Вважалось, що через утворення диктатури Українська Національна Рада перестала виконувати владу, тому функції Національної Ради мусіли перейти на Директорію»³. Водночас відомий діяч ЗУНР М. Лозинський відмічав, що «наука державного права признає стан найвисшої державної конечности, в яким той, хто

---

¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — К., 2003; Лозинський М. Галичина в рр.1918–1920. — Нью-Йорк, 1970; Винниченко В. Відродження нації. — Київ–Відень, 1920; Назарук О. Рік на Великій Україні. — Нью-Йорк, 1978; Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 роках. — Філадельфія, 1956; Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр. У 2 т. — Л., 2005; Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. — К., 2000; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Л., 1995; Курас І., Солдатенко В. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). — К., 2001.

² Лозинський М. Вказ. праця. — С. 109

³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — С. 225–226.

має владу, має моральне право вийти по-за межі закону, коли сього вимагає оборона держави»⁴. Тому, на його думку, проголошення Є. Петрушевича диктатором було обгрунтованим.

27 червня 1919 р. С. Петлюра направив телеграму Є. Петрушевичу, запрошуючи прибути на нараду членів Директорії до Кам'янця-Подільського у зв'язку з проголошенням диктатури⁵. Але той відповів, що «з причини положення на фронті і заповідженого приїзду місії Антанти не можу зараз приїхати до Кам'янця. Якщо лиш мій виїзд стане можливим, радо приїду, щоби положити кінець безосновним і для обох сторін шкідним непорозумінням»⁶.

4 липня 1919 р. уряд УНР вирішив «відповідно до актів 3 і 22 січня 1919 р. про злуку Української Народної Республіки з Галичиною, в складі Міністерства Української Народної Республіки утворити Міністерство Західної Облaсті (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною»⁷. На чолі міністерства було поставлено західноукраїнського діяча С. Вітика, а Є. Петрушевича позбавлено членства у Директорії.

Такий хід подій намагалася пояснити газета «Галицький голос»: влада на території Галичини після Акту злуки перейшла до Директорії, і до Установчих зборів тимчасово її виконувала УНРада. Через проголошення диктатури вона перестала бути політичною владою, бо конституція не дає на це законних підстав. Тому оскільки УНРада не виконує вже свої функції, а диктатура була незаконною, то влада повинна перейти до Директорії, а виконувати її буде міністерство у справах Галичини⁸.

---

⁴ Лозинський М. Вказ. праця. — С. 107.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО) України. Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 27.

⁶ Там само. Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 132.

⁷ Лозинський М. Вказ. праця. — С. 170.

⁸ Там само. — С.170.

З проголошенням диктатури можна пов'язати й спробу отамана П.Болбочана вчинити переворот у Проскуріві 9 червня 1919 р. В.Винниченко згадував, що «реакційність Болбочана цілком відповідала напряму галицьких керуючих політиків і вони доручили цьому «герою» формувати військо з українців-наддніпрянців. Болбочан цим скористувався й почав вести відповідну до своїх поглядів і намірів агітацію серед ешалонів «запорожського корпусу», що в цей час прибували з Румунії. Йому ретельно допомагала друга частина оскілковців-самостійників на чолі з П.Андрієвським, яка сховалась під покровом Державного Секретаріату в Галичині»⁹. П. Болбочан планував арешт С. Петлюри, Ради Народних Міністрів, захоплення влади й створення власного уряду. Але отамана заарештували і за вироком військово-польового суду 24 червня розстріляли.

Та не тільки внутрішні протиріччя заважали соборницьким устремлінням українців. На УНР з різних боків наступали поляки, більшовики, а згодом й денікінці. Галичани вели виснажливу боротьбу з поляками, наддніпрянці намагалися втримати наступ Радянської Росії. Переломним моментом у боротьбі поляків і галичан став вступ у бойові дії армії Ю. Галлера, яка прибула 30 квітня до Варшави. Це були польські війська, сформовані у Франції для боротьби з більшовиками. Та поляки використали їх у власних цілях і направили проти УГА. Хоча цього слід було очікувати, адже Франція виступала за утворення Великої Польщі, до складу якої мала увійти вся Галичина. Уряд ЗОУНР звертався до Антанти з проханням заборонили використовувати армію Галлера у боротьбі з українцями та надання технічної підтримки в боротьбі з більшовиками¹⁰. Але бажаних результатів це не дало. З'єднання генерала Галлера без особливої

---

⁹ Винниченко В. Вказ. праця. — Ч. III. — С. 295–296.

¹⁰ Центральний державний історичний архів м. Львів (далі — ЦДАЛ). Ф. 368. — Оп. 1. — Спр. 107. — Арк. 3.

напруги тіснили галичан, виграючи битву за битвою. Командування УГА спробувало заключити перемир'я з командуванням Польської армії. 26 травня 1919 р. М. Омелянович-Павленко прибув до Любліна для переговорів з Ю. Галлером. Було запропоновано перемир'я по лінії Буг — Курівці — Перемишляни — Миколаїв — Стрий. Але Галлер вимагав капітуляції українських армій, передачі всього залізничного парку полякам, створення мішаної комісії для проведення слідства у справі жорстокості щодо місцевого населення¹¹.

А тим часом С. Петлюра намагався сконцентрувати сили проти одного ворога — Радянської Росії. Тому він вирішив йти на контакт з Польщею в односторонньому порядку. 1 червня 1919 р. до польського командування було направлено військову делегацію на чолі з генерал-поручником С. Дельвігом. Метою його місії було досягнення нейтралітету Польщі, визначення демаркаційної лінії й вироблення плану операцій проти більшовицьких військ. З боку Польщі для переговорів призначено комісію під проводом генерала Радзівєвського. Ці переговори ускладнювалися тим, що в залежності від ситуації на фронті змінювалися й вимоги поляків. Але до повного розриву все ж не дійшло. За основу делегація УНР взяла визначену раніше спеціальною місією Антанти «лінію Бертелемі», на якій війська обох сторін мусили б зупинитися. Поляки, маючи перевагу на всьому фронті, не погоджувалися з цим. Вони почали вимагати роззброєння цілої армії. Усе ж таки 16 червня за активної участі С. Дельвіга був укладений договір між Польщею і УНР без відома керівництва ЗУНР. За його умовами встановлювалася демаркаційна лінія, так звана «лінія Дельвіга»: Заложці — Серет — Чистилів — Тернопіль — Острів — Лозятин — Золота Липа — Дністер — Незвиска. Є. Петрушевич договору

---

¹¹ Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття. — К., 1993. — С. 239.

не визнав, оскільки він був заключений без його відома. Коли ж розпочалася Чортківська операція УГА, польська сторона апелювала до умов цього договору, але Є.Петрушевич на це не зважав. Військові дії негативно позначилися на становищі Наддніпрянської армії, бо поляки почали евакуацію з Тернополя й припинили наступ на більшовиків з боку Радзивилова на Дубно — Кременець. Самі ж галицькі війська внаслідок контрнаступу польських військ відступили на плацдарм, який обмежувався зі сходу Збручем, а з півдня Дністром.

Крім того, 25 червня 1919 р. Найвища рада країн Антанти, «з огляду на охорону людей і майна мирного населення Східної Галичини зі сторони більшовицьких банд ... рішила уповноважити збройні сили Польської Республіки продовжити свої операції аж до річки Збруч»¹². Таким чином, УГА була змушена відійти до Збруча. У відповідь Є.Петрушевич направив протест: «Український нарід і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польський наїзників»¹³.

У червні-липні 1919 р. внаслідок наступу більшовиків і поляків українські війська були притиснуті до Збруча. Для Галицької армії плацдарм обмежувався зі сходу р. Збруч, а з півдня р. Дністер. До переходу Збруча Головний отаман неодноразово просив допомоги у Є. Петрушевича. Але Диктатор не поспішав з прийняттям рішення, відповівши: «Панове, ви кличете нас на Велику Україну, а чи не представники вашої влади весь час ведуть демагогічну агітацію для розкладу ЗОУНР, чи не вони офіційно нацьковують на мою особу, чи не ваші агенти силкуються розкласти нашу армію, відібрати в неї довір'я до своїх вождів і внести політику в нашу армію; чи не ви дали притулок ворогам мого уряду? Скажем, а що буде з нами на Великій Україні? Як поста-

---

¹² Там само. — С.247.

¹³ Лозинський М. Вказ. праця. — С. 112.

виться до нас нарід. Випадок з п'ятою бригадою — це не пересторога (вона була роззброєна на Чорному Острові). А як складеться співпраця наших урядів і наші взаємовідносини? Чи забезпечите нашу армію?»¹⁴. Ці питання були досить актуальними, оскільки породжувалися не лише військово-політичним становищем, але й складними відносинами між обома українськими республіками.

Для УГА було кілька виходів: або відійти за ріку Збруч на територію Великої України, або використати всі засоби для боротьби в Галичині. Є. Петрушевич, насамперед, ужив заходів для з'ясування можливості переходу до Румунії. І. Мазепа писав: «Нехіть до співпраці з Наддніпрянським урядом була у провідників Галицького уряду така велика, що вони навіть у цей критичний момент не думали про з'єднання українських сил, а шукали порозуміння з румунами для спільного наступу проти большевиків. Галицькі праві провідники все ще не втратили надії на Антанту. Вони казали: «Якщо підемо з румунами, то покажемо Антанті, що ми — не большевики. А якщо з'єднаємося з Наддніпрянською армією, то хто знає, чи не пошкодить це нам в очах Антанти?»¹⁵. Лише після того, як румуни відмовилися пропустити Галицьку армію на свою територію, у Є. Петрушевича не залишалось іншого виходу, як шукати порятунку за Збручем.

Але він ще сумнівався, з ким заключити угоду — з УНР чи з Радянською Росією. Большевики висунули неприйнятні умови: розрив з Наддніпрянською армією й вилучення з її рядів усіх галичан, проголошення УГА частиною радянських армій Росії, України, Угорщини й Словаччини¹⁶. Радянська сторона з прихильністю ставилася до галицької армії і над-

---

¹⁴ Капустянський М. Похід українських армій на Київ і Одесу. — Ч. 3. — Л., 1922. — С. 50–51.

¹⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — С. 224.

¹⁶ Лозинський М. Вказ. праця. — С. 109.

дністрянці вислали навіть сотника Магаляса для переговорів. До Чорткова прибула делегація від Радянської Росії, але Є.Петрушевич її не прийняв, мотивуючи тим, що це справа Антанти, в яку він до останнього вірив¹⁷.

У той час УГА не вистачало зброї, тому до Кам'янця поїхав сотник С.Шухевич просити допомоги від УНР. Міністр Б.Мартос відмовив, але Головний отаман згодився і вислав вантажні автомобілі із зброєю. С. Шухевич пізніше писав, що ця допомога до галичан так і не прибула¹⁸.

4 липня 1919 р. командування Галицької армії надіслало С. Петлюрі телеграму: «Під сильним напором польських сил, за браком амуніції й інших матеріалів, Галицька Армія буде примушена перейти річку Збруч та шукати опори й охорони на широких ланах Великої України. З цих причин Начальна Команда Галицької Армії звертається з проханням до Головного отамана призначити район виключно для Галицької Армії..., де вона відпочила б та упорядкувалася б»¹⁹.

Командування Наддніпрянської армії відповіло, що «приймає Галицьку Українську Армію, як братню, і всім їй допоможе, що в її силах. Головний отаман дає розпорядження в цій справі належним установам і має тверду надію, що тимчасове лихо зміниться й обидві армії, з'єднавшись в одне незрозуміле ціле, в скорому часі побачать кращі дні»²⁰.

Щоправда, Є. Петрушевич ще тиждень вагався, не поспішав переводити через Збруч основні сили УГА. Ще 3 червня в присутності члена Директорії Ф. Швеця Є. Петрушевич наголосив: «Антанта Петлюрі не вірить, вважає його за большевика і тому не дасть допомоги Україні, доки на чолі армії стоїть Петлюра...Українська справа загибає від командування Петлюри. Він не є військовий фахівець. Йому армія

---

¹⁷ Шухевич С. Споми́ни. — Ч. II. — Л., 1929. — С. 131.

¹⁸ Там само. — С.81.

¹⁹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — С. 224.

²⁰ Там само. — С. 224.

зовсім не вірить. Хай передасть командування досвідченій людині... Чотири українські партії заявили, що не можуть і не будуть воювати в армії, якою керує Петлюра»²¹.

Представники уряду УНР їздили для зустрічей з Є. Петрушевичем спочатку до Чорткова, а згодом до с. Королівки за Збручем. Лише після численних переговорів він врешті 14 липня прийняв остаточне рішення, яке було передане в штаб Наддніпрянської армії: «З огляду на несприятливі обставини, що склалися на фронті Галицької армії (перевага сил на боці поляків, а головне брак мушкетних і гарматних набоїв), вся Галицька армія і Галицький уряд, починаючи з 15 липня, переходять на східний беріг Збруча, тобто на Наддніпрянщину, щоб усі сили використати для спільної боротьби з більшовиками й звільнити від них Наддніпрянську Україну»²².

У Борщеві С. Петлюра пообіцяв Диктаторові змінити кабінет міністрів, яким той був незадоволений. До того ж Головний отаман запевняв, що стане «ціла Україна проти більшовиків»²³, вказуючи ніби на повне об'єднання і спільну мету. Диктатор у свою чергу видав наказ старшинам, яким спонукав Галицьку армію до нової боротьби і вказував на причини, що змушують залишити свій рідний край: «Для того мусить стати кличем кожного західно-українського жовніра, якнайшвидше до боротьби з ляхами. Се не виключає, що наша армія відпочивши, як довго не осягне ще всіх услівій, конечних до повороту за Збруч, pomoже Східній Україні в поширенні її території. Долі обох областей тісно зв'язані між собою... До того ж не вільно забувати, що від часу проголошення злуки обох областей ми, Галичани, стали горожанами Соборної України, а тим самим маємо і обов'язок помагати в потребі і її Східній Області»²⁴.

---

²¹ Мазепа І. Творена держава// Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). — Прага, 1930. — С. 34.

²² Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — С. 225.

²³ Назарук О. Вказ. праця. — С. 180.

²⁴ ЦДАВО України. Ф.2192. — Оп.1. — Спр.3. — Арк.148.

16 липня 1919 р. розпочався перехід галицької армії на територію Великої України. «Були то страшні дні. З одного боку напірали поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу і від заходу...», — писав очевидець тих подій О. Назарук у своїх спогадах²⁵. «Ми відступали не як воїни-оборонці рідної землі, а неначе злодії, що накоїли лиха на чужій землі і мусять крадькома втікати. Тоді ми перший раз не як одиниці, а як маса, як українське військо, почували наглядно, які ми чужі були на своїй землі. Ми зійшли в очах світа на більшовицьку банду»,²⁶ — згадував інший сучасник В. Євшан.

Сам перехід тривав три дні. Обидві армії зберігали самостійність. УГА підлягала Начальній Команді Галицької армії, на чолі якої стояв генерал-четар М. Тарнавський. Наддніпрянська — Штабу Наддніпрянської Дієвої армії під командою отамана В.Сальського. Для координації дій обох армій утворено Штаб Головного отамана. Шефом штабу призначено генерала М. Юнакова. У політичному плані ні про яку єдність не йшлося. Міністерство у справах Галичини хоч і було офіційно ліквідоване 29 вересня 1919 р., в дійсності існувало й надалі²⁷. О.Назарук зазначав, що міністерство у справах Галичини повинне існувати, оскільки було зв'язуючим ланцюгом між обома урядами. Крім того, воно повинне було мати двох заступників голови — галицького і наддніпрянського²⁸.

«Наші війська спинилися на Наддніпрянщині — і та прийняла нас, як мати своїх дітей, хоч сама веде важку боротьбу з ворогом — більшовиками. З'єдинення з Великою Україною, проголошене ще в січні цього року, переведено тепер обста-

---

²⁵ Назарук О. Вказ. праця. — С. 182.

²⁶ Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918 до 1 листопада 1919). — Відень, 1920. — С. 5.

²⁷ Лозинський М. Вказ. праця. — С. 171.

²⁸ Назарук О. Вказ. праця. — С. 230–231.

винами в діло... Не забуваймо, що наш рідний край не кінчиться на Збручи. Коли на Великій Україні стане сильно наша державність, тоді й Галичина стане наша», — писала армійська газета «Стрілець»²⁹.

Після переходу УГА Збруча першочерговим завданням було визначення напряму спільного удару українських армій. Галичани висловлювалися за похід на Одесу, де можна було перепочити армії, отримати необхідні боєприпаси і одяг морем. Але С. Петлюра цього не сприймав, вибравши головною ціллю удару столицю — м. Київ.

23 серпня штаб С. Петлюри розіслав військам розпорядження за підписом генерала М. Юнакова, де зазначалось, що на випадок зустрічі з частинами Добрармії українцям слід утримуватися від ворожих акцій і пропонувати військам генерала Денікіна не займати контрольовані українським військом місцевості³⁰.

31 серпня 1919 р. частини УНР вступили до Києва. Головним завданням було не допустити денікінські війська до столиці. Але вночі через міст, який не охоронявся, пройшли білогвардійці. Коли полковник В. Сальський запропонував генералу А. Кравсу, керуючому Київською операцією, вибити силою добровольців генерала М. Бредова, той відмовився. Можна вважати, що А. Кравс виявив нерішучість, але ж діяла вказівка Головного отамана не вступати у бойові дії з білогвардійськими військами. В результаті українські частини змушені були залишити Київ і відступити до Фастова. І. Мазепа у праці «Творена держава» наголошував, що після відступу з Києва потрібно було відступати до Галичини, але політика Антанти завадила це зробити³¹. Л. Мишуга пояс-

---

²⁹ Стрілець. — 1919. — 23 липня.

³⁰ Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921. — К., 1995. — С. 123.

³¹ Мазепа І. Творена держава. — С. 24.

нює це тим, що «в противнім разі були би всі наші частини попалися в денікінський полон», і вважає, що «найбільшим промахом була офензива на Київ»³². С. Шевчук стверджував, що у здачі Києва винний Штаб Головного отамана, який мав знати, де знаходяться війська генерала Денікіна³³.

Отже, незважаючи на численні труднощі, влітку 1919 р. армії ЗУНР і УНР на короткий час об'єдналися для спільної боротьби за незалежність держави. Галицька армія перейшла річку Збруч і ступила на землю Наддніпрянщини. Формально армії об'єдналися, навіть був створений Штаб Головного отамана, але кожне військове формування жило за своїми законами й мало власне командування. Через неузгодженість дій українські війська не втримали власних завоювань. Ця подія — залишення Києва — стала поворотною сторінкою у долі соборницького процесу: розпочався відступ українських армій, посилювалися протиріччя між ЗОУНР і УНР, як наслідок УГА уклала сепаратний договір з денікінцями.

---

³² Мишуга Л. Похід українських військ на Київ (серпень, 1919). — Відень, 1920. — С. 16.

³³ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для нашої галицької землі. 1918–1939. — Торонто, 1965. — С. 59.

БОРОТЬБА ЗА ПРИЄДНАННЯ КРИМУ ЯК ПРОЯВ СОБОРНИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.)

Боротьба за приєднання Криму була одним з провідних напрямів зовнішньої політики Української Держави (УД) Павла Скоропадського. Як відомо, за III Універсалом територія Криму не включалася до складу Української Народної Республіки. Лише пізніше Центральна Рада намагалася змінити це положення, проте долучити півострів до України не вдалося.

Українська Держава відразу заявила свої претензії на Крим. Однак ці домагання були заблоковані Німеччиною, війська якої захопили півострів. Вже на початку червня німецьке командування обрало варіант розвитку подій, за яким Крим не міг бути включений до складу України, він навіть не повинен був входити у сферу інтересів Гетьманату. У цьому сенсі цікавою є заява командувача німецьких військ у Криму генерала Коша, який мав намір перетворити півострів на «другу Ніццу»¹. Німецькі представники намагалися вести діалог таким чином, щоб кримське питання не було вирішене остаточно. Очевидно, це робилося для того, щоб потім пропонувати півострів Гетьманату взамін на виконання взятих українцями у Бресті зобов'язань. Зокрема, статс-секретар закордонних справ Німеччини Р. Кюльман розглядав Крим як інструмент впливу на Українську Державу².

---

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України. Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 16.

² Перепада В. В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр.: соціоісторичний аналіз. – Запоріжжя, 1999. – С. 109.

На думку П.Скоропадського, для німців дуже важливим було отримати морську базу на Чорному морі, а у зв'язку з тим, «що в Криму є багато німецьких колоністів, то їх плани заходили ще далі»³. Після Брестського договору офіційні кола Німеччини розробляли різні плани перетворення Криму й Таврії на німецькі колоніальні анклави, основою яких повинно було стати німецьке населення півдня України.

Керівники Української Держави щодо кримського питання мали виразні стратегічні та економічні інтереси. По-перше, приєднання Криму давало можливість отримати базу українського флоту на півострові. Особливо це стосувалося Севастополя, як форпосту панування на Чорному морі, а звідси й контролю за морськими шляхами. Ще представників Центральної Ради моряки переконували, що без Севастополя український Чорноморський флот не зможе існувати. По-друге, дислокація в Криму українських сухопутних військ забезпечувала встановлення південного кордону, що також блокувало російські претензії на півострів. По-третє, інтеграція Криму була необхідна з огляду на його суттєву залежність від української економіки. І нарешті, цього вимагала охорона інтересів українського торговельного флоту.

У даному контексті необхідно згадати протест представників мусульманських громад — Шуру щодо спроби заняття Криму військами УНР навесні 1918 р. У заяві зазначалося, що подібні дії є позбавленням татарського етносу права на самовизначення. При цьому акцент робився на III Універсалі, де Крим був зазначений як окрема від України територія. Протест Шуру був розглянутий міністерством закордонних справ вже за Гетьманату 16 травня 1918 р. Державний секретар І. Кістяківський наголосив, що нота Шуру не має жодної дипломатичної ваги, оскільки подана не офіцій-

---

³ Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ-Філадельфія, 1995. — С. 235.

ною владою, а приватними особами. Але він вважав за необхідне шукати порозуміння з Курултаєм для створення федерації України й Криму⁴.

Виходячи з власної мети — перетворення Криму на німецьку колонію, представники рейху намагалися привести до влади уряд, здатний управляти півостровом в інтересах Німеччини. Про це досить відверто говорив генерал Е. Людендорф⁵. Німецьке командування, інформуючи імператора Вільгельма II про становище на півострові, зазначало, що генерал Сулейман Сулькевич (литовський татарин) дає згоду на управління Кримом разом з німецькою владою. 7 червня він став прем'єр-міністром місцевого крайового уряду, а також посів посаду міністра внутрішніх справ. Міністерство фінансів, промисловості, торгу і праці очолив граф В. Татищев, він також був «тимчасово керуючим» міністерством юстиції; Т. Рапп розпочав роботу у статусі міністра землеробства, крайового майна та постачання; Л. Фірман отримав портфель міністра шляхів сполучення, громадських робіт, пошти й телеграфів; В. Налбандов — крайового контролера, крайового секретаря, «тимчасово керуючого» міністерством сповідань та народної просвіти; Д. Сейдамет — міністра закордонних справ⁶. При цьому німецьке військове керівництво застерегло від намагань отримання Кримом самостійності.

Власні політичні орієнтири кримський уряд визначив у декларації від 18 червня 1918 р.: захищати самостійність, законність та порядок у Кримі до моменту з'ясування його

---

⁴ Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції // Українське державотворення: не витребуваний потенціал. Словник-довідник. — К., 1997. — С. 261–262.

⁵ Советско-германские отношения от переговоров в Брест- Литовске до подписания Рапальского договора. — М., 1968. — Т. 1. — С. 571.

⁶ Копиленко О. Л. Автономна республіка Крим: проблеми правового статусу. — К., 2002. — С. 29.

міжнародного становища. Проте, у документі замовчувалися проблеми міжнаціональних відносин і прав місцевих народів. Загалом ця декларація була далека від демократичної риторики крайового уряду. Як зазначав міністр закордонних справ УД Д. Дорошенко, не тільки українці, але й татарське, караїмське населення воліли бачити Крим у складі України⁷. Губернський з'їзд землевласників та хліборобів Таврії 12 червня, ознайомившись з позицією уряду Української Держави, висловив свою згоду на приєднання Криму до України. Голова зібрання Закеров телеграфом повідомив офіційний Київ про те, що він вітає таку політику уряду Гетьманату щодо Криму⁸.

Проти приєднання півострова до України виступало російське населення Криму, намагаючись зберегти його як самостійну державу, щоби у перспективі приєднати до Росії. Тому росіяни, що зайняли міністерські посади в уряді генерала С. Сулькевича, почали відверто ігнорувати Гетьманат. Проросійськи налаштований прем'єр С. Сулькевич видав відповідне розпорядження, щоб місцеві керівники «ні в які зносини з урядом України не вступали», не відповідали на запити українських представників та повідомляли про це самого генерала⁹. З метою здобуття Кримом незалежності крайовий уряд розпочав антиукраїнську пропаганду. Зокрема, велася боротьба проти українських видань. Було також скасоване діловодство українською мовою¹⁰.

Симферопольські промисловці також у більшості обстоювали незалежність Криму. Прибувши до командувача німецьких військ генерала Коша, вони просили його про приєднання материкової частини Таврійської губернії до

---

⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. — Т. 2: Українська Гетьманська Держава. — Ужгород, 1930. — С. 213.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 738.

⁹ Там само. — Спр. 132. — Арк. 27 зв.

¹⁰ Возрождение. — 1918. — 9 июля.

півострова. Кримські урядовці також були за відторгнення південних областей від України на користь Криму, який мав оформитися в суверенну державу. Про це свідчить бесіда німецького майора Брейтмана з представниками татарського парламенту, які наполягали на визнанні Криму незалежною державою¹¹.

Проти злиття півострова з Українською Державою виступив кримськотатарський національний рух¹². Соціалістична організація татарської молоді «Курултау» — «Крим» вимагала поставити питання про самостійність Криму, надання татарській мові статусу державної тощо. Ці домагання підтримав міністр іноземних справ Д. Сейдамет, який зазначав, що «життя віддасть за свободу» й буде боротися за самостійний Крим¹³.

Враховуючи, що населення Криму не володіло повною та достовірною інформацією щодо стану справ в Україні, міністерство закордонних справ УД вело національну агітацію в Криму, намагаючись схилити місцеве населення перейти на бік України та її політики. Воно надало кошти для підтримки трьох україномовних газет та українських громад півострова. Також був заснований «Комітет Степової України».

В цей період у Сімферополі, Ялті, Севастополі, Євпаторії, Алуці, Алушті, Феодосії, Керчі активно діяли українські організації. У Сімферополі видавалася україномовна газета «Наш степ». З ініціативи українських громад виникали національні хори, курси українознавства, «Просвіти», відкривалися дитячі садки, школи, гуртки української мови, письменства, історії, культури, проводилися національні свята, формувалися книгозбірні, читальні і навіть театральні

---

¹¹ Там само. — 30 июня.

¹² Лупандін О. І. Питання про Кримську автономію у 1918 р. // Український історичний журнал. — 1996. — № 1. — С. 71.

¹³ Возрождение. — 1918. — 6 июля.

трупи. 28–29 серпня українські осередки провели з'їзд, 30 серпня розпочала діяльність Крайова українська рада Криму¹⁴. Усі вони сприяли поширенню ідеї приєднання Криму до України.

Крайовий уряд усіляко перешкоджав українській пропаганді в Криму. Реагуючи на такі дії кримської влади, 7 липня 1918 р. уряд УД вжив радикальних заходів, запровадивши заборону на ввезення продовольчих товарів до Криму. Фактично була проголошена економічна блокада півострова. Невдовзі стало зрозумілим, що без інтенсивних господарських відносин з Україною Крим неспроможний повноцінно існувати. Розрив економічних зв'язків з Українською Державою вів населення Кримського півострова до повного краху в основних сферах діяльності. Представники Гетьманату наголошували, що ця акція буде тривати до тих пір, поки Крим не дасть згоди на своє входження до складу України на автономних правах. А відтак, усі потрібні товари Німеччині доведеться ввозити на півострів через румунський порт Констанца¹⁵.

У відповідь представник кримського уряду Налбандов заявив, що у продовольчій сфері Крим до врожаю протримається власними запасами без залучення допомоги північних таврійських повітів¹⁶. Він також підкреслив, що Крим не давав приводу для незадоволення діями його уряду з боку України. Домагаючись самостійності Криму, місцевий уряд виходив з того, що незалежність Криму неодноразово визнавалась УНР.

Крим мав залежність від України у харчових продуктах першої необхідності (яйця, птиця, олія, картопля), а також у кам'яному вугіллі, дровах, металі й руді. Ціла низка галузей

---

¹⁴ Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції. — С. 264–265.

¹⁵ Киевская мысль. — 1918. — 13 июля.

¹⁶ Там само — 14 июля.

приходила в занепад. Особливо ті, які без промислової кооперації з Україною не мали подальшої перспективи розвитку: це переробна, борошномельна промисловість, молочна галузі. Виникла проблема з фуражем, врожай ячменю, вівса та сіна в Криму цього року був надзвичайно низьким.

За кілька тижнів ціни на всі без винятку продукти на півострові стрімко піднялися. Від севастопольської продовольчої управи до міністерства землеробства прибула делегація з клопотанням про те, щоб якнайскоріше вислали борошна, тому що населення голодує¹⁷. На початку серпня в Сімферополі почалися продовольчі страйки. Жінки оточили міську управу, погрожуючи погромом через низькі норми видачі хліба. Міністр продовольчих справ Рапп, пообіцяв вжити якнайскоріших заходів щодо поліпшення видачі харчових припасів. З певними труднощами владі вдалося припинити страйк жінок. Наступного разу в Сімферополі була атакована губернська управа. Люди увірвалися до приміщення й були готові розгромити установу. При відсутності хліба населення харчувалося фруктами, створюючи загрозу інфекційних захворювань.

10 серпня у Севастополь надійшла вказівка уряду про огляд портів, зернових складів та про облік усього хліба, за умови опору власників дозволялося зламувати замки. Також проводилися обшуки прихованих запасів продовольства, знайдений хліб потім ревізувався. Однак продовольча криза загострювалася. Особливо потерпала гірська частина населення. Усі чекали, поки буде відкритий ввіз хліба з України. Посівні площі зернових на півострові були дуже незначними, звідси й мізерний врожай. Зростало невдоволення кримчан місцевим урядом, населення вважало, що Крим не повинен ізолюватися від України. Севастопольська продовольча управа прогнозувала й надалі великий розмах голоду в Криму,

---

¹⁷ Там само. — 8 августа.

12 серпня у Севастополі німецьким урядом було відкрито безкоштовну їдальню для забезпечення харчування дітей¹⁸.

13 серпня С.Сулъкевич заявив, що не має надії на швидке припинення митної війни з Україною. За його словами, кримський уряд робив все необхідне для завершення протистояння, але поки що безуспішно¹⁹. Розгубленість кримської влади, яка не була популярною серед населення, поглиблювалася. Розформування думи та відставка управ поставили кримський уряд в безвихідне положення. Все це ускладнювалося появою у Ялті холери та дефіцитом продовольства. Хлібні картки не допомогли. Все голосніше лунали голоси про відставку кабінету.

Коли із введенням економічної блокади півострів відчув гостру потребу в продовольчих товарах, українське та російське населення, не зважаючи на особисті політичні переконання, почало шукати шляхи приєднання Криму до України з метою зняття його економічної та господарської ізоляції. В цей час в Сімферополі населенню були видані останні запаси хліба — на два дні приблизно 0,4 кг. Більше ресурсів у розпорядженні продовольчої управи не було.

Катастрофа, яка насувалася на Крим, спричинялася не тільки відсутністю продовольства, але й повною залежністю від залізниці, що тягнулася на півострів з України. Представники Сімферопольської фруктової і винної біржі зазначали, що для збуту врожаю літніх сортів та вивезення їх за межі Криму необхідно було щодня 30 вагонів, для зимових сортів — удвічі більше. Проте, для здійснення цієї операції необхідно було поставити до Криму до 1000 вагонів пакувального матеріалу²⁰.

Окрім власників великих фруктових садів потерпали також й виноградарі та овочівники півострова. Повітова

---

¹⁸ Там само. — 14, 25 августа.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 133. — Арк. 13.

народна управа м. Феодосії прохала дозволу в українського уряду вивезти з Харкова 500 пудів мідного купоросу, 300 пудів сірчаного оцту, 20 пудів залізного купоросу, 40 пудів хлорного барію, 3 пуди паризької зелені, бо інакше буде поставлено під загрозу існування виноградників, садів і городів²¹.

В кінці серпня в Криму виникла нова проблема — «цукровий голод». Ціни на цукор піднялися до десяти рублів за фунт. Саме цей чинник виявився головним у розумінні залежності кримчан від українців. Без поновлення економічних взаємин ще до зими Крим чекав повний крах. Намагаючись залагодити «цукрове» питання, німецька влада в Україні закупила 300 вагонів цукру для ввезення його до Криму. Проте в умовах митної війни він не був доставлений. Тоді німці звернулись до Ради Міністрів Української Держави з проханням зняти блокаду, однак та відповіла відмовою. Німецьке командування знову наполягало. Але українські урядовці зауважили, що вони зобов'язані постачати продукти до Німеччини, але аж ніяк не до Криму. Їй додали, що готові піти назустріч кримським представникам у разі, якщо ті виконають усі умови української сторони. Тобто, скасування економічної блокади залежить від позиції кримського уряду²².

Перебуваючи на межі катастрофи, С. Сулькевич наприкінці липня відправив офіційних представників до Німеччини з метою отримати сприяння у визнанні Гетьманом незалежності Криму. Водночас офіційний Берлін таємно отримав від кримськотатарської національної директорії доповідну записку щодо утворення Кримського ханства як самостійної держави під протекторатом Німеччини й Туреччини²³.

---

²¹ Там само.— Арк. 18.

²² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 301–302.

²³ Лупандін О. І. Вказ. праця. С. 71.

Зважаючи на складні відносини з Україною, Росією й Туреччиною в умовах Світової війни, Німеччина не збиралася визнавати незалежності півострова і відмовилася від офіційних контактів з Кримом. Німецьке МЗС повідомило посла Української Держави барона Ф. Штейнгеля, що домовленості про Крим можуть вестися лише між представниками Німеччини та Гетьманату²⁴. Офіційний Берлін рекомендував Києву домогтися усунення від влади уряду С. Сулькевича та створити у Криму проукраїнський кабінет міністрів.

«Митна війна» підірвала репутацію уряду С. Сулькевича. Його критикували не тільки проукраїнські сили, але й татарські та російські. Увесь спектр партій та об'єднань в Криму, місцеві органи самоврядування висловили протест проти економічної, соціальної та зовнішньополітичної діяльності крайового уряду. Все більше людей вважало доцільним приєднання Криму до України. Лише тепер в Криму дійсно відчували залежність від України. Кримчани переконалися, що без відновлення найближчим часом економічних стосунків, що склалися століттями, півострів чекає економічний колапс.

Під час візиту П. Скоропадського до Берліна між ним та міністром фінансів кримського уряду графом В.Татіщевим відбулася зустріч. У ході переговорів виявилось, що останній кардинально змінив свої погляди та погодився на з'єднання Криму з Україною. Татіщев зауважив, що це може відбутися лише після зняття економічної блокади, проте влада П.Скоропадського визнавалася ним беззаперечно. Дійшли згоди, що кримський уряд сформує групу для переговорів та відправить її до Києва, а Скоропадський, в свою чергу, припинить митну війну проти Кримського півострова. Про це йшлося у повідомленні, яке гетьман відправив прем'єрові Ф. Лизогубу.

---

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 46.

В результаті С. Сулькевич надіслав до Києва телеграму, в якій висловив готовність розпочати з Гетьманатом переговори про державну форму об'єднання Криму з Україною. До цього рішення генерала С. Сулькевича змусили, по-перше, німці, які мали свої інтереси в Криму, по-друге, підштовхували внутрішні події. З'їзд власників садів у Сімферополі 5 вересня звернувся до кримського та українського урядів з проханням припинити митну війну, яка знищує економічне процвітання півострова²⁵.

Питання про входження Криму до України на принципах автономії було визначено на початку вересня. Рада Міністрів УД 18 вересня 1918 р видала постанову, якою призупиняла економічну блокаду Кримського півострова за умов негайного приїзду кримської делегації до Києва для ведення переговорів. Знімався митний огляд вантажів, які спрямовувалися з Києва на півострів.

5 жовтня відбулася перша зустріч української та кримської делегацій за участю представника німецького командування принца Рейса. Головував прем'єр Української Держави Ф. Лизогуб. Від України брали участь: військовий міністр О. Рогоза, міністр закордонних справ Д. Дорошенко, міністр фінансів А. Ржепецький, міністр торгівлі й промисловості С. Гутник, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, заступник міністра закордонних справ О. Палтов і представник морського міністерства П. Чернилівський-Сокіл. Від Кримського уряду: міністр юстиції А. Ахматович, міністр народної освіти Н. Чариков, міністр шляхів сполучення Л. Фріман і керуючий міністерством постачання В. Домброво²⁶.

Перша спроба переговорів з кримською делегацією зазнала краху. «Кримська делегація, — зазначав Д. Дорошенко, —

---

²⁵ Сергійчук В. Український Крим. — К., 2001. — С. 105.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 62; Краткий отчёт о деятельности делегации Крымского правительства в Киеве с 28 сентября по 16 октября 1918 г. — Сімферополь, 1918. — С. 10.

всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною, говорила про права народів на самовизначення, про волю кримського населення і т.д.»²⁷. На другому засіданні був оголошений проект гетьманського уряду щодо умов українсько-кримського злиття, який складався з 19 пунктів. Однак кримська делегація висловила контраргументи, в контексті яких проглядалося тяжіння до єдності з Росією.

На наступному засіданні 10 жовтня А. Ахматович заявив представникам української делегації, що проект з'єднання, представлений ними, «є проект поневолення». У відповідь Ф. Лизогуб зауважив, що чинний уряд Криму не має повноважень щодо укладання договорів на офіційному рівні²⁸. 30 жовтня до Києва прибули нові представники від офіційного Криму — генерал Ізвєков та сенатор Никифоров, які й продовжили переговорний процес. В результаті було досягнуто домовленостей, на основі яких Криму надавалися права автономії у складі Української Держави. Він отримував крайовий сейм, мав право формувати військо й адміністрацію. При гетьманові вводилася посада статс-секретаря, який мав право голосу на засіданнях Ради Міністрів з усіх питань, що мали відношення до Криму. Статс-секретар призначався гетьманом з трьох кандидатур, запропонованих крайовим урядом. До виключних прав гетьмана також належало право затвердження законів, ухвалених урядом Криму, та призначення вищих посадових осіб автономного краю²⁹.

Підтверджувалася рівноправність громадян України і Криму. Проте кримська армія і флот переходили у повну чинність й утримання Києва, так само, як і кримські порти. Міжнародні зв'язки кримського уряду відходили під конт-

---

²⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 р. — Т. 2. — С. 214.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. — Оп.1. — Спр. 132. — Арк. 50 зв. — 51.

²⁹ Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції. — С. 264.

роль Києва. Криму дозволялося здійснювати державне управління освітою, охороною здоров'я, організацією праці, релігійними, національними стосунками, торгівлею, промисловістю, землеробством, сільським господарством на півострові, шляхами сполучення, за винятком залізниць, податковою політикою, за винятком прибуткових податків, судовими закладами тощо. Державний банк повинен бути єдиним. Планувалося поширити в Криму усі цивільні та кримінальні закони Української Держави. Державне майно залишалося під контролем крайового уряду. Планувалося сформувати відділи у кримських справах при закордонному, військовому і фінансовому міністерствах Української Держави.

Проте результати договору не були реалізовані, представники Криму зволікали з виконанням угоди, зважаючи на скрутне політичне становище гетьмана та німців. 14–15 листопада 1918 р. одразу після остаточної поразки Четверного союзу у Першій світовій війні пронимецький уряд С. Сулькевича пішов у відставку. Влада на півострові перейшла до голови Таврійського губернського земського зібрання Соломона Крима, який став новим головою кримського крайового уряду. Представники нової влади орієнтувалися на Антанту й узяли курс на відродження єдиної Росії³⁰. Кабінет міністрів Гетьманату у відносинах вже з новим кримським урядом підтвердив постанову про припинення митної війни з півостровом. У середині листопада до півострова вступила армія генерала А. Денікіна і сподівання населення Криму на будь-яку державність стали марними.

Отже, викладений фактичний матеріал дає змогу зробити наступні висновки:

– На відміну від Центральної Ради гетьман П. Скоропадський проводив послідовну політику приєднання півострова

---

³⁰ Матвієнко В. Вказ. праця. — С. 56; Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції. — С. 264–265.

до Української Держави. Крим для України був необхідним як стратегічний об'єкт у військовому та торгівельно-економічному аспектах.

– Позиція офіційного Берліна базувалася на тривіальних експансіоністських устремліннях. Мета німецького командування полягала у перетворенні Криму в німецьку військову базу та курортну зону Німеччини.

Воно передало владу на півострові проросійським силам на чолі з генералом С. Сулькевичем. Негативно налаштований до Гетьманату, кримський уряд повів антиукраїнську пропаганду в Криму й відмовився від будь-яких зносин з урядом України.

– У відповідь Рада Міністрів змушена була 7 липня 1918 р. оголосити економічну блокаду півострова, призупинивши будь-які торгівельні операції з Кримом. Така акція повинна була змусити крайовий уряд погодитись на входження Криму до України у статусі автономії. Невдовзі митна війна почала давати перші результати. За кілька тижнів різко підскочили ціни на продукти, виникла загроза голоду. Проти влади були організовані страйки. Генерал С. Сулькевич втратив підтримку місцевого населення.

– Кримська сторона змушена була піти на переговори з Гетьманатом. Вони проходили у вересні-жовтні 1918 р. у Києві і завершилися домовленостями про входження Криму до складу УД на правах автономії. Однак, динамічні зміни міжнародної та внутрішньо-української ситуації заблокували їх здійснення.

Таким чином, політика Української Держави, спрямована на приєднання Кримського півострова до України, залишилася нереалізованою. Однак, вона свідчила про послідовну соборницьку політичну лінію Української Держави.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ПЕРСПЕКТИВА У РЕЦЕПЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Українська державницька перспектива є сукупністю усвідомлення та розуміння особливостей українського історичного процесу, державно-політичної традиції та державотворчої практики. Сприйняття М. Грушевським перспектив українського державотворення в своїй основі єднає ідеї федералізму та соборності.

Вони були найбільш популярними у суспільно-політичній думці ХІХ — початку ХХ ст. та державному будівництві доби Української революції 1917–1921 рр. У теоретичному та практичному плані вони є моделями перспектив історичного розвитку України. Більшість вчених схильні розглядати соборність як основоположний компонент самостійницької традиції суспільно-політичної думки ХІХ — початку ХХ ст.¹

Ця історіографічна позиція бере свій початок у генезі пострадянської історичної науки, коли національно-державницькі сюжети стало домінуючою ознакою новітнього історіографічного процесу. Тема федералізму в сучасній науці є достатньо контрверсійною, враховуючи її високий рівень політизації².

Головним завданням доповіді є висвітлення рецепції М. Грушевським ідей федералізму й соборності як пріори-

---

¹ Реєнт О. П. Україна Соборна. — К., 2006. — 128 с.

² Пиріг Р. Ідея федералізму в державницькій концепції М. Грушевського // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2005. — Т. 13. — С. 191

тетних ідеологічних засад державотворчої діяльності. Ідеологічний дискурс спонукає дослідника враховувати різні варіації подій, однак саме форми державності доби Української революції 1917–1921 рр. і їхнє сприйняття М. Грушевським дозволяють говорити про системну однонаправленість тенденції державницької перспективи.

Звернення до ідей федералізму та соборності визначено рядом чинників. Інкorporація Гетьманщини до складу Російської імперії викликала до життя доктрину козацького автономізму, яка черпала свої головні ідеї з малоросійської концепції історії України. Поява федералістської ідеї була пов'язана з поширенням ідей французького та американського Просвітництва, які втілювалися у Великій французькій революції та незалежних США. Соборність поставала як форма етнічного державотворення у відповідь на «неісторичність» української нації. Після російсько-французької війни 1812 р. ці ідеї впали на російський ґрунт. Український інтелектуальний світ ХІХ ст. залежав від європейських гуманістичних та демократичних ідей, з 40-х рр. ХІХ ст. центр впливу зміщується до російського інтелектуального середовища. Якщо федералізм був надбанням західної суспільно-політичної думки, то соборність стала відображенням українського розуміння моделі формування державності.

Питання соборності є досить дискусійним, враховуючи його генезу та використання вітчизняними інтелектуалами в кінці ХІХ — початку ХХ ст. Соборність є поняттям православ'я, в якому релігійна єдність має об'єднувати різні території. Консервативна та самостійницька течії національного руху кінця ХІХ — початку ХХ ст. використовували її лише в площині проблеми територіального об'єднання земель.

Основоположним аспектом рецепції ідей федералізму і соборності у творчості та державницькій діяльності М. Грушевського виступає формулювання взаємовідповідності і

взаємодоповнення один одного. У його усвідомленні вони є концепціями поступального та еволюційного шляху української історії й державності, свідченням розвитку гуманістичних і демократичних ідей в суспільстві, ознакою поглиблення модернізаційних процесів. Їх розробка і поширення сприяли консолідації політичних вимог національної інтелігенції та спонукали вітчизняні політичні партії на початку ХХ ст. й у добу Української революції 1917–1921 рр. зайнятися виробленням реальних пропозицій й дієвих програм.

М. Грушевський світоглядно виявляв типові риси українця – представника російської інтелігенції другої половини ХІХ ст. Йому була притаманна подвійна ментальність, дихотомна культура, внутрішнє протистояння політичної та етнічної самоідентифікації. Ці характеристики сприяли формуванню федералістської концепції у її народницькій і соціалістичній інтерпретації. Варто підкреслити, що за політичними переконаннями М. Грушевський орієнтувався на слов'янську ідею, а згодом у зрілому віці на соціалістичну федерацію. Етнічна самоідентифікація вченого живилася з народницького розуміння історичного поступу українців, виокремлення особливого місця селянства, його культури, традицій та звичаїв. До розуміння соборності М. Грушевський прийшов через студювання національної історії, а також розробку історіософських підстав української політичної традиції.

«Український проект», поява якого обралося в національну історію, написану М. Грушевським, потребував об'єднавчої та консолідуючої ідеї. Розробляючи свою історичну концепцію, вчений звернувся до географічного принципу. Аналізуючи буття сусідніх народів, доводячи їхню окремішність, М. Грушевський виводив етнічні кордони проживання українців. У результаті ним була обґрунтована наявність спільної історичної долі розділених українських земель, які в майбутньому мають з'єднатися в державному

утворенні. Власне цей концепт схилив історика до ідеї внутрішньої федералізації, не виступаючи проти спільних культурних та соціальних закономірностей розвитку.

В українському контексті ідея федералізму і соборності на практиці є взаємодоповнюючими концептами, які надають легітимацію українській владі. Національно-демократична революція 1917–1921 рр. протікала в напрямках, які визначалися рецепцією двох ідей в середовищі провідників та учасників політичного руху. М. Грушевський був людиною, яка спромоглася не лише їх сприймати, а й визначити їхній вплив на розвиток політичної свідомості лідерів революції. Пошук та вироблення М. Грушевським основних засад державницької перспективи для України найбільш повно відображає його публіцистика та політична діяльність у період революцій початку ХХ ст. «Українське питання» стало стрижневим ідейно-політичним формулюванням.

М. Грушевський покладає великі сподівання на те, що революційні події та демократизація суспільного життя дозволять вирішити «українське питання» у конкретній формі національної державності. Сподіваючись на підтримку в цьому питанні «прогресивної російської громадськості» вчений прагне заспокоїти її та відмежуватись від звинувачень українців в «мазепинстві». Закономірно, що зміст його політичних пропозицій виразився у конституційному проекті федералізації Російської імперії³.

У статті «Українське питання в історичному розвитку» (1915 р.) історик наголошує, що для значних частин українського суспільства та вітчизняної інтелігенції питання про національну єдність українського народу, або навіть

---

³ Корольов Г. Федералізм в конституційному проекті М. Грушевського на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. ХІV. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 173.

про саме існування української національності — «се ще пункт, якого вони ще не проминули, питання, яке вони не розв'язали»⁴.

Доба Центральної Ради стала апогеєм розвитку державницької ідеї М. Грушевського, її зміст складала сукупність федералістських тенденцій та соборництва, що знайшли відображення в Універсалах, рішеннях Українського національного конгресу, постановах З'їзду народів Росії та інших актах, а також публіцистичних працях самого вченого. Тим самим М. Грушевський намагався виробити власне українську перспективу. Він повсякчас наголошував на актуальності об'єднання українських земель в етнографічних межах.

Український федералізм і соборність у рецепції М. Грушевського якісно продовжували козацько-автономістські («малоросійські») візії вітчизняної політичної думки, перетворивши їх на реальну й перспективну програму. Розвиток соборницьких переконань голови Центральної Ради проявився в потребі об'єднання етнічних українських земель в одне державне утворення. Соборництво М. Грушевського мало свій інтелектуальний ґрунт в романтичних уявленнях провідників національного руху ХІХ ст., що визначним чином вплинули на становлення його світогляду⁵.

До 1917 р. ніякого територіально-політичного або територіально-адміністративного утворення «Україна» просто не існувало⁶. У добу Центральної Ради російський контекст зіграв вирішальну роль у появі федералістської й соборницької

---

⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 181. — Арк. 10.

⁵ Тельбак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Нью-Йорк-Дрогобич, 2002. — С. 61–84.

⁶ Гошуляк І. Проблема соборності України в контексті революційних подій 1917–1919 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. — Мат. Міжнар. наук.-теор. конф. 20–21 листопада 2007 р. — К, 2007. — С. 204.

ідей, протиставивши їм протилежні моделі суспільного розвитку. Недаремно, легітимізацію своїх автономних прав Центральна Рада на чолі з М. Грушевським очікувала отримати від Тимчасового уряду як центрального правлячого органу Росії⁷. Державне будівництво доби Центральної Ради свідчить про співіснування федералістської ідеї та соборності. М. Грушевський бачив Україну 1917–1918 рр. у статусі національно-територіальної автономії в своїх етнографічних межах⁸.

Автономістсько-федералістські орієнтації М. Грушевського виражалися у зовнішньому аспекті, виступаючи первинними у прагненні забезпечити державницький розвиток України. Їх реальний зміст складала ідея соборності як практика запровадження адміністративно-територіального устрою. Соборництво 1917–1918 рр. в усвідомленні М. Грушевського не виступало як самостійна концепція, тому й отримало форму політичної вимоги Центральної Ради до Тимчасового уряду про юрисдикційну підпорядкованість українських губерній її самоврядній владі.

У декларації Тимчасового уряду Росії у справі утворення крайового комісаріату, підготовленій М. Грушевським весною 1917 р., наголошувалося, що автономна Україна повинна охоплювати всі терени, де українці становлять більшість. Тобто, губернії Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську, з виділенням з них українських частин і включенням в склад українських областей частин Холмської, Гродненської, Мінської, Курської, Воронізької губерній, Кубанської області та інших⁹.

---

⁷ Любовець О. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років. — К., 2005. — С. 50.

⁸ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 1998. — С. 278.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.

Національно-територіальна автономія України повинна була узгоджуватися із принципами державної й адміністративної децентралізації. Це було засадничим положенням державницького проекту М. Грушевського. Автономія йому бачилась не як місце проживання однієї національності, не змішаної з іншими, а як форма державного устрою, при якій все населення забезпечується рівними правами. Головним сенсом була ідея заміни російського централізму на демократичний федералізм. Таке розуміння перспектив дозволяло убезпечити суспільство від кардинальних потрясінь, а також було виявом подвійної ментальності М. Грушевського й революційних провідників.

10 липня 1917 р. було затверджено складений на основі домовленостей з Тимчасовим урядом проект автономного устрою України — «Статут вищого управління України». Однак він не отримав схвалення нового складу Тимчасового уряду. 4 серпня 1917 р. ним була ухвалена «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». В ній виконавчі повноваження Генерального Секретаріату поширювалися на територію п'яти українських губерній — Київської, Подільської, Волинської, Полтавської, Чернігівської (за винятком Мглинського, Суражського, Стародубського і Новозибківського повітів)¹⁰.

Важливою подією утвердження соборницьких ідеалів стало ухвалення III Універсалу, який був особисто підготовлений М. Грушевським. Текст універсалу проголошував нові територіальні межі державного утворення. Використання назви «Українська Народна Республіка» свідчить про високе самоусвідомлення провідниками революції надбань української історії, вона стала відображення існування єдиної державно-політичної традиції України. Таке формулювання вперше стало юридичним закріпленням офіційної назви

---

¹⁰ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. — Т. 1. — К., 1996. — С. 214.

української території. В універсалі визначалася територія УНР, яка включала «території в більшості і заселені українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)». Досить чітко в цьому документі відображена ідея соборності українських земель¹¹.

З початком наступу більшовицьких військ в Україну М. Грушевський зосередився на програмовій та ідейній роботі, намагаючись знайти оптимальні шляхи розвитку українського державотворення і його перспектив. Скептичне та негативне ставлення до більшовиків у М. Грушевського на початку 1918 р. стало головною причиною існування аналогічних настроїв в середовищі провідників Центральної Ради. Важливо наголосити, що в цей час голова Ради мислив та вважав за доконаний факт перетворення всеукраїнського органу на центр боротьби за утворення федеративної Російської республіки. Проте динамічний наступ більшовиків та репресії стосовно лідерів українського руху стали визначальною причиною кардинальної зміни поглядів М. Грушевського — російськофільських федералістських на жорсткі антиросійські. Рефлексія на більшовицьку експансію була настільки сильною, що спричинила звинувачення більшовиків та «Московщини» в усіх негараздах українського державного будівництва. Саме тоді з-під пера лідера Ради виходить збірник статей «На порозі нової України», який є відображенням переосмислення основних ідейних гасел доби Центральної Ради та фактично програмою нових революційних та політичних пріоритетів українського руху. «Через те в них нема відповідей, — писав історик, — на тривоги нинішньої хвилі, або коли хочете єсть — тільки з становища дальших перспектив, з котрих треба завсіди

---

¹¹ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенко. — К., 2007. — С. 140.

орієнтуватись, щоб не заблудитись в хаосі суперечностей і аномалій нинішнього дня»¹². Збірник відтворював українську державницьку перспективу поза російським контекстом та був насичений самостійницькими інтенціями. У цей час М. Грушевський інтелектуально займається пошуком можливих союзників УНР та обґрунтуванням нового геополітичного вибору. Серед них виділяється кілька характерних формулювань, що відтворені в його публіцистиці початку 1918 р. — це констатація «кінця московської орієнтації», визнання необхідності рівняння на західну цивілізацію, варіативна розробка чорноморських перспектив України. Ці вихідні положення у М. Грушевського не є самостійними концепціями, а виступають ідеологічною цілісністю лише в комплексному розгляді. Кожна з них є лише можливістю, припущенням, варіантом швидкого вироблення політики Центральної Ради, альтернативної більшовицькій.

Обрання самостійницького курсу в державному будівництві доби Центральної Ради після прийняття IV Універсалу не означало повної відмови від ідеї федералізму, відбулося лише переосмислення М. Грушевським поняття «автономії» та автономного статусу для України.

Автономізм у межах федералістської концепції М. Грушевського був завжди пов'язаний з російським контекстом — Російською республікою з федеративним державним устроєм, демократизацією суспільства і влади. Повне розчарування історика та нестерпна внутрішня образа на більшовицьку владу, визначили також несприйняття вченим і «білого» руху з його половинчастими проектами конституційного монархізму. «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким «що згоріло в моїм кабінеті», се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам

---

¹² Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 134.

довго й уперто силоміць...»¹³, — писав учений, осмислюючи наслідки більшовицької війни проти УНР на початку 1918 р.

Основним інтелектуальним кредо вчений проголошує активізацію процесу усвідомлення політичних завдань українського руху з нових позицій, не переобтяжених «спадщиною старого, пережитого»¹⁴. У статті «На переломі» історик чітко окреслює перспективи попередніх ідей національно-визвольного руху та революційного часу, вказуючи, що «сила старих поглядів і відносин в громадянстві не тільки гальмує темп поступу, але й викривляє його хід, і се особливо буває небезпечно в такі відповідальні й критичні моменти, як нинішній»¹⁵. В цей час М. Грушевський внутрішньо погоджується з фактом проголошеної самостійності УНР й намагається залучити все свідоме українство до участі в розбудові нових засад життя. Аналіз політичного та морального становища українського руху в період військового протистояння з більшовиками привів голову Центральної Ради до розуміння важливості визначення нових державницьких перспектив. Зрозуміло, що спочатку потрібно покінчити з російським вектором.

Універсальним засобом може виступити заперечення на історичному рівні зв'язку з Росією. Будучи професійним істориком, М. Грушевський вдало поєднав контраверсійні думки й еkleктично обґрунтував відсутність перспектив відносин України з Росією. Вченого обурювала наявність спільних характеристик в діяльності колишньої імперської бюрократії та російського революційного руху, які виявилися по відношенню до України «твердоголовими центральністами і об'єдинителями»¹⁶.

---

¹³ Там само. — С. 138.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. — С. 136.

¹⁶ Там само. — С. 139.

Вчений практично одразу інтелектуально почав обґрунтовувати основні характеристики моделі можливого федеративного союзу за участю України. Саме в цей час з'являються ряд публікацій М. Грушевського: «Наша західна орієнтація», «Чорноморська орієнтація», «Нові перспективи», в яких висвітлені трансформації федералістської концепції вченого. В їх основі лежить розуміння «нової України», тобто такої яка має відійти від безмежної віри у організацію спільного державного організму з Росією. Законним видається обґрунтування істориком підстав та значимості небільшовицької орієнтації. Така позиція зумовлювалася неприйняттям зі сторони Раднаркому лідерської ролі Центральної Ради на чолі з М. Грушевським в процесі переоблаштування колишньої імперії в демократичну федеративну республіку.

Стаття «Наша західна орієнтація» відтворює суперечливий характер внутрішнього та міжнародного становища УНР, формує діаметрально протилежний погляд на завдання українського руху. Варто виокремити стрижневу особливість нових політичних акцентацій М. Грушевського. Він робить вже інший цивілізаційний вибір для України в бік західноєвропейської спільноти, при цьому намагаючись віднайти підстави для українського месіанізму та територіально окреслюючи сферу політичного впливу майбутньої України в межах чорноморського регіону. Такі інтенції з боку історика обумовлені суто російським ментальним розумінням призначення та ролі держави на світовій арені, що само по собі призводить до нестикування інтелектуального тексту та народницького світогляду. Як історик та голова Центральної Ради, він обстоював ідею домінування народу в суспільній організації, який усвідомлювався ним лише як селянство чи трудящий люд, а не пріоритет певної соціальної групи. Такий погляд М. Грушевського повністю суперечить тенденціям розвитку європейської історії. Інтелектуальний та політичний реверс у бік Європи пояснюється лише поточ-

ним революційним моментом, який характеризує завершальний етап Першої світової війни, більшовицька влада Росії, особистісний чинник.

На практиці, самостійність Української Народної Республіки залишалася лише складною політичною комбінацією. Недаремно, вчений наголошував: «Не вважаю як перед тим, як і тепер самітнього державного відокремлення за політичний ідеал. Я був і зістаюсь і далі федералістом»¹⁷. Світова федерація розроблялася істориком не лише як кінцева мета для українського народу, а й теоретичне формулювання, в межах якого вміщуються соціалістичні ідеали та народницькі ідеї. Першим кроком до всесвітньої федерації має стати організація «федерації країв», які пов'язані добровільним входженням до її складу при тісних економічних та культурних відносинах¹⁸. Найбільш вигідною для України має стати модель «кооперації народів Чорного моря».

Доба Центральної Ради була часом утвердження та глибокої трансформації державницької перспективи України у рецепції М. Грушевського. Ультиматум Раднаркому, розв'язання українсько-більшовицької війни, бачення особливої ролі Центральної Ради по конструюванню демократичної федерації на теренах колишньої Російської імперії визначили появу нових ідеологічних концептів, які розробляв її голова. Вихід серії публіцистичних статей, в яких він виступив палким прихильником самостійності УНР в тогочасних умовах та ворогом більшовизму, характеризує наявність спільного ідейно-політичного знаменника — бачення федеративної України поза російським контекстом. Від цього вже йшли інтелектуальні конструкції європейської й чорноморської федерації. Якісно новим твердженням М. Грушевського стала ідея внутрішньої федералізації України в її етнічних межах. Такий погляд відображав на-

---

¹⁷ Там само. — С. 151.

¹⁸ Там само.

родницьке розуміння вченим історичного розвитку українських земель, в якому домінуюче місце належало ідеї соборності.

Ідея федералізму М. Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.) була концептуально розвинена та доповнена потребою в організації федеративної форми у відносинах між народами, внутрішнього суспільного устою України та формування її адміністративно-територіального поділу. У цьому контексті варта уваги думка вченого, сформульована у тій же статті: «Чи буде Українська Республіка формально зватися федеративною, чи ні, фактично вона однаково повинна організуватись як федерація своїх фактичних республік-громад». М. Грушевський ставить питання про форму державного устрою: «Чи українська радянська республіка має бути унітарна, чи федеративна»¹⁹. Він вважав право на федеральний зв'язок не тільки правом України у відносинах до інших національних територій, але також і за окремими частинами української території визнавалося право домагатись федеральної української республіки²⁰. Початково М. Грушевський продовжує розвивати ідею внутрішньої федералізації України, яку він виводив після розриву з російським контекстом та на ґрунті історичного партикуляризму українських земель. Ідея соборності планомірно трансформується у форму федеративної України у більшому державному утворенні — конфедеративному союзі. Після повернення в УСРР вчений прийшов до концепції загального партикуляризму, що суперечила його попереднім соборницьким позиціям. Недаремно, що на схилі літ у 1930 р. М. Грушевський в записці «Степ і море в історії України» писав: «Донедавна — та можна сказати, що й нині ще «Новоросія» і «Україна» мислилися й мисляться як поняття окремі, диспартні, не

---

¹⁹ Там само. — С. 231.

²⁰ Там само. — С. 230.

зв'язані органічно»²¹. Така конструкція відтворює регіоналістський підхід державницької перспективи.

Отже, українська державницька перспектива у розумінні М. Грушевського ґрунтувалася на єднанні ідеї федералізму та соборності. Соборність заклала теоретичні підстави самостійності. Вона дозволяла М. Грушевському виявити найбільш вдалі способи запровадження національно-територіальної автономії з врахуванням поточного політичного моменту. Вона надавала революційному федералізму М. Грушевського європейських рис. Розвиток державницької перспектив відбувався в межах російського історичного контексту з врахуванням національних аспектів і специфіки розвитку України та її регіонів.

---

²¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. — Ф. X. — Спр. 4485. — Арк. 6.

АКТ ЗЛУКИ: ГАЛИЦЬКИЙ ВНЕСОК

Істориків досі приваблювали назагал дипломатичні й військово-політичні аспекти Акту Злуки ЗУНР та УНР 1919 р. Натомість значно менше уваги приділялося міжособистісним контактам уродженців Заходу й Сходу України 1914–1919 рр., які заклали, на наше переконання, найміцніші підвалини загальнонаціональної Соборності. На цьому аспектові й зроблено наголос у нашому повідомленні.

Що стосується участі військових-наддніпрянців у збройному захисті Західно-Української Народної Республіки, то як правило наголошується на добрій/поганій військовій службі у Галичині уродженців Наддніпрянщини. Серед тих, кого справедливо високо оцінюють, й отаман (згодом полковник й генерал-хорунжий) Андрій Долуд (1893–1976) — командир козацького загону імені Івана Гонти, сформованого з українців-добровольців Наддніпрянщини. Загін брав участь у листопадових боях 1918 р. за Львів¹. Менше відомо, чому саме цей уродженець м. Єлисаветграда й випускник Одеського піхотного училища ангажувався у, здавалось би, далекі йому галицькі справи. Тим не менше, пояснення є — воно у попередніх тиловій службі А. Долуда у 1915–1916 рр., що полягала у пильнуванні у середньоазіатських таборах Російської імперії військовополонених галичан — вояків австро-угорського війська. Там вочевидь й зав'язалися його безпосередні контакти

---

¹ Див., напр.: Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Львів, 1998. — С. 74, 85, 87, 125, 135, 150, 224, 233–234, 238, 274.

з закордонними українцями, які, можливо, вплинули на його національне самоусвідомлення й — безперечно — ближче озайомлення з західноукраїнськими реаліями...

Сприйняття галицьких українців та їхніх прикметних рис у порівнянні з земляками-наддніпрянцями можна зустріти й у «Спогадах» Надії Суровцової (1896–1985). 1917 р. вона була службовцем біженецького департаменту генерального секретарства внутрішніх справ УНР. «Секретаріат, а з ним і наш департамент містилися на Хрещатику. Разом з нами двома в кабінеті містилися ще галичани, які мали напівнезалежну власну біженецьку організацію. Там я вперше познайомилася з галичанами [...], — пригадувала Н. Суровцова. — Мене вабила їх мова, українська, але не наша, їх європейські манери, а головне те, що вони були справжніми українцями, тобто мова у них, хоч і не надто гарна, а була тою мовою, що нею вони не тільки розмовляли, але й училися, думали, відчували, хоча поза нею знали мови польську та німецьку. У нас воно було навпаки — інтелігенція наша своєю мовою розмовляла, писала, але для хатнього, родинного вжитку панувала таки мова російська, діти виростили спочатку росіянами, а потім уже їх обертали чи вони самі оберталися на «свідомих» і починали вживати у певних нагодах свою мову. Або й ні. Мною керував не націоналістичний шовінізм, а мені просто було гірко від цієї свідомости. А тут я вперше побачила те, про що тільки мріяла та теоретично міркувала, що воно можливе і нормальне»².

Микола Ковалевський, пригадуючи зустріч з одним з депортованих до Києва галицьких українців — Степаном Федаком³, людиною заможною, зауважував, що дістав від

---

² Суровцова Н. Спогади. — К., 1996. — С. 72.

³ У серп. 1916 р. С. Федак повернувся до Львова через Фінляндію — Швецію — Німеччину «шляхом виміни за російського консуля». Після Лютневої революції 1917 р. приїздив в Україну, «щоб поширити діяльність «Дністра» і «Карпатії» на Наддніпрянщину» (Див., напр.: Д-р Степан Федак: [Некролог] // Діло. — 1937. — 12 січ. — Ч. 6. — С. 3.

нього на потреби революційного Червоного Хреста п'ятсот рублів — досить поважну суму на ті часи. Той же мемуарист залишив цінне свідчення щодо конструктивного впливу на наддніпрянських українців високого рівня національної свідомості й дисципліни вивезених галичан: «Ми пізнали також багато інших українців з Галичини, які, може, не були так відомі як Степан Федак, але виявляли, так як і він, величезну любов і відданість Україні, старалися нам допомагати і трималися надзвичайно здисципліновано, виявляючи великий організаційний хист в найдрібніших справах. *Високий рівень національної свідомості цих галичан-українців справляв велике враження на нас*»⁴ (виділення наше. — Авт.).

Аналогічну думку висловлював й Д. Дорошенко, наголошуючи на «добродійному впливові» закладників на київську українську громаду, піднесенні, зокрема, рівня її самоорганізованості й дисципліни, оволодінні киянами навичками практичної громадської роботи — звичними речами для галичан: «Присутність серед нашого гурту таких широко освічених, енергійних людей, досвідчених діячів і організаторів, як багато з наших заложників, давала свої добрі наслідки. Скріплялись, перш за все, взаємини, котрі зміцнювались почуттям особистої дружби; ми щиро любили наших невольних гостей, і вони платили нам тим же. Такі люде, як покійний К. Паньківський або о. М. Цегельський та д-р Ст. Федак, належали до особливо поважаних і люблених усіма. Вони брали живу участь в нашому житті, ходили на наші збори, помагали нам своєю порадою й досвідом. Небіжчик Ів. Левицький пізніше був ініціатором заложення у нас технічного товариства «Праця». Він і Паньківський багато помагали

З новітньої історіографії див., напр.: Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика» // Львів: місто — суспільство — культура: Зб. наук. праць / За ред. М. Мудрого / Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. Спец. вип. — Львів, 1999. — Т. 3. — С. 553–561).

⁴ Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. — С. 192.

нашій молодій кооперації; коли ми заклали наші перші українські захоронки-школи, то з-поміж заложників вийшли кадри досвідчених вчителів та інструкторів»⁵.

Порівняно ліберальні умови утримання галицьких заручників у Києві уможливили створення такої специфічної установи як національний арештний дім. Українці наслідували тут приклад місцевих поляків, тодішніх «фаворитів російського уряду й громадянства» (Д. Дорошенко), які першими винайняли для своїх галицьких одноплемінників-заручників окреме помешкання на Печерську, заградували у ньому вікна, найняли сторожу й перетворили його на оригінальну інституцію — в'язницю, утримувану на приватні кошти. Від пересічної тюрми вона відрізнялася чистотою, гігієнічністю й певним комфортом.

Після енергійних заходів добули відповідний дозвіл й київські українці: «На кінці Лукіянівки, на Федоровському переулку, в дуже гарній і здоровій місцевості, серед садів, найнято було двоповерховий будинок з окремим просторим двором. Поробили на вікнах крати, найняли поліцаїв, щоб стерегли, і так виникла українська тюрма, «перша офіційна українська інституція в Києві», як жартував дехто»⁶. Сюди й перевели заложників. Для них при домі влаштували кухню, умеблювали приміщення — словом, зробили усе, аби заручники менше всього відчували, що вони під арештом.

Невдовзі, знову ж таки за польським прикладом, було одержано дозвіл звільняти заручників й розташовувати їх по приватних помешканнях за поручительством відомих громадян міста. Таким чином істотно полегшився режим утримування понад 60 закладників (серед них — І. Левинський, К. Паньківський, М. Рудницький, І. Свенціцький, С. Федак, о. М. Цегельський та ін.). Змінився й статус «Федоровського дому» —

---

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). — Львів: Червона калина, 1923. — Ч. I Галицька Руїна 1914–1917 рр. — С. 45.

⁶ Там само. — С. 43.

з вікон зняли ґрати, з арештного будинку він перетворився на інтернат, в якому постійно перебувало до 40 заручників.

Один з його мешканців — викладач української гімназії у Перемишлі доктор Євген Грицак (1890–1944)⁷ — пригадував 1942 р., як переселився сюди з Лук'янівської поліцейської дільниці *«після Спаса, 20. 8. 1915 р., на вільне життя, трохи обмежене урядовими застереженнями»*: «В українському «арешті» мешкав поліцейний наглядач («околодочний надзиратель») з одним поліцаєм, на вікнах були ґрати, а щоденно всі мусіли зголошуватись у поліційному комісаріяті, де на особистій виказці («удостовереніє») поліційний урядовець зазначував дату зголошення. Поза цим були ми свободні, ходили скрізь по місті, їздили трамваями, а ніхто ніколи не чіпав нас, ані не задержував»⁸.

Український рух часів Першої світової війни дістав несподіване підсилення внаслідок можливості рекрутувати масові кадри з російських військових — українців, які перебували/побували в окупованій Галичині й частина з яких були покупцями не лише «Кобзаря» Т. Шевченка закордонного друку, а й будь-якої іншої української книжки, забороненої в імперії Романових. М. Ковалевський залишив цінне свідчення з цього приводу: «Перебування російської армії в Галичині й Буковині мало величезний вплив на зріст української свідомости у тих вояків і старшин, які тільки стихійно

---

⁷ Про Є.Грицака докладніше див.: Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака / Накладом Л. Грицак. — Кліфтон (США), 1968. — 84 с.; Гриньків К., Завадка Б. Україніст Євген Грицак (30.I.1890 — 23.X.1944) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / Під ред. С. Заброварного. — Перемишль; Львів, 2001. — Вип. 2: Видатні діячі Перемищини: Зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф., Перемишль, 14–15 листоп. 1998 р. — С. 212–220; Терещук О. Грицак Євген Михайлович // Українська журналістика в іменах. — Львів, 2001. — Вип. 7. — С. 96–97.

⁸ Грицак Є. Галицька еміграція в Києві: Спомини з рр. 1915–1918 // Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака. — С. 5–7.

відчували, що вони українці, але не в стані ще були оформити ці почуття [...]. Перебування в Галичині й Буковині, де вони зіткнулися безпосередньо з населенням, що виявляло досить високий рівень національної свідомості, робило багатьох із них свідомих українців. Тисячі таких стихійних підсвідомих українців верталось з Галичини цілком свідомими [...]. Цей процес масового усвідомлення ставив перед нами нові нелегкі завдання»⁹.

Допомогові інституції Центральної Ради, що опікувалися галицькими закладниками та військовополоненими-українцями, зареєстрували на осінь 1917 р. понад 10 тис. бранців-галичан. Завдяки заходам українських організацій, які брали на поруки полонених, вдалося деяку їх частину перевести на цивільні роботи в Україну; інші ж діставалися Наддніпрянщини нелегально, на власний ризик тікаючи з таборів. «Спомини» М. Грушевського містять неодноразові згадки про *«галичан, що напливали тепер з різних усюд під протекторат Центральної ради»*¹⁰.

Отже, галичани й загалом уродженці західноукраїнських теренів, яких доля закинула під час війни у Наддніпрянську Україну, не залишалися осторонь важливих, загальнонаціонального значення, подій, котрі відбувалися тут з весни 1917 р., й брали активну участь у розбудові нового українського життя. Вже під час першої української маніфестації у Києві 19 березня 1917 р. серед інших учасників святочного походу йшов цілий відділ полонених українців з австрійського війська, що символізувало єдність українських земель під соборницькими гаслами.

Упродовж весни й літа 1917 р. у Києві утворилася доволі численна колонія українців з Буковини й Галичини, члени

---

⁹ Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. — С. 194.

¹⁰ Грушевський М. Спомини. — Ч. II / Публ. С. Білокопя // Київ. — 1989. — № 11. — С. 115.

якої брали найактивнішу участь у культурно-національному будівництві. За деякими підрахунками, на початку 1918 р. у місті нараховувалося лише 2 652 біженці з Галичини, не рахуючи інших категорій — адміністративно виселених, закладників, військовополонених.

Після повалення царату й звільнення з інтернування у Ярославлі 26 квітня 1917 р. до Києва прибув митрополит УГКЦ Андрей Шептицький¹¹. Під час перебування у місті владика двічі (28–29 квітня) зустрічався з керівниками Української Центральної Ради, відслужив панахиду у річницю смерті І. Франка, а також призначив одного з місцевих галицьких закладників — о. М. Цегельського — генеральним вікарієм для католиків візантійського обряду у центральних землях України¹². Наприкінці 1917 р. у Києві на Павловській вулиці було споруджено дерев'яну греко-католицьку церкву, першим парохом якої став вивезений царським урядом з Галичини як заручник панотець *Микола Щепанюк* (1883–1937). Яскраве свідчення про зустріч з душпастирем під час української маніфестації 19 березня 1917 р. залишив Д. Дорошенко: *«Близько коло мене стояв о. Щепанюк, один з галицьких заложників. «А що, отче, — звернувся я до нього, — тепер Ви бачите, що таки існує українське життя в Києві?» У відповідь він мовчки стиснув мені руку. В його на очах брили сльози»*¹³.

Галицькі українці займали посади учителів українських гімназій, працювали як інженери, техніки, кооператори, газетярі, зміцнюючи своїми фаховими знаннями й патріотизмом не надто численні лави національної інтелігенції Наддніпрянщини.

---

¹¹ Див.: Андрей, митрополит. Воля і надії: Як революція звільнила мене з царської в'язниці // Діло. — 1937. — 7 берез. — Ч. 50. — С. 1–2.

¹² Див.: Грушевський М. Споми́ни. — Ч. II / Публ. С. Білоко́ня // Київ. — 1989. — № 9. — С. 131–132.

¹³ Дорошенко Д. Мої спо́мини про недавнє минуле. — Ч. I. — С. 74.

Провідники вітчизняного національного руху усвідомлювали нагальну потребу концентрації й використання на теренах Наддніпрянщини українських фахових кадрів, яких вочевидь бракувало за нових революційних умов й покликаних ними до життя численних українізаційних викликів. Тому керівництво УЦР та її структури неодноразово порушували клопотання перед Тимчасовим урядом щодо негайного переведення до українських губерній насамперед військовополонених австрійського війська української національності з фаховою освітою — педагогів, правників, видавничих працівників тощо.

Російська «демократія», аж ніяк не зацікавлена у зміцненні позицій українського руху й вірогідному відокремленні «Юга России», усяляко гальмувала виконання цих законних вимог.

Іван Кедрин-Рудницький, який за доби Української Народної Республіки працював в освітянських інституціях¹⁴, пригадував ті «світлі й похмурі», але вочевидь незабутні для нього часи: «Сам я працював тоді у міністерстві освіти, одночасно з Ігорем Федевом (пізніший голова Українського студентського товариства «Січ» у Відні, автор «Сина України», помер у Канаді) провадив концесіоновані міністерством прилюдні курси українознавства, вперше знайомився з газетою, переводючи нічну коректу, одночасно цікавився студентським життям, — словом, *провадив таке саме життя, як більшість молодих галичан, що в часі наддніпрянської революції металися на всі сторони, робили і морочливу незамітну працю, та «рух», і не тільки матеріальною екзистенцією, але й цілою душею зв'язали себе з наддніпрянським тереном, на*

---

¹⁴ І. Кедрин працював у департаменті вищого шкільництва м-ва освіти УНР, а також у газетах «Громадське слово» О. Саліковського, «Проміння» В. Садовського — коректором, нічним черговим, міським репортером (Див.: Іван Кедрин-Рудницький: Короткий життєпис // Кедрин І. У межах зацікавлення. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. — С. 12).

100 відсотків акліматизуючись та «асимілюючись» до нього, та, з свого боку, по мірі своїх скромних сил, впливали на оточення»¹⁵ (виділення наше. — Авт.).

За Отто Бауером, шкільна освіта — одне з найважливіших серед усіх національних питань, оскільки загальна національна освіта належить до найміцніших опор нації й має засадниче значення для передачі великих всеосяжних традицій, що скріплюють її єдність. У державі Романових шкільна система була й залишалася одним з найпотужніших чинників *російської соціалізації*, а в українських теренах імперії на додачу вона слугувала ще й могутнім знаряддям денационалізації та національної дезінформації стосовно титульного етносу¹⁶.

Відтак тереном чи не найгострішого протиборства між національними аспіраціями та колоніальною спадщиною царату стала шкільна справа; однією з найнагальніших вимог часу — українізація освіти (звісно, поряд і рівночасно з іншими сферами суспільного життя підросійської України) й організація нової української середньої школи. Це було надзвичайно складне завдання, оскільки політика Романових, що мала на меті цілковиту денационалізацію українців, перетворила середню школу (поряд із військом) на головне знаряддя русифікації. Педагогами й директорами середніх навчальних закладів в українських губерніях призначали ледь не стовідсотково етнічних росіян.

Нічого дивного, що з початком Української революції численний загін педагогів-русифікаторів відчув загрозу своєму панівному становищу й усіляко гальмував українізацію школи. У боротьбі з відмосковленням шкільного на-

---

¹⁵ Кедрин І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі. — С. 29. Первісний текст цієї мемуарної згадки див.: Кедрин І. Київ 1918 // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1938 р. — Львів, 1937. — С. 17–18.

¹⁶ Див.: Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. — К., 1997. — С. 45.

вчання та у процесі творення національної системи освіти вельми поважну роль (поряд зі своїми східноукраїнськими колегами) відігравали й педагоги-галичани — колишні військовополонені, закладники й виселенці. Кожний з них приносив у справу розбудови української школи не лише власний досвід, фахові знання, а й високий рівень національної свідомості й переконання, що кунктаторська тактика у проведенні українізації й невиправдано толерантне ставлення до педагогів-русифікаторів з боку керівників Центральної Ради завдають шкоди українській справі.

Так, наприклад, звертаючись з цього приводу до керівництва УЦР, колишній директор української гімназії у Яворові, а тоді управитель-директор 1-ї української гімназії ім. І. Котляревського у Полтаві Іван Прийма писав 25 листопада 1917 р.: «На мою думку, українізацію в новій українській державі переводиться занадто поволеньки, з чого користають темні чорносотенні сили. Раз є держава українська, нехай же скрізь буде і власть і право і сила українська! А тим часом скрізь все дієся по-давньому, скрізь гомонить російська мова, скрізь урядоване по-російськи! Треба було доконче визначити час, в яким повинна замовкнути і мова російська і зникнути російське урядоване! Інакше українізація не переведеться і за десять літ! Бо і на кого ж то ми оглядаємося, з ким рахуємося, над ким милосердимося?! Чи може не над тими, що катували нас віками, що хтіли нас згладити з лиця землі і ще й тепер хтіли би нас зробити своїми підніжками?»

І далі, підсумовуючи гіркий досвід (в тому числі і власний) спілкування з російською «демократією і недемократією» (В. Андрієвський) з українських питань, зокрема й українізації освітньої галузі, відомий галицький педагог й водночас один з піонерів національної школи на Полтавщині наголошував: «Грубо помиляється той, хто думає, що нарід російський бажає нам добра! Ми мали вже нагоду і тепер пізнати его любов і прихильність. Та дарма! Шкода про се і говорити.

Хочу ще сказати слово за найважливішу справу, за наші школи. Ту зроблено і робиться великий промах! Всі, навіть найрідніші москалі та кацапи були певні, що школи будуть відразу українізовані. Коли ж наш секретаріят просвітний забавився в якусь неоправдану й шкідливу гуманність, тоді всі підняли голову, а українцями почали робитися боягузи, шкаралупники, а навіть чорносотенці, котрі тепер навіть мають відвагу говорити, що ще справа українська писана вилами на воді. Се вже визов і провокація безлична!

Всякими інспекторами та директорами шкіл є люди, що явно були нагороджувані за русифікацію, а тепер удають українців і, де можна, нажирають українців [...]. І багато є таких, що дрожать о свою шкіру та йдуть з ними і проголошують ідею якоїсь мови полтавської, чернігівської, шевченківської, грінченківської, коваленківської та бог знає ще якої. Сміх і ганьба».

Наприкінці свого звернення управитель 1-ї української гімназії у Полтаві закликав керівників національної освітньої галузі до рішучих дій у напрямі українізації освіти, наголошуючи, що у зволіканні — небезпека для молодої відродженої держави: *«Тому наш Генеральний Секретаріят мусить справу рішати скоро і безвзглядно. Всі школи повинні бути зукраїнізовані вже в сім 1917/18. Се має бути закон! І про се мають довідатися всі інтересовані. До роботи треба покликати всі спосібні і свідомі українські сили. Всіх інспекторів і директорів ворожих або індеферентних для української справи замінити другими людьми. Най на вільній Україні бодай тепер не буде кордонів, які поставили були наші вороги!*

У нас нарід великий і людий до роботи багато, тільки треба їх повишукувати і покликати! Тільки не тратити часу і не зволікати, бо in tora periculum!

Crescat, vivat, floreat libera Ukraina»¹⁷...

---

¹⁷ «У зволіканні — небезпека! Хай зростає, живе і квітне вільна Україна!» (латин.).

Уродженці західноукраїнських земель, які у роки Визвольних змагань мали вплив на ухвалення урядових рішень, також докладали зусиль для пришвидшення деколонізації/дерусифікації національної території. Так, уже за часів Директорії УНР командир корпусу Січових Стрільців, військовий комендант м. Києва видав наказ, згідно з яким усі російські написи у місті мали бути оперативно замінені українськими. Ця справедлива вимога наразилася на спротив впливового вітчизняного публіциста й політика С. Єфремова, який на шпальтах української «Нової Ради» виступив з критичною статтею з приводу цього розпорядження, назвавши його авторів «малими Петрами Великими». Дискутуючи з Єфремовим, О. Назарук слушно зауважував: «Шановний український письменник не хотів бачити того, що довге й страшне насильство чужої влади спричинило те, що столиця української держави мала чужий вигляд, який разив до неможливості око й думку кожного українця, що не виріс під царським обухом»¹⁸.

Аналізуючи добу Української революції 1917–1921 рр., І. Кедрин зауважував, що щойно вона «створила українську націю в модерному розумінні, себто з дійсним знанням, хто вона і чого хоче, до чого змагає, за що бореться»¹⁹. Її винятково важливу роль тут відіграла співпраця, співділання наддніпрянців і галичан (ширше — усіх західних українців) задля спільної мети — творення соборної України. На прикладі змішаного (західно/східноукраїнського) мілітарного формування, яким були київські Січові Стрільці (1919 р. у Корпусі СС до 40 % особового складу становили наддніпрянці), це виявилось надзвичайно виразно.

Той же безпосередній учасник подій та їхній пізніший проникливий дослідник-аналітик 1958 р. особливо наголошував на винятковому значенні 1917–1918 рр. в історії віт-

---

¹⁸ Назарук О. Рік на Великій Україні: Конспект споминів з Української революції. — Відень, 1920. — С. 98–99.

¹⁹ Кедрин І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі. — С. 66.

чизняної політичної думки: «Романтичний патріотизм із неясним уявленням рідної волі, неясна австрофільська концепція самостійної України, сфедерованої з двома частинами наддунайської монархії під скипетром Габсбургів, автономізм галичан, який до 1 листопада 1918 р. не виходив поза межі поділу [...] «королівства Галичини і Льодомерії з великим князівством Освенцімським і Заторським» на західню польську і східню українську частини, свідомо чи хай навіть підсвідомо віра у спільність української свободолюбної ідеології з російським лібералізмом, особливо ж з російським соціалістичним табором, — віра в можливість «договоритись» з російською демократією, — автономізм в межах російської держави. Усі ці й їм подібні течії, що ще глибоко нуртували в добі українського національно-політичного примітивізму, перетоплювались в горнилі української революції у виразний світогляд державницького самостійництва»²⁰.

Перша світова війна стала важливою віхою у справі досягнення ідейної консолідації української нації, важливим етапом вітчизняного державотворення й забезпечення соборності українських земель. Кілька століть відносно спокійного життя українського етносу під владою чужих держав не змогли цілковито приспати його животворчого духу, прагнення до вільного етнокультурного та самостійного політичного розвитку. Народ, розділений на окремі сегменти державними кордонами кількох країн, кожна з яких на свій лад прагнула його асимілювати, обернувши чи то на «тирольців Сходу», чи на «самотвержених малороссов» («gente Ukraini, natione Russi»), попри все, не втратив відчуття єдності та братерства. Непересічну роль відігравала у цьому процесі збереження національної ідентичності й пробудження національних почувань вітчизняна інтелектуальна еліта, яка не лише продукувала твори, що в них наголошувалося на тисячолітній історичній

---

²⁰ Кедрин І. Рік 1918 в історії української політичної думки // Його ж. У межах зацікавлення. — С. 201.

тягlostі існування українського етносу, але й накресливала національні соборницькі дезидерати.

Збройне протистояння імперій сколихнуло національні почування як підросійських, так і пiдавстрійських українців, примусило боротися не лише за власне виживання як окремого етносу, а й виразно заявити про свої політичні вимоги щодо створення Соборної Української держави, яка б об'єднавала усі українські етнічні території.

Війна «націоналізувала» українців, яких мобілізували до війська поліетнічних Російської та Австрійської імперій. Щоденне окопне й тилове спілкування з представниками інших етносів спонукало до усвідомлення власної національної ідентичності, особливо «завдяки» насмішкам, упередженному ставленню чи відвертій ворожості на національному ґрунті (що було поширеним явищем і в російській і в австрійській арміях). З іншого боку, «їхнє» військо іноді здобувало території противника з населенням, яке розмовляло тією ж самою мовою, мало майже тотожні традиції й звичаї, що й «визволителі»/окупанти. Окупаційна політика царату у Галичині стерла межу між цивільним і військовим світом, а рівночасно — між Австрійською та Російською імперіями. Тимчасова російська окупаційна адміністрація висилала десятки тисяч осіб із західного прикордоння, тобто з тих регіонів, мешканці яких (австрійські піддані) мали найбільше досвіду цивілізованої національної політики, до своїх внутрішніх провінцій (губерній). Тим самим вона несамохіть сприяла тісним контактам галицьких українців з українцями імперії Романових. У кінцевому підсумку, як це не парадоксально, саме царат й російські націоналістичні організації такими діями значною мірою спричинили/уможливили вибух Української революції навесні 1917 р.²¹

---

²¹ Див.: Хаген фон М. Русско-украинские отношения в первой половине XX в. // Россия — Украина: история взаимоотношений / Отв. ред.: А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря/. — М., 1997. — С. 186.

Отже, екстраполюючи думку І. Лисяка-Рудницького щодо подій вітчизняної історії після вересня 1939 р. на часи Першої світової війни, коли вперше виник феномен масової конфронтації східно-західної української ідентичності, можемо стверджувати, що такі безпосередні «тисячні особисті контакти між уродженцями східньо-осередніх та західних земель» України вочевидь прискорювали кристалізацію національної ідеї й сприяли процесові «інтеграції нової збірної свідомости українських мас»²².

Тяжке воєнне лихоліття, різноманітні утиски національних прав з боку російського окупаційного режиму та нехтування українськими вимогами з боку династії Габсбургів переконували галицьких українців у необхідності об'єднання зусиль всього українського народу у боротьбі за власну незалежну державу. Революція в імперії Романових й повалення царату під впливом поразок у Першій світовій війні дали можливість українському рухові від нелегальних і напівлегальних форм діяльності перейти з утворенням Української Центральної Ради до щораз відвертішої постановки власних національних вимог й ведення систематичного діалогу з представниками Тимчасового уряду. Логіка революційних подій іманентно спонукала український рух та його провідників перейти від несміливих автономізаційних ідей, котрі планувалося втілити у життя винятково у складі «демократичної» Росії, до проголошення незалежності Української Народної Республіки у січні 1918 р.

Події Першої світової війни викликали пересування на театрах воєнних дій (в тому числі на українських теренах) сотень тисяч військових, а також спричинили масову примусову міграцію цивільної людності (біженців, виселенців, закладників) з території Східної Галичини, Буковини й Закарпаття на Схід — до українських губерній Російської імперії, до етнічної власне Росії та Сибіру.

---

²² Лисяк-Рудницький І. Українська Національна Рада й ідея соборности // Його ж. Історичні есе: В 2 т. — К., 1994. — Т. 2. — С. 276.

Спричинена царом «Галицька Руїна» 1914–1917 рр. не лише була «європейським скандалом» (П. Мілюков), а й актуалізувала західноукраїнське питання, висунувши його у центр уваги вітчизняної суспільно-політичної думки. Всебічному обговоренню цієї проблеми, у свою чергу, прислужилися сотні західноукраїнських інтелігентів, котрі як військовополонені, виселенці, заручники чи біженці потрапили у Наддніпрянську Україну, діставши щасливу, хоча й несподівану нагоду активно спілкуватися зі своїми східноукраїнськими колегами, що сприяло поживленому обміну поглядами, виробленню політичних програм й чіткішому вираженню загальнонаціональних дезидератів. Завдяки цьому, очевидно, багато асимільованих підросійських українців заново відкрили власну етнічну приналежність²³. Невдовзі від формулювання ідейних постулатів національного руху під австрійською чи російською займанщиною західно- та східноукраїнська інтелігенція перейшли до практичної участі у подіях Української революції 1917–1921 рр. та будівництві національної державності.

Характеризуючи західноукраїнську (галицьку) «інтервенцію» на теренах Наддніпрянської України тих часів, Л. Цегельський цілком слушно наголошував: «Київ і Україна вперше усвідомили собі, що таке Галичина, чим вона є для України — а саме, що вона не тільки якась там західня окраїна, але кузня української політичної думки, культурний міст до Заходу, лябораторія свідомого українства та ідеї української соборности.

Здається, що від часів, як Галичанин Петро Конашевич Сагайдачний у Києві, на Подолі, фундував Братську школу, а Галичани-професори [...] організували її (около 1615 р.), не було такої «інвазії» Галичан у Києві й такого напливу галицького духа — зрівноваженого, зрілого, організуючого,

---

²³ Див.: Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. — С. 71.

консервативного, сильно національного, державницького, всеукраїнського духа. І Кияни, здається, зрозуміли значення цієї галичанської інвазії та піддавалися їй. Наче відчули, що оці Галичани мають якесь національне післанництво: заціплювати, скріпляти та оформлювати ідею української державности та соборності»²⁴.

Зауважимо, що «національне післанництво» галичан (за Л. Цегельським) знайшло сприятливий ґрунт у Наддніпрянській Україні, яка вражала уродженців західноукраїнських земель не лише масштабами, але й несподівано високим націо- й державотворчим потенціалом, рівнем національної свідомості й кількістю людей, які ідентифікували себе українцями.

Відтак українські соборницькі дезидерати з надбання лише жменьки вітчизняних інтелектуалів, як це було ще напередодні Першої світової війни, перетворилися в ідею, що пішла у маси, заволодівши свідомістю сотень тисяч українців, й дала потужний імпульс процесові творення політичної української нації, який вже не спромоглася звести нанівець навіть така антигуманна форма іноземної окупації, як російська комуністична (віддамо їй «належне» — вона робила усе, аби притлумити цей процес, не зупиняючися перед цілеспрямованим знищенням мільйонів українців).

На кожному із цих етапів національного державотворення під час і під впливом подій Першої світової війни наддніпрянці й галичани прагнули до спільної стратегічної мети — створення незалежної Соборної Української держави, де б вони мали рівні можливості культурного розвитку і громадянські права.

---

²⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. — Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. — С. 257.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Верстюк Владислав Федорович, заступник голови Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор.

Гошуляк Іван Леонідович, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ, кандидат історичних наук.

Дацків Ігор Богданович, доцент Тернопільського національного економічного університету, кандидат історичних наук.

Діденко Ігор Олександрович, аспірант Інституту історії України НАНУ.

Добржанський Олександр Володимирович, декан Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктор історичних наук, професор.

Калакура Ярослав Степанович, професор-консультант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор.

Корольов Геннадій Олександрович, аспірант Інституту історії України НАНУ.

Литвин Микола Романович, керівник Центру досліджень українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, доктор історичних наук, професор.

Любовець Олена Миколаївна, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ, доктор історичних наук.

Пиріг Руслан Якович, завідувач відділу Інституту історії України НАНУ, доктор історичних наук, професор.

Райківський Ігор Ярославович, завідувач кафедри Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, кандидат історичних наук, доцент.

Реєнт Олександр Петрович, заступник директора Інституту історії України НАНУ з наукової роботи, член-кореспондент НАНУ.

Солдатенко Валерій Федорович, завідувач відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ, член-кореспондент НАНУ.

Соляр Ігор Ярославович, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, кандидат історичних наук.

Тимченко Роман Володимирович, аспірант Інституту історії України НАНУ.

Рубльов Олександр Сергійович, вчений секретар Інституту історії України НАНУ, доктор історичних наук.

Наукове видання

**Соборність як чинник українського
державотворення**

(до 90-річчя Акту злуки)

Всеукраїнська наукова конференція

Комп'ютерна верстка
та оригінал-макет *Леоніда Мигаля*

Підписано до друку 02.06.2009 р. Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 13,4. Обл. вид. арк. 12,0.
Наклад 300. Зам. 28. 2009 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4.